

Q

Architecture
and town planning
Quarterly

Kwartalnik architektury
i urbanistyki

Iwona Szustakiewicz, *Działalność zawodowa architekta Edwarda Goldberga (1842-1928)*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2021, z. 2, s. 4-47

Iwona Szustakiewicz, *The professional activity of architect Edward Goldberg (1842–1928)*, “Architecture and Town Planning Quarterly”, 2021, no. 2, pp. 4-68 [English version pp. 48-68]

DOI: 10.17388/WUT.2025.0011.ARCH

Działalność zawodowa architekta Edwarda Goldberga (1842–1928)

Iwona Szustakiewicz, dr
Wydział Architektury
Politechnika Warszawska

Iwona Szustakiewicz, Ph.D.
Faculty of Architecture
Warsaw University of Technology

Streszczenie

Twórczość wielu warszawskich architektów, działających w XIX i na początku XX wieku jest wciąż mało znana. Tym samym niedostateczna jest wiedza na temat warszawskich budowli z tego okresu, które w znacznej części się nie zachowały na skutek zniszczeń z okresu II wojny światowej i założeń doktrynalnych powojennej odbudowy. Jej odtworzenie, wraz z nauką refleksją, jest istotne nie tylko ze względu na potrzebę – choćby tylko wirtualnego – ocalenia utraconego dziedzictwa architektonicznego, ale także z uwagi na przeprowadzane prace konserwatorskie na obiektach istniejących. W artykule zaprezentowana została sylwetka zawodowa Edwarda Goldberga, architekta działającego we wskazanym okresie głównie w Warszawie. Jego twórczość nie była dotychczas przedmiotem kompleksowych opracowań. Przeprowadzone w artykule analizy pozwoliły na przybliżenie wielu typowych rozwiązań charakterystycznych dla warszawskiej architektury przełomu XIX i XX wieku, szczególnie mieszkaniowej – od luksusowych kamienic po domy robotnicze oraz budowli użyteczności publicznej. W tekście skupiono się nie tylko na rozwiązaniach stylistycznych, ale także na aspektach funkcjonalnych i niekiedy technicznych.

Słowa kluczowe

Edward Goldberg | architektura Warszawy | historyzm
| eklektyzm

Twórczość wielu warszawskich architektów, działających w XIX i na początku XX wieku jest wciąż bardzo słabo przebadana¹. Tym samym niedostateczna jest wiedza na temat warszawskich budowli z tego okresu, które w znacznej części się

¹ Aczkolwiek powstałe już opracowania o charakterze monograficznym znacząco wzbogacają wiedzę na temat budowniczych, działających w tym czasie: J. Roguska, *Karol Jankowski, architekt warszawski początku XX w., życie i twórczość*, Warszawa 1978; G. Jonkajtys-Luba, *Czesław Przybylski*, Warszawa 1996; M. Brykowska, *Katalog projektów i dzieł Oskara Sosnowskiego*, w: *Oskara Sosnowskiego świat architektury. Twórczość i dzieła*, Warszawa 2004; M. Rozbicka, *Oskar Sosnowski – naukowiec architekt*, w: *ibidem*; H. Faryna-Paszkiwicz, *Edward Zachariasz Eber*, „Kwartalnik Historii Żydów”, 2011, z. 1 (237); M. Rozbicka, *Józef Handzelewicz (1880–1963): architekt, inżynier-ceramik i przemysłowiec*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2011, nr 1; eadem, *Architekt Władysław Marconi jako miłośnik i konserwator zabytków przeszłości*, w: *Przyszłość rzeczy minionych. Studia do dziejów architektury i urbanistyki w Polsce*, vol. 2, Warszawa 2019; A. Lis, *Feliks Michalski (1879–1946). Meandry Mazowieckiej Architektury*, Warszawa 2012; A. Szmikowska, *Architekt Zdzisław Mączyński 1878–1961*, Białystok 2014; M. Tomiczek, *Juliusz Nagórski 1887–1944, monografia architekta*, Warszawa 2015; P. Kilanowski, *Arthur E. Gurney – brytyjski architekt czynny w Warszawie i na dawnych ziemiach Rzeczypospolitej od 1899 do 1915 roku*, „Ochrona Zabytków”, 2019, nr 2; idem, *Józef Napoleon Czerwiński (1870–1940) i Wacław Heppen (1866–1939) – sylwetki twórcze, indywidualna działalność oraz współpraca architektoniczno-budowlana w latach 1909–1914*, „Ochrona Zabytków” (w przygotowaniu).

nie zachowały na skutek zniszczeń z okresu II wojny światowej i założeń doktrynalnych powojennej odbudowy. Jej odtworzenie, wraz z naukową refleksją, jest istotne nie tylko ze względu na potrzebę – choćby tylko wirtualnego – ocalenia utraconego dziedzictwa architektonicznego, ale także z uwagi na przeprowadzane prace konserwatorskie na obiektach istniejących. Rozpoznanie i syntetyczne ujęcie charakterystycznych cech warszawskiej architektury może, a nawet powinno, poprzedzać prace projektowe w tym zakresie.

Celem niniejszej pracy jest zaprezentowanie sylwetki wziętego budowniczego doby późnego historyzmu, Edwarda Goldberga, architekta, projektanta licznych obiektów zwłaszcza architektury mieszkaniowej oraz dydaktyka, nauczyciela w Szkole Technicznej Wawelberga i Rotwanda. Dotychczas najpełniejszym źródłem wiedzy na jego temat był biogram w *Słowniku architektów i budowniczych Polaków oraz w Polsce pracujących* Stanisława Łoży², siłą rzeczy skrótowy, oparty tylko na części dostępnych źródeł – bardzo zresztą skromnych³. W przeciwieństwie do wielu innych architektów Goldberg nawet po śmierci nie został uhonorowany notą biograficzną w prasie – prawdopodobnie dlatego, że pod koniec lat dwudziestych XX wieku charakterystyczna dla twórczości tego architekta, bliska jego przekonaniom stylistyka historyzująca / eklektyczna nie znajdowały już szerszego uznania i zrozumienia w środowisku zawodowym. Informacje na temat pojedynczych budynków autorstwa architekta znaleźć można w kolejnych tomach *Atlasu dawnej architektury ulic i placów Warszawy* Jarosława Zielińskiego⁴, brak jednak opracowania szerzej ujmującego tę symptomatyczną dla swego czasu twórczość. Zamierzeniem autorki jest możliwie jak najpełniej wypełnić te luki.

1. Informacje biograficzne

Edward Jan Wawrzyniec Goldberg (il. 1) urodził się w Warszawie 26 stycznia 1842 roku w rodzinie Wilhelma Goldberga, prywatnego nauczyciela, i Marianny Styczyńskiej⁵. Ukończył gimnazjum realne w Warszawie, a następnie wstąpił na Wydział Budowlany Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. W latach 1862–1864 był też studentem Wydziału Fizyczno-Matematycznego Szkoły Głównej⁶. Wiemy również, że 19 listopada 1863 roku poślubił Mariannę Rychter, córkę Frydrycha Rychtera i Marii z Janickich⁷. Po uzyskaniu stopnia budowniczego klasy I wyjechał do Berlina i podjął naukę w Królewskiej Akademii Budownictwa, jego nauczycielami byli tam m.in. architekt, archeolog i historyk sztuki Karl Bötticher oraz architekt i archeolog, znaw-

1.

1. Edward Goldberg. Źródło: „Tygodnik Illustrowany”, 1894, nr 4, s. 52

1. Edward Goldberg. Source: „Tygodnik Illustrowany”, 1894, no. 4, p. 52

² S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, s. 96.

³ „Przegląd Techniczny”, 1906, nr 5, s. 40; *Księga Pamiątkowa Zjazdu b. wychowalców b. Szkoły Głównej Warszawskiej w 40° rocznicę jej założenia*, Warszawa 1905, s. 87–88; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905*, Warszawa 1905, s. 287–288.

⁴ J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, Warszawa od 1995, dotychczas ukazało się 15 tomów.

⁵ Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej APW), Akta stanu cywilnego parafii ewangelicko-reformowanej w Warszawie, sygn. 182/0/9.

⁶ *Księga Pamiątkowa Zjazdu b. wychowalców b. Szkoły Głównej Warszawskiej w 40° rocznicę jej założenia*, op. cit., s. 87.

⁷ APW, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Krzyża w Warszawie, sygn. 158/0/36.

2. Edward Goldberg, praca egzaminacyjna na uprawnienia budowniczego II klasy, 1866. Źródło: Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Kartograficzny, sygn. 35–10
2. Edward Goldberg, examination paper for 2nd class builder license, 1866. Source: Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Kartograficzny, ref. 35–10
3. Edward Goldberg, praca egzaminacyjna na uprawnienia budowniczego II klasy, 1867. Źródło: Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Kartograficzny, sygn. 35–11
3. Edward Goldberg, examination paper for 2nd class builder license, 1867. Source: Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Kartograficzny, ref. 35–11

ca antyku Friedrich Adler⁸. Jako student Akademii Edward Goldberg otrzymał pierwszą nagrodę za projekt domu zdrojowego w Bad Warnbrunn (dziś Cieplice Śląskie) z lat 1855–1856, był także pomocnikiem Carla Ferdinanda Langhansa przy budowie Neues Theater w Lipsku. Po powrocie do Warszawy pracował pod kierunkiem Juliana Ankiewicza przy budowie domów przy ul. Instytutowej (dziś ul. Matejki)⁹. Dwukrotnie podejmował próbę uzyskania uprawnień budowniczego klasy II. Po raz pierwszy podszedł do egzaminu 29 grudnia 1866 roku, tytuł zadania brzmiał „Kassino nad źródłem wód mineralnych” (il. 2). Decyzją z dnia 9 stycznia 1867 roku Ogólna Rada Budownicza nie przyjęła jednak projektu¹⁰. Uzasadnienie decyzji, sporządzone przez Wojciecha Bobińskiego, odnotowane na planszy egzaminacyjnej, nie zachowało się, nie sposób zatem stwierdzić, co zadecydowało o odrzuceniu pracy. Przymuszczenie przyczyniła się do tego widoczna nonszalancja, z jaką Goldberg sporządził rysunki. Drugi egzamin miał miejsce 13 kwietnia 1867 roku, zadanie polegało na zaprojektowaniu cyrku do pokazów jeździeckich (il. 3). Tym razem komisja zaopiniowała pracę pozytywnie w dniu 14 maja¹¹.

Zgodnie z przepisami, regulującymi przebieg kariery zawodowej architektów, po uzyskaniu uprawnień II klasy Edward Goldberg był zobowiązany przepracować trzy lata, zanim przystąpił do kolejnego sprawdzianu przed Radą Budowniczą¹². Jednak w ramach represji po powstaniu styczniowym ukazem z 20 lipca 1867 roku powyższe prawo zostało zniesione, decyzje o kwalifikacji budowniczych miały odtąd zapadać w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Petersburgu¹³. Goldberg skorzystał z zamieszania legislacyjnego, związanego ze zmianami i już w tym samym roku wystąpił do Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu o przyznanie dyplomu w trybie eksternistycznym, przedstawiając projekt dworca kolei żelaznej. W efekcie dyplom uzyskał w roku 1868¹⁴, co w praktyce równało się uzyskaniu najwyższych uprawnień projektowych i umożliwiło podjęcie pracy zawodowej na terenie całego Cesarstwa Rosyjskiego.

Po uzyskaniu uprawnień Edward Goldberg zamieszkał w Petersburgu, gdzie objął urząd budowniczego departamentu celnego Ministerstwa Finansów, a następnie Komitetu Techniczno-Budowlanego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych¹⁵, pro-

⁸ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905*, op. cit., s. 287.

⁹ S. Łoza, op. cit.

¹⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej AGAD), Zbiór Kartograficzny, sygn. 35–10.

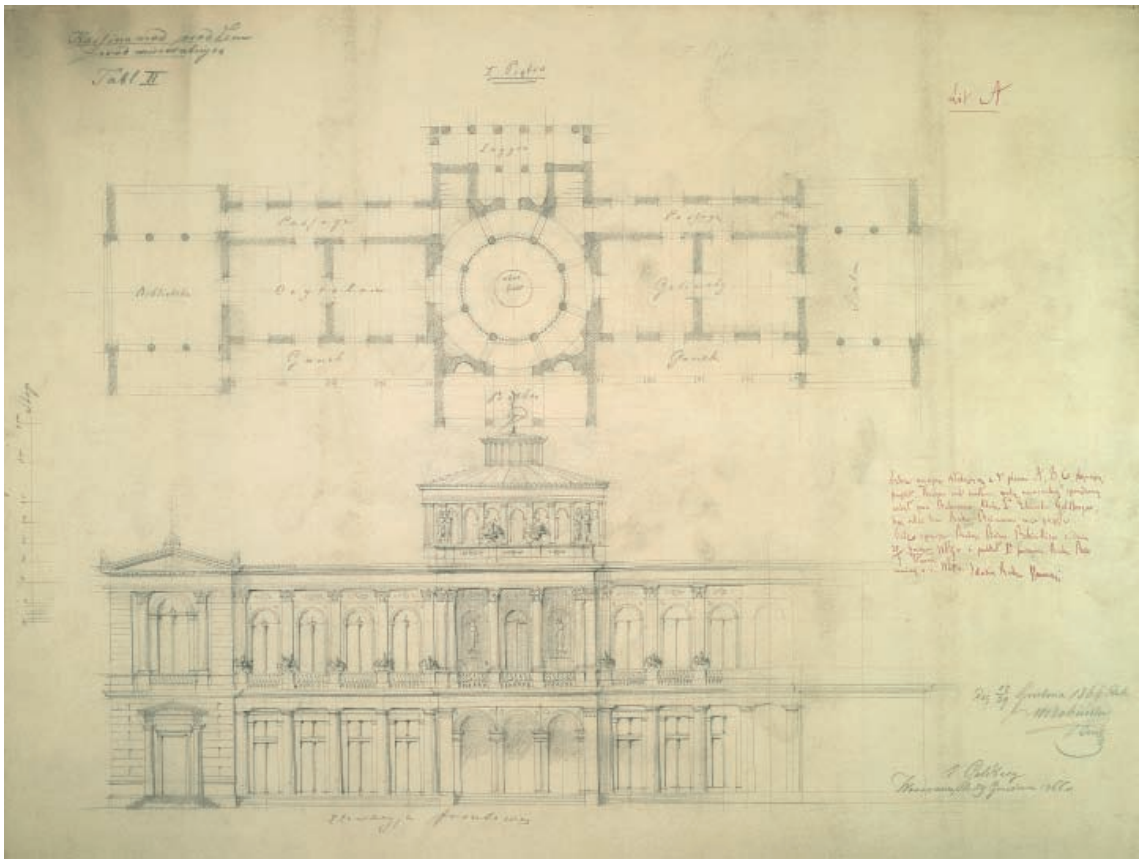
¹¹ AGAD, Zbiór Kartograficzny, sygn. 35–11 i 12.

¹² *Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Komunikacyj Lądowych i Wodnych*, T. 1, R. 1866, s. 349–357.

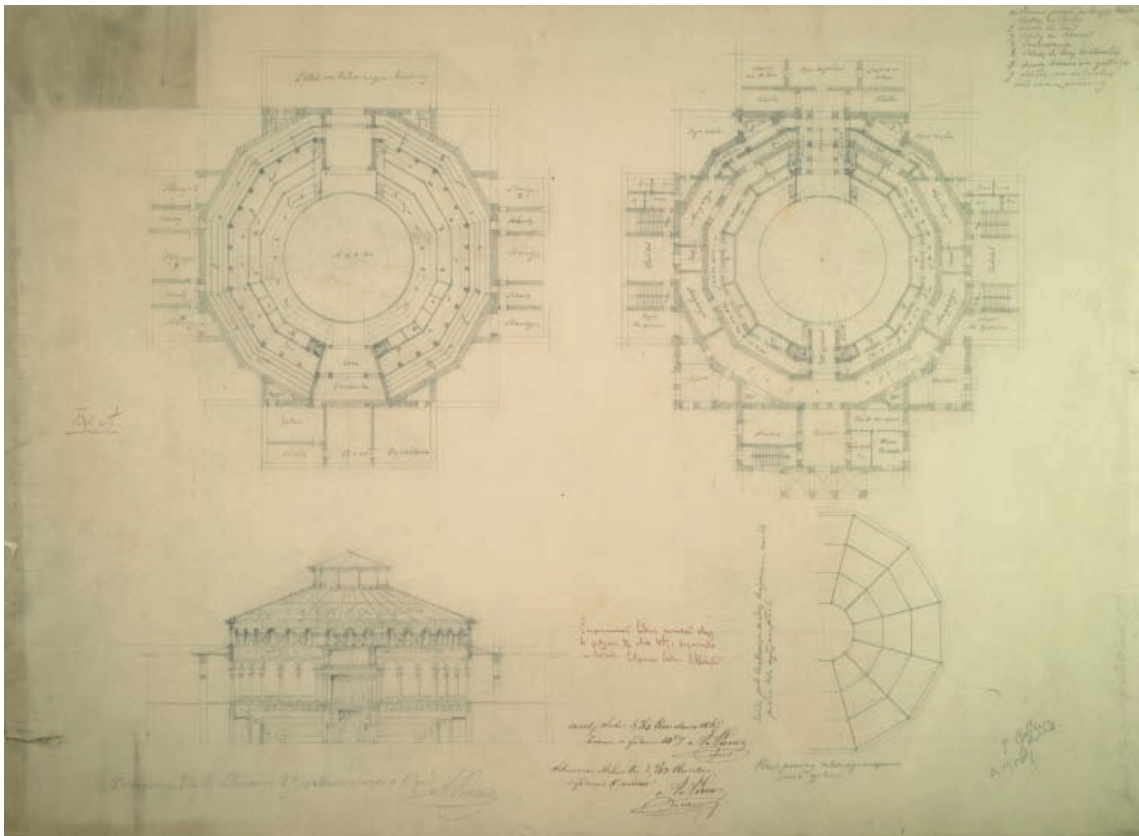
¹³ A. Okolski, *Wykład Prawa Administracyjnego*, T. 1, Warszawa 1880, s. 129.

¹⁴ S.N. Kondakov, *Spisok russkich hudożnikov k Ūbilejnomu spravočniku Imperatorskoj Akademii hudożestw*, Moskwa 2002 (reprint wydania z 1914 roku), s. 333; M. Omilanowska, *Polscy architekci w petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych w latach 1814–1918*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 2004, nr 3-4, s. 365.

¹⁵ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Księga Pamiątkowa (...)*, op. cit., s. 87; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., s. 287; M. Omilanowska, *Działalność polskich architektów w cesarstwie rosyjskim w XIX i pocz. XX wieku*, „Pinakothekę”, 2005, s. 83.

2.

3.

wadził także prywatną praktykę budowlaną¹⁶. Na przełomie lat 80. i 90. XIX wieku powrócił do Warszawy¹⁷, gdzie zdobył liczne zlecenia od prywatnych inwestorów i zasłynął jako projektant przede wszystkim architektury mieszkaniowej¹⁸. Szczególnie owocna dla zawodowego dorobku Edwarda Goldberga była współpraca z bankierem i aktywnym filantropem Hipolitem Wawelbergiem¹⁹ oraz szwagrem Wawelberga Stanisławem Rotwandem, prawnikiem, finansistą, przemysłowcem, członkiem rosyjskiej Rady Państwa²⁰, która przyniosła nie tylko zlecenia natury projektowej, ale też możliwość podjęcia pracy dydaktycznej w Szkole Mechaniczno-Technicznej H. Wawelberga i S. Rotwanda. Po 1906 roku Goldberg zarzucił czynną działalność projektową, ale kilkakrotnie chwycił za pióro, aby w czasopiśmie „Przegląd Techniczny” dać wyraz swoim poglądom na temat różnorodnych kwestii, związanych z architekturą²¹.

Edward Goldberg zmarł w Warszawie 10 kwietnia 1928 roku²².

2. Realizacje

Prace Edwarda Goldberga sprzed 1883 roku można określić przeważnie na podstawie lakonicznych wzmianek w publikacjach z przełomu XIX i XX wieku²³. Wiadomo, iż w 1868 roku zaprojektował neogotycki grobowiec dla rodziny Grossé, który stanął na warszawskich Powązkach. Projekt zrealizował rzeźbiarz Ewaryst Zbąski, który wykonał do niego figurę anioła²⁴. Praca nie zachowała się. Jako urzędnik departamentu celnego Goldberg zaprojektował komory celne w Sewastopolu i Jałcie²⁵ oraz budynek muzeum celnego w Petersburgu²⁶.

Równoległe z pracą urzędnika prowadził prywatną praktykę w stolicy cesarstwa rosyjskiego, gdzie wznosił domy czynszowe, natomiast poza Petersburgiem

¹⁶ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., s. 287.

¹⁷ W 1883 lub 1892 r. – istnieje rozbieżność w źródłach: ibidem.

¹⁸ Powrót do Warszawy mimo sukcesów zawodowych w Rosji, nie był zjawiskiem odosobnionym – podobnie uczynili Mikołaj Tołwiński, Marian Lalewicz, Kazimierz Skórewicz; J. Roguska, *Architekci polscy w kręgu petersburskich neoklasycystów*, w: *Przed wielkim Jutrem. Sztuka 1905–1918*, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki Warszawa, październik 1990, Warszawa 1993, s. 61.

¹⁹ APW, Zbiór Przyborowskiego, sygn. 2674.

²⁰ *Polski Słownik Biograficzny*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stanislaw-rotwand> (dostęp 24.04.2018).

²¹ E. Goldberg, *W sprawie konserwatorskiej*, „Przegląd Techniczny”, 1910, nr 9, s. 117, nr 10, s. 129–130; idem, *Ochrona swojskiego charakteru miast*, „Przegląd Techniczny”, 1911, nr 16, s. 209, nr 17, s. 227–228, nr 19, s. 251; idem, *O baroku*, „Przegląd Techniczny”, 1912, nr 2, s. 23, nr 3, s. 35–36; idem, *O przekroczeniach sum kosztorysowych*, „Przegląd Techniczny”, 1912, nr 13, s. 177; idem, *Architektura jako sztuka przestrzeni*, „Przegląd Techniczny”, 1916, nr 1–2, s. 12–15.

²² S. Łoza, op. cit.

²³ Co oznacza, że wzmianki te powstały za życia Goldberga i zapewne on sam był źródłem informacji, niestety są one mało precyzyjne, co uniemożliwia dokładniejsze określenie wybranych projektów i realizacji.

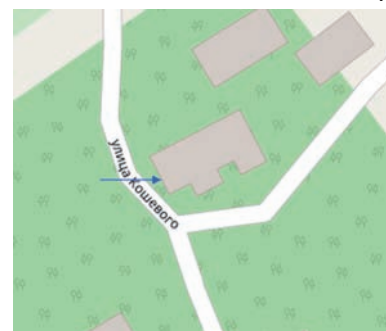
²⁴ „Kurjer Warszawski”, 1869, nr 10, s. 3; M.I. Kwiatkowska, *Rzeźbiarze warszawscy XIX wieku*, Warszawa 1995, s. 215.

²⁵ *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit.; S. Łoza, op. cit. Inne źródła podają, że budynek w Sewastopolu zbudował inżynier Fiedor Nikołajewicz Erancew (Федор Николаевич Еранцев), późniejszy burmistrz miasta: *Istoria Sevastopola*, <https://ok.ru/yuzhnyforp/topic/66006896438206> (dostęp 12.10.2018).

²⁶ *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit.; S. Łoza, op. cit.

udzielał się również jako projektant budynków o charakterze rezydencjonalnym. Wśród tych ostatnich wzmiankowane są pałace w pobliżu Liège: Cockerilla – co nie wydaje się prawdopodobne, bowiem przemysłowiec John Cockerill zmarł dwa lata przed narodzinami Goldberga, a jego przedsiębiorstwo przeszło na własność państwa²⁷ – oraz bliżej nieokreślonego Charliera²⁸. Istnieje natomiast, do dzisiaj wskazywana jako dzieło Goldberga²⁹, **willa Dimitrija Milutina**, rosyjskiego feldmarszałka i ministra wojny, wzniesiona w okolicach miejscowości Ałupka (Алупка) i Simeiz (Симеиз) na Krymie. Milutin zakupił majątek w 1873 roku, dom był gotowy trzy lata później³⁰. Architekt zaproponował budowlę w stylu gotyckim, o dwóch piętrach, z balkonami i okrągłymi wieżami w narożnikach, jednak minister wojny poprosił o uproszczenie planu³¹. W rezultacie powstał budynek na planie prostokąta z nieregularnie rozmieszczonymi ryzalitami, wzbogacony mniejszymi bryłami o płaskich, dwuspadowych dachach (il. 4). Malowniczość budowli podkreślała niezachowana do dziś wieża oraz zadaszone tarasy i balkony w elewacjach południowej i północnej – pozwalające obserwować morze i góry. Otwory wejściowe zostały przekryte łukami odcinkowymi z wprowadzeniem stolarki okiennej o prostokątnym widoku. Detal opracowano stosunkowo skromnie: niektóre partie budowli podkreślono rustyką, wokół drzwi wprowadzono profilowane/uszakowe obramienia, część okien otrzymała nadokienniki z płaskimi pilastrami, pozostałe – gzymsy podokienne (il. 5)³². Prostotą odznaczały się wnętrza (il. 6). Dom otaczał obszerny ogród z fontanną. Najbardziej prawdopodobną inspiracją dla willi Dimitrija Milutina był znany Goldbergowi z okresu berlińskich studiów Dom Ogrodnika w Poczdamie zaprojektowany przez Karla Friedricha Schinkla, nawiązujący do wczesnorenansowych, nieregularnych willi włoskich. Niestety w chwili obecnej dom Milutina niszczeje i jest zagrożony rozbiórką³³.

W okresie poprzedzającym przenosiny Edwarda Goldberga do Warszawy jego dorobek twórczy wzbogacił się również o obiekt sakralny, mianowicie **kaplicę pw. Aleksandra Newskiego w Petersburgu** (il. 7). Budynek ten został wzniesiony w latach 1882–1883 przy koszarach Pułku Grenadierów Lejb-Gwardii na nabrzeżu Karpowki przy ulicy Czapałewa 27³⁴. Niewielka budowla, założona na planie kwadratu, otrzymała bogaty, eklektyczny wystrój o wyraźnym zabarwieniu rusko-bizantyjskim. Na każdej z elewacji architekt zaprojektował półkolistą arkadę wspartą na roz-

4. Zarys planu willi Dimitrija Milutina na Krymie (uproszczony). Źródło: www.openstreetmap.org

4. Outline of the plan of the villa of Dimitri Milutin in the Crimea (simplified). Source: www.openstreetmap.org

²⁷ R. Schrever, *John Cockerill (1790–1840) – Brits-Belgische staalmagnaat*, <https://historiek.net/john-cockerill-brits-belgische-staalmagnaat/73664/> (dostęp 15.09.2018).

²⁸ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit.

²⁹ *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit.; rosyjskojęzyczne strony internetowe podają nazwisko budowniczego Golikowa: np. <http://www.bigyalta.net/blog/dacha-general-a-milyutina-v-alupke/> (dostęp 26.06.2018).

³⁰ <https://rg.ru/2016/07/26/rodina-dom-miliutina.html> (dostęp 26.06.2018).

³¹ <http://www.bigyalta.net/blog/dacha-general-a-milyutina-v-alupke/> (dostęp 26.06.2018).

³² Więcej zdjęć na: <https://rg.ru/2016/07/26/rodina-dom-miliutina.html> oraz <http://alupka24.ru/2018/02/dom-milyutina-v-alupke/> (dostęp 26.06.2018).

³³ *Защитить генерал-фельдмаршала!*, „Родина”, <https://rg.ru/2016/07/26/rodina-dom-miliutina.html> (dostęp 26.06.2018).

³⁴ <http://sobory.ru/article/?object=35417> (dostęp 26.06.2018).

5.

6.

5. Willa Dimitrija Milutina na Krymie, ok. 1900.
 Źródło: Российская государственная библиотека,
 за „Rodina”, www.rg.ru
 5. Villa of Dimitri Milutin in the Crimea, circa 1900.
 Source: Российская государственная библиотека,
 after „Rodina”, www.rg.ru

6. Willa Dimitrija Milutina na Krymie, biblioteka,
 ok. 1900. Źródło: Российская государственная
 библиотека, за „Rodina”, www.rg.ru
 6. Villa of Dimitri Milutin in Crimea, library, ca.
 1900. Source: Российская государственная
 библиотека, after „Rodina”, www.rg.ru

7. Petersburg, Kaplica pw. Aleksandra Newskiego
 przy koszarach Pułku Grenadierów Lejb-Gwardii,
 1900. Źródło: www.sobory.ru
 7. St. Petersburg, Chapel of St. Alexander Nevsky at
 the barracks of the Leib-Guard Grenadier Regiment,
 1900. Source: www.sobory.ru

rzeźbionych cokołach, ozdobionych płycinami i fryzami, na wydatnych impostach znalazły się ujmujące narożnik niskie kolumnienki. Jedna z arkad prowadziła do wnętrza, w pozostałych umieszczono wizerunki świętych. Całość została zwieńczona dwoma rzędami łuków w kształcie osłego grzbietu i przekryta ośmiokątnym, wieżowym dachem z cebulastą, złożoną, kopułą i prawosławnym krzyżem. Autorem dekoracji

sztukatorskiej był David Jensen, duński rzeźbiarz, uczeń Bertela Thorvaldsena, osiadł na stałe w Petersburgu³⁵. Kaplica nie zachowała się do czasów współczesnych, została zniszczona około 1930 roku.

Po powrocie do Warszawy Edward Goldberg zajmował się przede wszystkim projektowaniem budynków o przeznaczeniu mieszkalnym. Były wśród nich liczne kamienice czynszowe. Najwcześniejszą realizacją Goldberga była najprawdopodobniej **kamienica braci Polakiewiczów** przy ulicy Zielnej 19, nr hip. 1412a³⁶. O wspomnianej realizacji wiemy niestety bardzo niewiele. Bracia Polakiewiczowie, właściciele fabryki wyrobów tytoniowych, posiadali działkę o wspomnianym numerze już w 1883 roku³⁷. Istnienie domu dochodowego potwierdza tzw. Plan Lindleya z 1897 roku, co pozwala domniemywać, iż powstał w okresie wcześniejszych kilkunastu lat. Z planu wynika, że była to typowa dla ostatnich dziesięcioleci XIX wieku kamienica czynszowa o dwutraktowym domu frontowym i trzech jednotraktowych oficynach, okalających ze wszystkich stron czworoboczne podwórze. Wcięcia pomiędzy poszczególnymi częściami budowli pozwalały na wprowadzenie okien i doświetlenie pokoi narożnych (il. 8). Zdjęcie ze zbioru Referatu Gabarytów Archiwum Państwowego w Warszawie przedstawia jedenastoosiowy budynek, podpiwniczony, o pięciu kondygnacjach z elewacją całkowicie pozbawioną dekoracji architektonicznej (il. 9). Wysoce wątpliwe jest, by udokumentowany w 1942 roku stan odzwierciedlał projekt Goldberga. Zmian dokonano zapewne w okresie dwudziestolecia międzywojennego, ukształtowanie pierwotnej fasady w związku z brakiem odpowiednich źródeł pozostaje jak dotąd nieznanne.

Kamienica Marii Tabenhausowej u zbiegu Al. Ujazdowskich 18 i ulicy Instytutowej 9³⁸, nr hip. 5622 została wzniesiona w 1893 roku³⁹. Oba człony przyuliczne miały układ dwutraktowy, natomiast oficyny zamykające podwórze zrealizowano jako jednotraktowe (il. 10). Lico od Alej Ujazdowskich zostało cofnięte, aby można było przed domem wprowadzić niewielki ogródek – podkreślający apartamentowy charakter kamienicy. Zieleniec został założony także pośrodku wewnętrznego podwórza. Dom był podpiwniczony, składał się z parteru i trzech pięter. O ile sama kamienica nie zachowała się do czasów współczesnych⁴⁰, o tyle jej zdjęcia archiwalne pozwalają na dokładniejsze rozpoznanie elewacji od Alej Ujazdowskich (il. 11, 12). Wspomniane fotografie wskazują, że Edward Goldberg ukształtował kamienicę w duchu nawiązującym do średniowiecza, łącząc formy romańskie i gotyckie. Elewacje zostały wyłożone czerwoną licówką. Przyziemie z półkoliście zakończonymi otworami było oddzielone od wyższych kondygnacji wydatnym gzymsem. Skrajne partie trzynastoosiowej (na wyższych piętrach piętnastoosiowej) elewacji

8. Zabudowa działki przy ul. Zielnej 19 w Warszawie w 1897 r. Źródło: Archiwum Państwowe w Warszawie, Plan Lindleya, 1897 r., sygn. L 734/15 (rkps), oznaczenie naniesione przez autorkę
8. Development of the plot at 19 Zielna Street in Warsaw in 1897. Source: Archiwum Państwowe w Warszawie, Plan Lindleya, 1897 r., ref. L 734/15 (manuscript), designation marked by the author

³⁵ <https://artinvestment.ru/auctions/49300/biography.html> (dostęp 26.06.2018).

³⁶ Wzmianka w: „Przegląd Techniczny”, op. cit.

³⁷ *Taryfa domów Miasta Warszawy i Przedmieścia Pragi*, w: *Premiowy Kalendarz Ilustrowany Echa dla wsi i miasta na rok zwyczajny 1883*, Warszawa 1883.

³⁸ Wzmianka w: „Przegląd Techniczny”, op. cit.

³⁹ J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, T. 1, Warszawa 1995, s. 68; T. 10, Warszawa 2004, s. 258–259.

⁴⁰ Zniszczony podczas II wojny światowej, pozostałości rozebrano w 1949 roku.

9.

9. Kamienica braci Polakiewiczów przy ul. Zielnej 19 w Warszawie, 1942. Źródło: Archiwum Państwowe w Warszawie, Referat Gabarytów, sygn. 6580
 9. The tenement house of the Polakiewicz brothers at 19 Zielna Street in Warsaw, 1942. Source: Archiwum Państwowe w Warszawie, Referat Gabarytów, ref. 6580

10.

10. Zabudowa na działce w Al. Ujazdowskich 18 w Warszawie w latach 1936–1941. Źródło: Plan Warszawy, Archiwum Państwowe w Warszawie, sygn. S101, oznaczenie naniesione przez autorkę
 10. Buildings on the plot at 18 Aleje Ujazdowskie in Warsaw in the years 1936–1941. Source: Plan Warszawy, Archiwum Państwowe w Warszawie, ref. S101, designation marked by the author

11.

zostały zaakcentowane potężnymi wykuszami na trzech wspornikach, obejmującymi piętra i zwieńczonymi trójkątnymi szczytami z dekoracją arkadkową. Węższym i niższym o jedno piętro wykuszem architekt podkreślił oś środkową – gdzie wycofał trójkątny szczyt w zwieńczeniu. Na poziomie pierwszego pietra umieścił w wykuszach balkony, te szersze po bokach dzieląc pośrodku kolumnką. Powyżej balkonów zaplanował płaskie nisze, zwieńczone maswerkami, w skrajnych wykuszach na piętrze drugim i trzecim zmienił rytm otworów, wprowadzając po trzy węższe okna, co nadało kamienicy malowniczego charakteru. Okna pomiędzy wykuszami otrzymały arkadowy wykrój, natomiast w poziomie górnej części pierwszego i dolnej drugiego oddzielały je służki, na których umieszczono smukłe posągi dłuta Jana Woydygi⁴¹, w ostatniej kondygnacji zaś – pilastry. Dekoracyjnie opracowane lukarny doświetlały poddasze.

Swobodne łączenie form romańskich i gotyckich potwierdza niejako eklektyczne podejście Edwarda Goldberga do form średniowiecznych. Postawę tę charakteryzowały także m. in. tendencja do przekształcania historycznych wzorów, zmiana ich skali, a także znaczna dowolność przy wykorzystywaniu elementów czerpanych z przeszłości bez uwzględniania ich pierwotnej lokalizacji i roli⁴². Takie nastawienie było przyczyną surowej krytyki architektury kamienicy Tabenhausowej w prasie.

⁴¹ M.I. Kwiatkowska, op. cit., s. 291.

⁴² J. Roguska, *Neogotyck w architekturze warszawskich kamienic*, „Kronika Warszawy”, 1986, z. 2, s. 105.

11. Kamienica M. Tabenhausowej w Al. Ujazdowskich 18 w Warszawie, pocztówka, b.d. Źródło: www.polona.pl

11. The M. Tabenhaus's tenement house at 18 Al. Ujazdowskie in Warsaw, postcard, no date, Source: www.polona.pl

12. Kamienica M. Tabenhausowej w Al. Ujazdowskich 18 w Warszawie. Źródło: *Warszawa, wyd. A. Chodowiecki – widokówki Warszawy*, s. 10; Zbiór Albumów XIX–XX wiek, Archiwum Państwowe w Warszawie, sygn. 72/1624/38

12. The M. Tabenhaus's tenement house at 18 Al. Ujazdowskie in Warsaw. Source: *Warszawa, wyd. A. Chodowiecki – widokówki Warszawy*, p. 10; Zbiór Albumów XIX–XX wiek, Archiwum Państwowe w Warszawie, ref. 72/1624/38

13.

Konstanty Wojciechowski w „Przeglądzie Tygodniowym” zarzucał Goldbergowi m. in. mieszanie zdobień i cech z epoki bizantynizmu, romanizmu, gotyku i renesansu, a nadto „osiadłe proporcje (...) łączenie drobnych i lekkich ozdób z ciężkimi masami”, by na koniec porównać budowlę do podstarzałej modnisi, która wiesza na sobie, co popadnie⁴³.

Na 1896 rok datowana jest obszerna **kamienica Doby Nowińskiej** przy Placu Krasieńskich 6–10, nr hip. 547bc–5761⁴⁴. Wąska działka pozwoliła na wzniesienie jedynie dwutraktowego budynku, bez podwórza, jego tylna elewacja wychodziła na ulicę Nowiniarską, od której architekt zlokalizował dwa prostokątne wcięcia – cortiletta, pozwalające lepiej doświetlić pomieszczenia (il. 13). Klatki schodowe były dostępne bezpośrednio poprzez wejścia w elewacji frontowej. Budynek składał się z piwnicy, parteru i trzech pięter. Lokalizacja naprzeciwko Pałacu Krasieńskich była niewątpliwie czynnikiem, który zadecydował o zastosowaniu form neobarokowych (il. 14), jednak w kompozycji fasady można zaobserwować zasady przyjęte wcześniej w kamienicy Tabenhausowej. Tu również przyziemie zostało odróżnione od wyższych partii poprzez pokrycie w całości płaskiej ściany boniowaniem i stosunkowo jednorodne ukształtowanie otworów, które w większości miały prostokątny wykrój, jedynie w skrajnych partiach pojawiły się otwory arkadowe. Natomiast wyższe partie ścian architekt rozczłonkował wykuszami, których w tej długiej, symetrycznej, trzydziestoczceteroosiowej fasadzie było aż pięć. Skrajne w kształcie pół-

13. Zarys kamienicy D. Nowińskiej przy Pl. Krasieńskich 6–10 w Warszawie, 1936. Źródło: www.mapa.um.warszawa.pl, oznaczenie naniesione przez autorkę

13. The outline of D. Nowińska's tenement house at 6–10 Krasieńskich Square in Warsaw, 1936. Source: www.mapa.um.warszawa.pl, designation marked by the author

14. Kamienica D. Nowińskiej przy Pl. Krasieńskich 6–10 w Warszawie, około 1900 roku. Źródło: „Życie i Sztuka”, dodatek do „Kraju”, 1901, nr 41, s. 478

14. D. Nowińska's tenement house at 6–10 Krasieńskich Square in Warsaw, ca. 1900. Source: „Życie i Sztuka”, supplement to „Kraj”, 1901, no. 41, p. 478

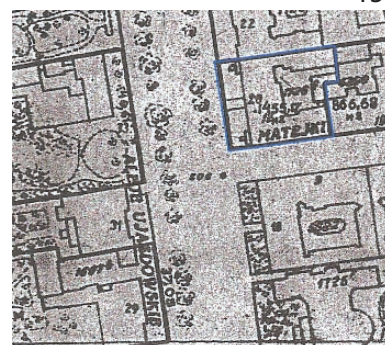
14.

⁴³ Ibidem, s. 113.

⁴⁴ Wzmianka w: „Przegląd Techniczny”, op. cit.; szerzej J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, T. 8, Warszawa 2002, s. 14.

kolistym i prostokątny środkowy były wydatne, obejmowały pierwsze i drugie piętro. Te obejmujące osie od dziewiątej do jedenastej i odpowiednio od dwudziestej czwartej po dwudziestą szóstą – płaskie, właściwie można je określić jako pseudo-wykusze. Wszystkie wspierały się na wspornikach, podtrzymywanych na poziomie parteru przez figury atlasów, wyrzeźbionych przez Jana Woydygę⁴⁵. W zwieńczeniu podkreślało je łukowate wygięcie gzymsu, wyjątkiem był wykusz środkowy, nad którym architekt umieścił barokizujący szczyt. Wszystkie otwory pięter ozdabiały trójkątne szczyty o załamanych bokach, wypełnione roślinnym ornamentem, harmonizującym z delikatnym detalem przeciwległego pałacu. Okna piano nobile otrzymały kształt arkadowy, osadzone zostały na pseudobalustradach ujętych w postumenty, na piętrze drugim prostokątne otwory uzyskały ornamentalne podokienniki, okna piętra trzeciego znajdowały się bezpośrednio na gzymsie kordonowym. Fasadę wzbogacały balkony zaopatrzone w balustrady: kamienne na pierwszym piętrze, a na drugim wykonane z żelaza, finezyjne i delikatne. Elewacje boczne miały po pięć osi, środkową wyróżniał płaski wykusz bądź ryzalit, zakończony u góry półkolistym wygiętym gzymsiem. Jak wynika z archiwalnych fotografii⁴⁶, budynek poważnie ucierpiał już na początku II wojny światowej; po wojnie nie został odtworzony.

Formy neobarokowe zastosował Goldberg także dokonując przekształcenia kamienicy **Stefanowicza** usytuowanej na rogu Al. Ujazdowskich 20 i Matejki 12, nr hip. 1726 F⁴⁷. Kamienica została zbudowana w 1863 roku przez Leona Rakowskiego jako dwupiętrowa, o płaskich, horyzontalnych elewacjach utrzymanych w stylu wczesnego renesansu (jest widoczna na il. 11 – druga od prawej). Na początku wieku XX Edward Goldberg podwyższył budynek o piętro i mieszkalną mansardę, nadając mu jednocześnie nowy wystrój. Z planu można wnioskować, że nie przekształcił zabudowy oficynowej, która – co było charakterystyczne dla warszawskiej zabudowy lat 60. XIX wieku – nie otaczała w całości wewnętrznego podwórza (il. 15). Trzynastoosiowa fasada została ukształtowana symetrycznie, z płaskimi ryzalitami, ukoronowanymi półkolistymi szczytami, obejmującymi po dwie osie boczne. Oś środkowa z półkolistym ukształtowanym wejściem na posesję została zwieńczona szczytem trójkątnym. Parter i piętro pierwsze zostały potraktowane jako cokół, pokrywało je pasowe boniowanie, a prostokątne otwory uzyskały proste obramienia. Wyższe partie ścian były gładkie, otwory oddzielały pilastry w wielkim porządku. Okna drugiego piętra, zwieńczone festonami roślinnymi i odcinkami gzymsu, a w ryzalitach zakończone trójkątnymi szczytami z delikatnym ornamentem, zostały osadzone na szerokim pasie międzykondygnacyjnym z balustradami i cokółkami, w obrębie tego pasa znalazły się także balkony. Podobne szczyty architekt zastosował na piętrze drugim, jedynie w ryzalitach, gdzie zamiast dwóch otworów zastosował trzy, wprowadzając jednocześnie gzyms z półkolistym szczytem pośrodku. Balkony tej kondygnacji miały żelazne balustrady. Mansardę doświetlały lukarny

15. Zabudowa na działce w Al. Ujazdowskich 20 w Warszawie w latach 1936–1941. Źródło: Plan Warszawy, Archiwum Państwowe w Warszawie, sygn. S.0, oznaczenie naniesione przez autorkę 15. Buildings on the plot at 20 Aleje Ujazdowskie in Warsaw in the years 1936–1941. Source: Plan Warszawy, Archiwum Państwowe w Warszawie, ref. S.0, designation marked by the author

⁴⁵ M.I. Kwiatkowska, op. cit.

⁴⁶ APW, Referat Gabarytów, sygn. 4156.

⁴⁷ Wzmianka w: „Przegląd Techniczny”, op. cit.; J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, T. 1, Warszawa 1995, s. 68; T. 10, Warszawa 2004, s. 259; <http://www.warszawa1939.pl/obiekt/ujazdowskie-20> (dostęp 11.11.2018).

16.

17.

o krzywoliniowych obramieniach, a w partiach ryzalitów zdwojone, arkadowe okna, rozdzielone kolumną (il. 16). Dom został zniszczony podczas drugiej wojny światowej, po jej zakończeniu ruiny rozebrano.

Rok 1898 to czas realizacji szeregu budowli ponownie utrzymanych w stylistyce neogotyckiej, jedynie z nikłymi odwołaniami do innych nurtów. Kamienice te odznaczały się dekoracją uproszczoną wobec zastosowanej wcześniej w domu przy Alejach Ujazdowskich, z zauważalnym nawiązaniem do tzw. gotyku wiślano-bałtyckiego. Styl ten w drugiej połowie XIX stulecia był rozwijany jako jedna z odpowiedzi na powstałą wówczas potrzebę wykreowania stylu narodowego. Charakteryzowały go nawiązania do form wykształconych na Pomorzu i północnym Mazowszu, z ciężkimi proporcjami, masywnymi bryłami, ceglanyścianami i aplikacjami w tynku⁴⁸. Formalnie bliźniaczo ukształtowane były **kamienice Mathiasa Tabenhaus**a wzniesione u zbiegu ul. Marszałkowskiej i Sadowej (dziś Skorupki), pod nr 68–70, nr hip. 5956 i 72 nr hip. 5955⁴⁹ (il. 17). Oba budynki otrzymały dwutraktowe człony przyuliczne oraz jednotraktowe oficyny, okalające wewnętrzne podwórza. Elewacje o partezie i trzech piętrach charakteryzowało podkreślanie linii wertykalnych poprzez wprowadzenie płaskich ryzalitów w skrajnych osiach, zakończonych trójkątnymi szczytami

16. Kamienica Stefanowicza w Alejach Ujazdowskich 20 w Warszawie, pocztówka, b.d.
Źródło: www.starawarszawa.pl

16. The Stefanowicz's tenement house at 20 Aleje Ujazdowskie in Warsaw, postcard, n/a. Source: www.starawarszawa.pl

17. Zarys kamienic M. Tabenhaus'a przy ul. Marszałkowskiej 68–70 oraz 72 w Warszawie, 1936.
Źródło: www.mapa.um.warszawa.pl, oznaczenie naniesione przez autorkę

17. The outline of the M. Tabenhaus's tenement houses at 68–70 and 72 Marszałkowska Street 68–70 in Warsaw, 1936. Source: www.mapa.um.warszawa.pl, designation marked by the author

⁴⁸ J. Roguska, *Neogotyck (...)*, op. cit., s. 99 i 110.

⁴⁹ Wzmianka w: „Przegląd Techniczny”, op. cit.; szerzej J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, T. 10, s. 149–150 i 247–254.

18.

19.

mi wyprowadzonymi ponad poziom gzymsów wieńczących oraz trzypiętrowych wykuszy z wysmukłymi hełmami w ściętych narożnikach. Partery w obu domach otrzymały otwory zwieńczone łukiem odcinkowym, oddzielane tynkowanymi kapitelami korynckimi. Odmienne potraktowane zostały przejazdy bramne, prowadzące na podwórza, które otrzymały wystrój ostrołukowy i zostały podkreślone schodkowymi szczytami. Parter był oddzielony od wyższych kondygnacji profilowanym gzymsem z fryzem ozdobionym motywem trójliści. Okna pierwszego piętra zakończone zostały łukiem Tudorów, pod nimi architekt umieścił płycinę z kołami, ozdobionymi czterolistnymi płycinami. Na piętrze drugim otwory, osadzone na gzymsie kordonowym, zwieńczono odcinkowo, w partiach niezryzalitowanych wstawiono je w płytkie wnęki o narysie łuku trójlistnego. Powyżej okna miały kształt ostrołuczny, tu z kolei w ryzalitach pojawiły się trójlistne wnęki. Niektóre osie budynków Goldberg zaakcentował poprzez spiętrzenie balkonów – o ceglanych balustradach z motywem łuku podkowiastego na piętrze pierwszym i drugim oraz żelaznymi na trzecim. Elewacje zostały obłożone pomarańczową licówką, niektóre elementy wykonano z kształtek czerwonych, pasowe dekoracje parteru i pierwszego piętra – z białych (il. 18–22). Dom pod nr 68–70 nie został po wojnie odbudowany, ocalała kamienica nr 72, poddana gruntownemu remontowi i częściowej rekonstrukcji na przełomie XX i XXI w.

18. Kamienica M. Tabenhaus'a przy ul. Marszałkowskiej 70 w Warszawie, 1937/1938. Źródło: Archiwum Państwowe w Warszawie, Referat Gabarytów, sygn. 4533

18. The M. Tabenhaus's tenement house at 70 Marszałkowska Street in Warsaw, 1937/1938. Source: Archiwum Państwowe w Warszawie, Referat Gabarytów, ref. 4533

19. Kamienica M. Tabenhaus'a przy ul. Marszałkowskiej 72 w Warszawie w 1937/1938 r. Źródło: Archiwum Państwowe w Warszawie, Referat Gabarytów, sygn. 4532

19. The M. Tabenhaus's tenement house at 72 Marszałkowska Street in Warsaw, 1937/1938. Source: Archiwum Państwowe w Warszawie, Referat Gabarytów, ref. 4532

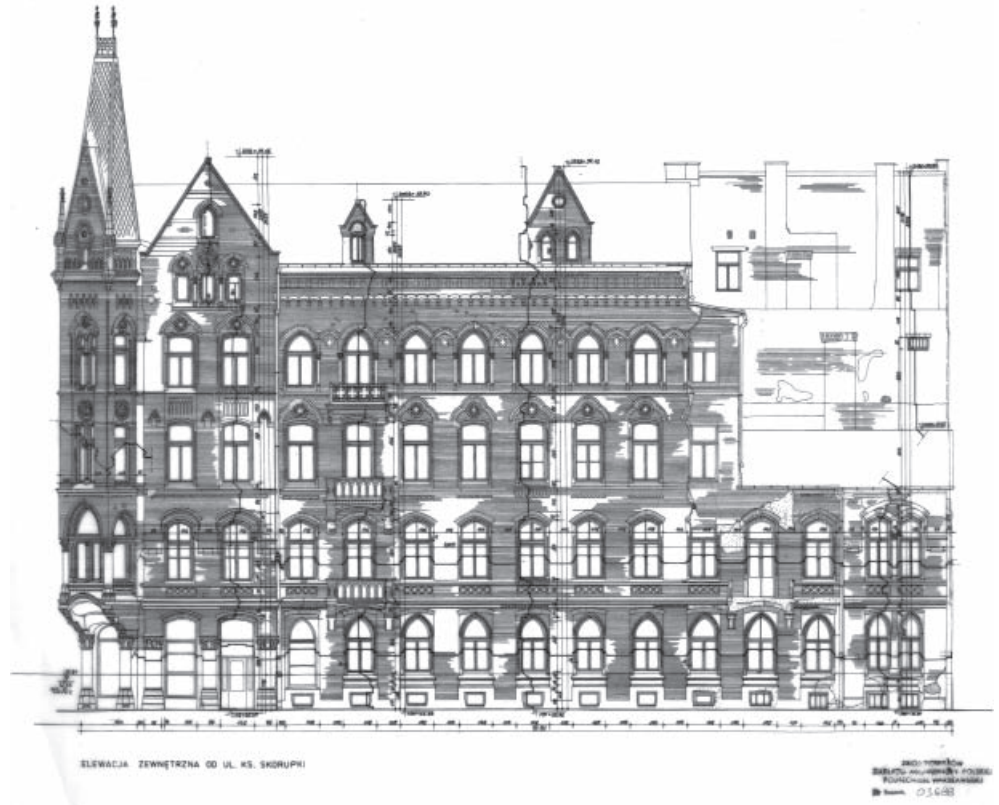
20.

20. Kamienica M. Tabenhaus'a przy ul. Marszałkowskiej 72 w Warszawie w 1995 r., pomiar elewacji P. Szczepański, M. Samborski, M. Żmichowska, A. Staniaszek (PKZ Zamek). Źródło: Zbiory fotografii i rysunków pomiarowych Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1880–2020, sygn. 03688

20. The M. Tabenhaus's tenement house at 72 Marszałkowska Street in Warsaw in 1995, measurement of the facade P. Szczepański, M. Samborski, M. Żmichowska, A. Staniaszek (PKZ Zamek). Source: Zbiory fotografii i rysunków pomiarowych Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1880–2020, ref. 03688

21. Kamienica M. Tabenhaus'a przy ul. Marszałkowskiej 72 w Warszawie, fot. Autorka, 2018

21. The M. Tabenhaus's tenement house at 72 Marszałkowska Street in Warsaw, photo by the author, 2018

21.

22.

22. Kamienica M. Tabenhaus'a przy ul. Marszałkowskiej 72 w Warszawie, fot. autorka, 2018

22. The M. Tabenhaus's tenement house at 72 Marszałkowska Street in Warsaw, photo by the author, 2018

Podobne formy Edward Goldberg zastosował w **kamienicy przy ul. Nowogrodzkiej 36** nr hip. 5988 z 1898 roku⁵⁰ (il. 23). Na zachowanym zdjęciu z lat 20. XX wieku widoczne są fragmenty przyziemia i pierwszego piętra z jednoosiowym wykuszem, w którym umieszczono balkony oraz wimpergę, prawdopodobnie nad wejściem do kamienicy. Okna parteru i piętra, osadzone w płytkich wnękach uzyskały zwieńczenia w kształcie łuku odcinkowego, kondygnacje oddzielały pasy, ponad parterem z ceglanyimi balustradkami, ponad piętrem – z kołami z czwórliciem. Ceglana elewacja miała kolor pomarańczowy z pasowymi deseniami w kolorze czerwonym. Dom zrealizowano jako dwutraktowy, jednotraktowe oficyny domykały podwórze (il. 24).

Zazwyczaj wykładnię osobistych preferencji w zakresie kształtowania elewacji stanowią dom własny architekta. W przypadku Edwarda Goldberga bliższe rozpoznanie tej realizacji nie jest jednak możliwe. Wiemy, iż **dom własny** budowniczego powstał przy ulicy Koszykowej 45 nr hip. 5263 po 1897 i przed 1900 r., jednakże nie przetrwał on działań wojennych w latach 1939–1945, jak również nie istniały bądź nie zachowały się źródła ikonograficzne, umożliwiające przybliżenie jego architektury⁵¹. Z planu (il. 25) wynika, że działka miała kształt zbliżony do trapezu, mimo to poprzez odpowiednie ukształtowanie zabudowy oficynowej architekt uzyskał regularne, niemal prostokątne podwórze.

⁵⁰ Wzmianka w: „Przegląd Techniczny”, op. cit.; J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, T. 13, Warszawa 2007, s. 13.

⁵¹ Wzmianka w: „Przegląd Techniczny”, op. cit.; J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, T. 6, Warszawa 2000, s. 160.

23.

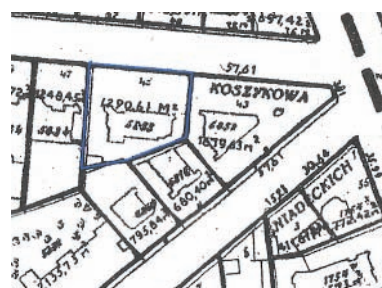
Jedyną znaną willą w dorobku Edwarda Goldberga była **willa Olszewiczów** w Al. Szucha 5 nr hip. 5444⁵² – architekt dokonał tu przebudowy istniejącego. Dom został zbudowany przed 1870 r. dla wybitego chemika Napoleona Milicera, autor projektu nie jest zany. Był to parterowy pałacyk, ustawiony krótszym bokiem do ulicy, z wejściem od ulicy w asymetrycznie dostawionej dobudówce. Elewację od strony ogrodu urozmaicał trójkątny szczyt. Zabudowy dopełniała przyuliczna oficyna, nie związana z willą (il. 26). Przed 1897 r. Goldberg dokonał przekształceń. Budynek został rozszerzony w kierunku ogrodu i podwyższony o piętro, jego bryłę wzbogaciła ośmioboczna wieża, dostawiona do korpusu od południa, zwieńczona kopułą z latarnią oraz mansarda z trójkątnym szczytem nad ryzalitem asymetrycznie umieszczonym od ulicy, powtarzającym rozmiar pierwotnego budynku. Wejście zlokalizowano w pierwszej osi od południa. Obiekt otrzymał wystrój w duchu klasycyzującego baroku. Elewacje pokryto pasowym boniowaniem, kondygnacje oddzielono natomiast gładkimi pasami. Wystrój został ograniczony do prostych obramień otworów okiennych i nieco bardziej dekoracyjnej oprawy okien w obrębie wieży i mansardy – półkoliście zakończonych, z kluczem w łuku, w wieży zdwojonych z pilastrem pośrodku i zaakcentowanych trójkątnymi szczytami (il. 27). Naprzeciwko domu, od południa zlokalizowana była osobna oficyna z ryzalitami po bokach, na tyłach działki usytuowano maleńki ogród (il. 28).

Obok luksusowych kamienic z apartamentami o wysokim standardzie, Edward Goldberg projektował także tanie domy dla robotników⁵³. Problem mieszkań dla najuboższych warstw ludności stawał się w drugiej połowie XIX wieku coraz bardziej palący: w latach 1864–1914 liczba mieszkańców Warszawy wzrosła

⁵² Wzmianka w: „Przegląd Techniczny”, op. cit.

⁵³ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., s. 288.

24.

25.

23. Fragment fasady kamienicy przy ul. Nowogrodzkiej 36 w Warszawie, J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, T. 13, Warszawa 2007, il. 40

23. Fragment of the facade of the tenement house at 36 Nowogrodzka Street in Warsaw, J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, Vol. 13, Warszawa 2007, Fig. 40

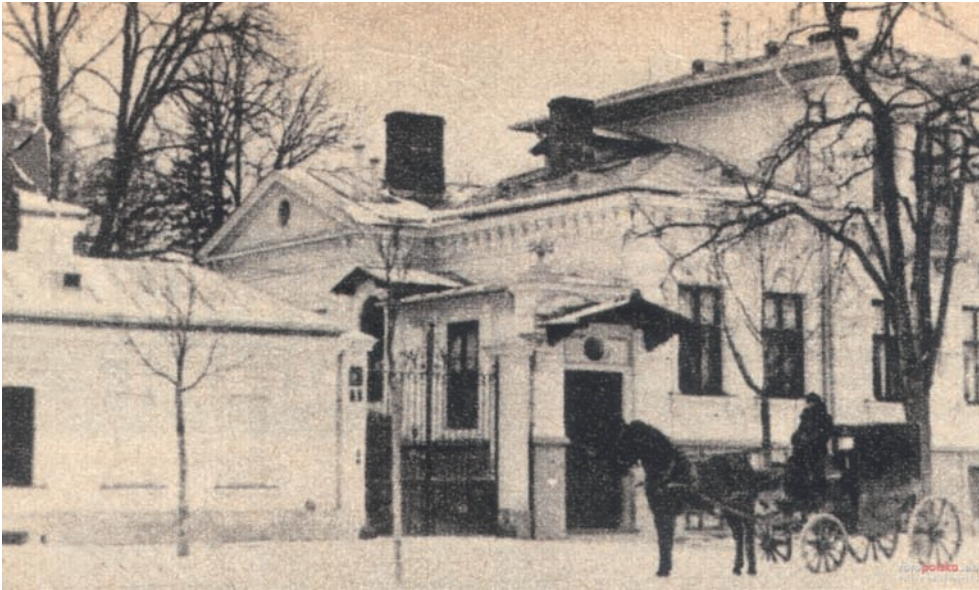
24. Zarys kamienicy przy ul. Nowogrodzkiej 36 w Warszawie, 1936. Źródło: www.mapa.um.warszawa.pl, oznaczenie naniesione przez autorkę

24. The outline of the tenement house at 36 Nowogrodzka Street in Warsaw, 1936. Source: www.mapa.um.warszawa.pl, designation marked by the author

25. Zabudowa na działce przy ul. Koszykowej 45 w Warszawie w latach 1936–1941. Źródło: Plan Warszawy, APW, sygn. S₂O₁, oznaczenie naniesione przez autorkę

25. Buildings on the plot at 45 Koszykowa Street in Warsaw in the years 1936–1941. Source: Plan Warszawy, APW, ref. S₂O₁, designation marked by the author

26.

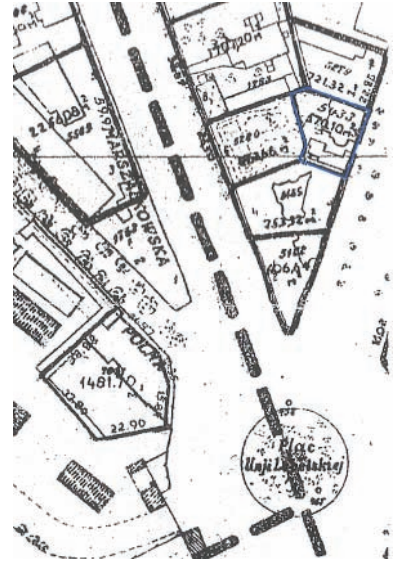
27.

z 223 tys. do 884 tys. Przeważającą część przybyszów stanowili mieszkańcy wsi, którzy zasiliли grono fizycznych najemników⁵⁴. Fatalne warunki, w jakich przyszło im mieszkać, dostrzegali zarówno społecznicy i higieniści, którzy reagowali licznymi

⁵⁴ J. Roguska, *Architektura i budownictwo mieszkaniowe w Warszawie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Zabudowa mieszkaniowa dzielnic przemysłowych i peryferii. Domy robotnicze*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1986, z. 2, s. 151.

28.

26. Dom Napoleona Milicera w Al. Szucha 5 w Warszawie przed przebudową w końcu XIX wieku. Źródło: „Stolica”, 1968, nr 33

26. Napoleon Milicer's house at 5 Aleja Szucha in Warsaw before the reconstruction at the end of the 19th century. Source: „Stolica”, 1968, no. 33

27. Willa Olszewiczów przy Al. Szucha 5 w Warszawie, fot. autorka, 2018

27. The Olszewicz' villa at 5 Aleja Szucha in Warsaw, photo by the author, 2018

28. Zabudowa na działce przy Al. Szucha 5 w Warszawie w latach 1936–1941. Źródło: Plan Warszawy, Archiwum Państwowe w Warszawie, sygn. sygn. S₂O₁, oznaczenie naniesione przez autorkę

28. Buildings on the plot at 5 Aleja Szucha in Warsaw in the years 1936–1941. Source: Plan Warszawy, Archiwum Państwowe w Warszawie, ref. S₂O₁, designation marked by the author

wystąpieniami prasowymi, jak właściciele zakładów przemysłowych, będący głównymi inwestującymi w budownictwo mieszkań robotniczych. Mniej powszechne były inicjatywy społeczne w tym obszarze. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XIX wieku na zlecenie redakcji czasopisma „Zdrowie” Goldberg zaprojektował kolonię jedno-, dwu- i czterorodzinnych murowanych parterowych domów otoczonych zielenią. Projekt został zaprezentowany na zjeździe lekarzy we Lwowie, ale nie doczekał się realizacji⁵⁵. Jediną inicjatywą dobroczynną urzeczywistnioną przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości było **osiedle domów kolonii robotniczej im. Wawelbergów** w Warszawie przy ul. Górczewskiej 15⁵⁶. Cel realizacji był szeroko pojęty: zgodnie z ówczesnym ukierunkowaniem filantropii nie chodziło wyłącznie o względy ekonomiczne, ale też edukacyjne czy wręcz cywilizacyjne, ukierunkowane na podniesienie świadomości sanitarnej, a tym samym zachowanie zdrowia, wreszcie społeczne, by beneficjenci programu mogli jak najdłużej zarabiać na siebie, dla nikogo nie będąc ciężarem. Oprócz poprawy warunków mieszkaniowych zakładano prowadzenie żłobków i ochron, warsztatów, tanich jadłodajni, sklepów itp. By uniknąć demoralizacji korzystających z programu zakładano pobieranie niewysokich opłat od mieszkań. Pretekst do założenia fundacji stanowił jubileusz pięćdziesięciolecia istnienia domu bankowego Wawelbergów, Hipolit i Ludwika Wawelbergowie przeznaczyli 300 tys. rubli na realizację zamierzenia⁵⁷.

Komitet budowy domów spotkał się po raz pierwszy 6 listopada 1897 roku, wśród zaproszonych przez Hipolita Wawelberga znalazł się Edward Goldberg. Względy finansowe skłoniły członków komitetu do rezygnacji z zamysłu budowy niewielkich domków z ogrodem; zdecydowano się na tańszą zabudowę w typie koszarowym⁵⁸. Peryferyjna lokalizacja wybranej działki przy ul. Górczewskiej 15 pozwoliła na zakup stosunkowo obszernej parceli o powierzchni 31 000 łokci (ponad 10 000 m²). Do realizacji przyjęto nowatorski jak na warunki warszawskie projekt Goldberga, zakładający rezygnację z układu obrzeżnego, rozluźnienie zabudowy, zajmującej zaledwie 33% działki (podczas gdy zabudowa śródmiejska mogła sięgać nawet 80%) oraz stworzenie dodatkowego programu socjalnego w oddzielnych budynkach⁵⁹. Prace ruszyły wiosną 1898 roku, prowadzili je przedsiębiorcy warszawscy Z. Frumkin i I. Rothberg⁶⁰. Ostatecznie powstał zespół złożony z ustawionych niemal równolegle, nie powiązanych ze sobą trzech budynków mieszkalnych o pięciu kondygnacjach, na tyle odsuniętych od siebie, by powstały dwa obszerne podwórza. Proponowane rozwiązanie pozwalało na dobre doświetlenie i wentylację miesz-

⁵⁵ M. Rozbicka, *Małe mieszkanie z ogrodem w tle*, Warszawa 2007, s. 187.

⁵⁶ Wzmianki w: „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., s. 288. Obszernie: J. Brunner, K. Szokalski, *Instytucja tanich mieszkań Hipolita i Ludwika małż. Wawelberg*, Warszawa 1904; J. Roguska, *Architektura i budownictwo mieszkaniowe*, op. cit., s. 166–168; K. Dumala, *Najstarsze osiedle społeczne w Warszawie. „Tanie Mieszkania im. Wawelbergów” z końca XIX wieku przy ul. Górczewskiej*, „Mazowsze”, 1995, z. 1, s. 29–32.

⁵⁷ J. Brunner, K. Szokalski, op. cit., s. 59–60.

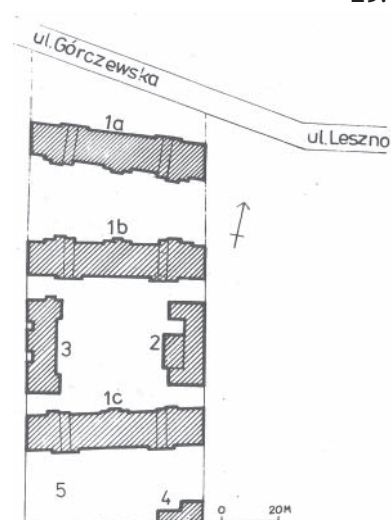
⁵⁸ Ibidem, s. 61–63.

⁵⁹ J. Roguska, *Architektura i budownictwo mieszkaniowe*, op. cit.

⁶⁰ J. Brunner, K. Szokalski, op. cit., s. 65.

kań. Zespół wzbogacały trzy budynki o charakterze usługowym: pralnia z łaźniami i ochrona dla dzieci po bokach drugiego dziedzińca i dom pogrzebowy, usytuowany za trzecim domem mieszkalnym (il. 29). Program usługowy uzupełniało 6 sklepów w domu frontowym, dwie szkoły elementarne dla dziewcząt i chłopców oraz mieszkania dla nauczyciela i nauczycielki w domu drugim. Komfort użytkowników osiedla miała dodatkowo wzmacniać zieleń: skwer przed domem i nasadzenia na dziedzińcach. Pierwotny projekt zakładał wzniesienie domów trzyklatkowych, dwutraktowych, z czterema mieszkaniami z podestu, z kranami i zlewami w każdym mieszkaniu. Wariant ten okazał się zbyt drogi, jak na możliwości robotników, toteż architekt zredukował koszty, obniżając w konsekwencji standard. Powstały domy w układzie klatkowo-korytarzowym, z siedmioma mieszkaniami dostępnymi z podestu oraz korytarzami usługowymi, wyposażonymi we wspólny kran, zlew, zsypp (pierwsze takie rozwiązanie w Warszawie) oraz pisuar i dwie ubikacje⁶¹. Pierwszy dom mieścił 88 mieszkań, w tym 37 jednoizbowych, pozostałe składały się z pokoju z kuchnią, w drugim było 90 mieszkań, z czego jednoizbowych 36, dwuizbowych 54, w trzecim domu, na skutek trudności robotników w opłacaniu mieszkań o dwóch pomieszczeniach, wprowadzono 111 mieszkań o jednej izbie i zaledwie dwadzieścia o dwóch⁶². Mimo wielu nowatorskich rozwiązań wprowadzonych w kolonii, zespół nie został przyjęty entuzjastycznie przez warszawskich społeczników. Na posiedzeniu Wydziału Higieny Miasta i Mieszkań Warszawy Towarzystwa Higienicznego obok pochwał za obszerne podwórza, dobre światło, dostateczną kubaturę pokoi, kanalizację, wodociągi, gaz, zlewy, ochronkę dla dzieci, pralnię mechaniczną i trzy kąpiele, skrytykowano nadmierne rozbudowane w budynkach system korytarzy, brak wind, aż siedmioro drzwi otwierających się na każdym podejściu, dymiące piece, zbyt szczupłe pisuary i klozety oraz wadliwe rozwiązanie zsyppów na śmiecie, które zdaniem oceniających powinny mieć ujścia do zewnętrznych zbiorników, a nie rezerwuarów umieszczonych w niedostatecznie wentylowanych piwnicach⁶³.

Budynki opracowane w surowej cegle otrzymały skromny wystrój w postaci oszczędnego detalu: pasowego boniowania w partii przyziemia, fryzów z naprzemiennie wysuniętych i cofniętych cegieł bądź ukształtowanych przez ich ukośne ustawienie, wieńczącego gzymsu na kroksztynach, ukośnych kratek w partiach podokiennych (il. 30–34). Krzysztof Dumała przekonuje, że ceglane mury pierwotnie miały zostać otynkowane⁶⁴. Pierwszy i drugi dom zostały opracowane w sposób lustrzany: elewacje od ulicy Górczewskiej, a w drugim domu od drugiego podwórza miały dekorację w postaci płaskich ryzalitów, gzymsów wydzielając pierwsze piętro i arkadkowego fryzu w zwieńczeniu. Elewacje od strony pierwszego podwórza zostały rozczłonkowane wydatnymi ryzalitami, zwierającymi klatki schodowe: umieszczono je w partiach skrajnych i środkowej – te środkowe zostały ukształtowane schodkowo. Budynek trzeci rozczłonkowano płaskimi ryzalitami z obu stron. Pierwotnie okna były zakończone

29. Tzw. Kolonia Wawelbergów przy ul. Górczewskiej 15 w Warszawie, plan sytuacyjny. Źródło: J. Roguska, *Architektura i budownictwo mieszkaniowe w Warszawie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Zabudowa mieszkaniowa dzielnic przemysłowych i peryferii. Domy robotnicze*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1986, z. 2, ryc. 26. 1a-c – domy mieszkalne, 2 – pralnia i kąpiele, 3 – ochronka dla dzieci, 4 – dom pogrzebowy

29. The so-called The Wawelberg Colony at 15 Górczewska Street in Warsaw, situational plan. Source: J. Roguska, *Architektura i budownictwo mieszkaniowe w Warszawie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Zabudowa mieszkaniowa dzielnic przemysłowych i peryferii. Domy robotnicze*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1986, no. 2, Fig. 26. 1a-c – residential houses, 2 – laundry and baths, 3 – children’s nursery, 4 – funeral home

⁶¹ J. Roguska, *Architektura i budownictwo mieszkaniowe*, op. cit.

⁶² J. Brunner, K. Szokalski, op. cit., s. 67.

⁶³ M. Rozbicka, op. cit., s. 187–188.

⁶⁴ K. Dumała, op. cit., s. 31.

30. Tzw. Kolonia Wawelbergów przy ul. Górczewskiej 15 w Warszawie, pierwszy dom od ulicy, fot. autorka, 2018

30. The so-called The Wawelberg Colony at 15 Górczewska Street in Warsaw, first house from the street, photo by the author, 2018

31. Tzw. Kolonia Wawelbergów przy ul. Górczewskiej 15 w Warszawie, pierwszy dom od podwórza, fot. autorka, 2018

31. The so-called The Wawelberg Colony at 15 Górczewska Street in Warsaw, the first house from the yard, photo by the author, 2018

30.

31.

łukiem odcinkowym, dziś są prostokątne, po dawnym układzie pozostały zwieńczenia wypracowane w cegle. Inaczej wyglądały niezachowane do dziś ochronka oraz pralnia z łaźniami. Ochronka została ukształtowana symetrycznie, po dwie zewnętrzne skrajne osie zryzalitowano i zwieńczono trójkątnymi szczytami ze schodkowymi płycinami. Okna w przyziemiu i ryzalitach miały odcinkowe zakończenia, pozostałe otwory pietra zostały zwieńczone półkoliście, z dekoracjami w przyłączach. Malownicza bry-

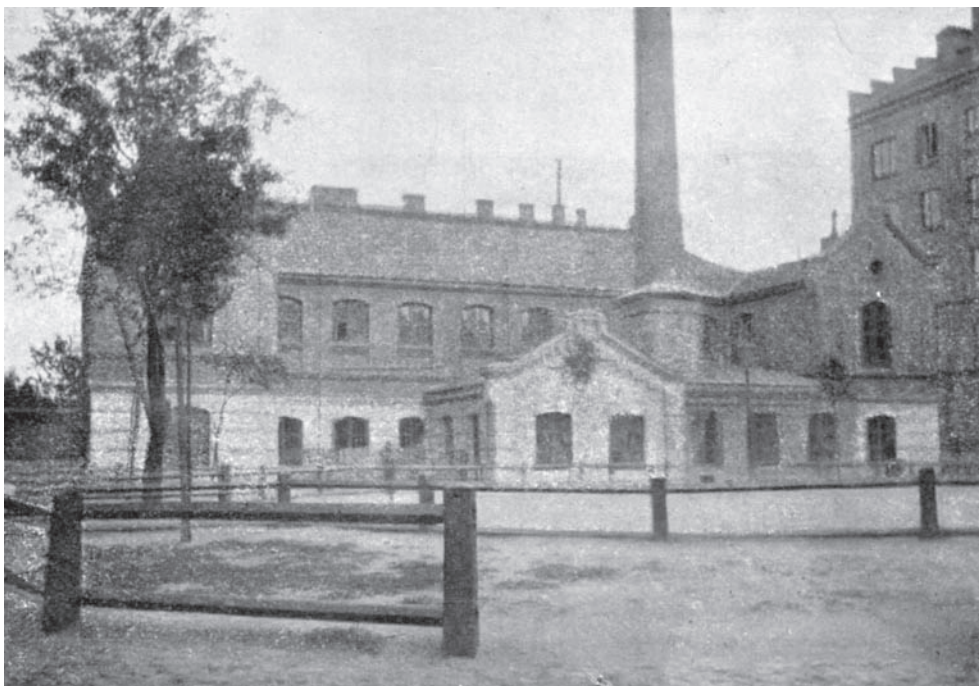
32.

32. Tzw. Kolonia Wawelbergów przy ul. Górczewskiej 15 w Warszawie, dom trzeci. Źródło: J. Brunner, K. Szokalski, *Instytucja tanich mieszkań Hipolita i Ludwiki małż. Wawelberg*, Warszawa 1904
 32. The so-called The Wawelberg Colony at 15 Górczewska Street in Warsaw, third house. Source: J. Brunner, K. Szokalski, *Instytucja tanich mieszkań Hipolita i Ludwiki małż. Wawelberg*, Warszawa 1904

33. Tzw. Kolonia Wawelbergów przy ul. Górczewskiej 15 w Warszawie, pralnia i kąpiele. Źródło: J. Brunner, K. Szokalski, *Instytucja tanich mieszkań Hipolita i Ludwiki małż. Wawelberg*, Warszawa 1904
 33. The so-called The Wawelberg Colony at 15 Górczewska Street in Warsaw, laundry and baths. Source: J. Brunner, K. Szokalski, *Instytucja tanich mieszkań Hipolita i Ludwiki małż. Wawelberg*, Warszawa 1904

33.

ła pralni i kąpiele, złożona z kilku części o różnej wysokości, przekrytych oddzielnymi dwuspadowymi dachami, wynikała z zapotrzebowań użytkowych.

Domy kolonii robotniczej im. Wawelbergów nie były jedynym tego typu osiedlem, zrealizowanym przez Goldberga. Wzniósł też jakoby domy mieszkalne dla rodzin żydowskich (lub robotniczych) w Wilnie, o których jednak nic bliżej nie wiadomo⁶⁵.

⁶⁵ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., s. 288.

34.

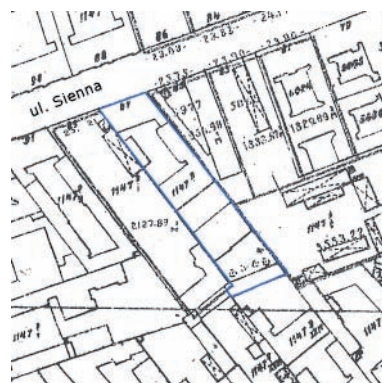
Kamienica przy ul. Siennej nr 85, hip. 11483 (w latach 30. XX w. nr 87⁶⁶) została zbudowana w 1894 roku przez Edwarda Goldberga na zlecenie Stanisława Rotwanda w celach filantropijnych. Fundator chciał w ten sposób upamiętnić swoją zmarłą żonę Marię z Wawelbergów⁶⁷. W zabudowaniach znalazły miejsce żłobek dla dzieci pracujących matek, z salą zabaw, łaźnią z wannami i szatnią, szwalnia dla dziewcząt, biblioteka, a na tyłach działki był ogród. W 1900 roku dom został oddany do dyspozycji Warszawskiemu Towarzystwu Dobroczynności, które przenieśli do ochrony im. Rotwandowej z ulicy Leszno jedną ze swoich ochronek dla dzieci⁶⁸. Z Planu Lindleya (il. 35) wynika, że początkowo na działce znalazł się dwutraktowy dom frontowy oraz dwie niezwiązane z nim murowane oficyny o pojedynczych traktach: jedna przy zachodniej granicy działki i druga, domykająca posesję od południa. W ciągu najbliższych dziesięcioleci zabudowa obszernej posesji wzbogaciła się o dwa dwutraktowe gmachy usytuowane w poprzek działki, wydzielające dwa podwórza i jednotraktową oficynę od wschodu (il. 36). Trzypiętrowa, siedmioosiowa kamienica otrzymała skromny wystrój w duchu wczesnego renesansu włoskiego, stosowny do przeznaczenia i zgodny z wystrojem otaczających gmachów (il. 37). Przyziemie ponad partią cokołową zostało pokryte pasowym boniowaniem. Umieszczony na osi środkowej przejazd bramny z otworem zwieńczonym łukiem pełnym został zaakcentowany odcin-

⁶⁶ Książka informacyjno-adresowa „Cała Warszawa” 1930, Warszawa 1930.

⁶⁷ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., s. 288; *Polski Słownik Biograficzny*, op. cit.

⁶⁸ K. Nalepiński, *Rys Historyczno-Statystyczny Ochrony 9^{ej} Imienia Księstwa Piotra Gabriela Badouina*, Warszawa 1901, s. 40.

35.

36.

34. Tzw. Kolonia Wawelbergów przy ul. Górczewskiej 15 w Warszawie, prawa oficyna w drugim podwórzu mieszcząca ochronkę, ambulatorium i salę zabaw. Źródło: J. Brunner, K. Szokalski, *Instytucja tanich mieszkań Hipolita i Ludwiki małż. Wawelberg*, Warszawa 1904

34. The so-called The Wawelberg Colony at 15 Górczewska Street in Warsaw, the right outbuilding in the second courtyard housing an orphanage, an infirmary and a playroom. Source: J. Brunner, K. Szokalski, *Instytucja tanich mieszkań Hipolita i Ludwiki małż. Wawelberg*, Warszawa 1904

35. Zabudowa działki przy ul. Siennej 85 w Warszawie w 1897 r. Źródło: Archiwum Państwowe w Warszawie, Plan Lindleya, 1897 r., sygn. L 734/15 (rkps), oznaczenie naniesione przez autorke

23. Fragment of the facade of the tenement house at 36 Nowogrodzka Street in Warsaw, J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, Vol. 13, Warszawa 2007, Fig. 40

36. Zabudowa na działce przy ul. Siennej 85 w Warszawie w latach 1936–1941. Źródło: Plan Warszawy, Archiwum Państwowe w Warszawie, sygn. 124/S,W, oznaczenie naniesione przez autorke

36. Development of the plot at 85 Sienna Street in Warsaw in 1936–1941. Source: Plan Warszawy, Archiwum Państwowe w Warszawie, ref. 124/S1W1, designation marked by the author

37.

37. Kamienica przy ul. Siennej 85 w Warszawie przed 1942 r. Źródło: Archiwum Państwowe w Warszawie, Referat Gabarytów, sygn. 5679

37. Tenement house at 85 Sienna Street in Warsaw before 1942. Source: Archiwum Państwowe w Warszawie, Referat Gabarytów, ref. 5679

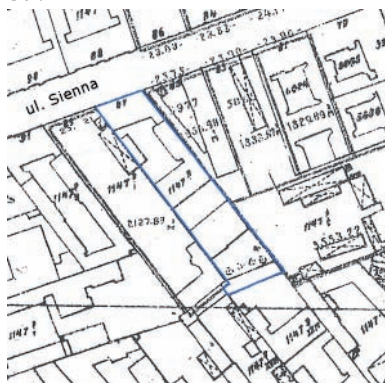
kowym szczytem, arkadowo zakończono też wejścia do budynku, prowadzące wprost z ulicy, usytuowane w skrajnych osiach. Pozostałe otwory miały prostokątny kształt. Na piętrze pierwszym architekt nadał oknom formę edykuł i zwieńczył je szczytami w kształcie trójkąta, okna piętra drugiego i osadzone na gzymsie kordonowym ostatniej kondygnacji ozdobił odcinkowymi gzymsami. Kompozycję fasady zamykał stosunkowo wydatny gzyms koronujący na konsolach.

Podobne przeznaczenie miał wzniesiony około 1901 roku budynek przy ul. Gęsiej 43 nr hip. 5637, określane jako **Zakłady Wychowawcze im. Markusa Krolla**⁶⁹ – warszawski bankier ufundował żłobek, ochronę i szkołę religijną dla dzieci z ubogich rodzin żydowskich⁷⁰. Na zachowanej fotografii archiwalnej widać budynek złożony z dwóch trójosiowych członów, jeden jest przyuliczny, drugi wycofany, poprzedzony zieleńcem (il. 38). Inaczej zostało ukazane ukształtowanie zabudowy na działce na mapie z lat 1936–1945 (il. 39) – przedstawia ona głęboki człon frontowy w całości wzniesiony w pierzei ulicy oraz dwuczłonową oficynę zamykającą działkę od południa. Rozbieżność w rozwiązaniu linii zabudowy od strony ul. Gęsiej mogła być spowodowana późniejszym uzupełnieniem zabudowy o człon przyuliczny. Budynek został ukształtowany w duchu średniowiecznym, romańsko-gotyckim. Na pierwszym piętrze znajdowały się otwory z podokiennikami na konsolach, zamknięte łukiem odcinkowym z kluczem, na drugim osadzone na gzymsie międzykondygnacyjnym okna arkadowe. Pomiędzy oknami, częściowo na poziomie parteru, częściowo na poziomie piętra, architekt zaplanował krótkie lizeny zakończone trójkątnym detałem. Część przyuliczna miała też elewację trzecią z biforialnie opracowanymi otworami oraz szczytem z rozetą, ujętym przez pinakle. Wertykalny charakter elewacji podkreślały też wąskie wieżyczki po bokach.

⁶⁹ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., s. 288.

⁷⁰ E. Mazur, *Dobroczynność w Warszawie XIX wieku*, Warszawa 1999, s. 29.

39.

38. Budynek ochrony przy ul. Gęsiej 43 w Warszawie, przed 1945. Źródło: Żydowski Instytut Historyczny, za pośrednictwem www.warszawa1939.pl

38. Orphanage building at 43 Gęsia Street in Warsaw, before 1945. Source: Żydowski Instytut Historyczny, from www.warszawa1939.pl

39. Zabudowa na działce przy ul. Gęsiej 43 w Warszawie w latach 1936–1941. Źródło: Plan Warszawy, Archiwum Państwowe w Warszawie, sygn. N₁W₁, oznaczenie naniesione przez autorkę

39. Buildings on the plot at 43 Gęsia Street in Warsaw in the years 1936–1941. Source: Plan Warszawy, Archiwum Państwowe w Warszawie, ref. N₁W₁, designation marked by the author

Spoleczne zaangażowanie Edwarda Goldberga zaowocowało również udziałem w II Wystawie Higienicznej w Warszawie, która odbyła się w 1896 roku (pierwszą zorganizowano osiem lat wcześniej) – był zarówno członkiem komitetu organizacyjnego, ale nie w sekcji budowlanej, tylko jako jeden z reprezentantów czasopisma „Zdrowie”⁷¹, oraz projektantem **głównego pawilonu**. Celem wystaw higienicznych było propagowanie szeroko pojętej problematyki zdrowego życia, od higieny pracy w fabrykach przez lecnicstwo, kulturę fizyczną po unikanie pasożytów. Druga wystawa została zorganizowana na obszernym placu w kształcie trapezu, ograniczonym ulicami Przedokopową, Polną, Topolową i Koszykową, przeznaczonym pod przyszłą politechnikę (il. 40)⁷². Wzniesiony przez Goldberga pawilon zajął centralne miejsce na terenie rozplanowanym przez projektanta ogrodów Franciszka Szaniora. Został założony na planie bardzo wydłużonego prostokąta o powierzchni 2000 m² z wydatnym ryzalitami na krańcach i płaskimi pośrodku dłuższych boków. Środkowe ryzalite zbudowano z nietynkowanej cegły, boczne partie z drewna. Drewniana konstrukcja była też widoczna wewnątrz. Pierwotnie środkowa sala miała zostać przykryta wysokim czworobocznym dachem z widoczną wewnątrz konstrukcją, na której planowano umieścić elektryczne oświetlenie. Dachy nie wykonano, w zamian pojawiła się kopuła, którą w „Przeglądzie Technicznym” skrytykowano jako „zapadłą”⁷³. Ceglane ryzalite zostały ukształtowane w dość szeroko pojętym stylu neośredniowiecznym (il. 41–42). Fasady zostały podzielone na trzy części lizenami, które zwieńczono wysmukłymi wieżyczkami. Szersza i wyższa część środkowa, zakończona trójkątnie i zwieńczona niewielką kapliczką, zawierała trzy otwory wejściowe w ostrołukowej wnęcie – środkowy ostrołuczny, ujęty w zwieńczone trójkątnie obramienie i dwa boczne, zakończone łukiem odcinkowym. W bocznych partiach widniały maswerkowe okna. Pawilon ozdabiały polichromie, wykonane przez warszawskich malarzy: Wojciecha Gersona, Kazimierza Alchimowicza, Władysława Wasilkowskiego, Franciszka Żmurkę i Henryka Piątkowskiego⁷⁴. Pawilonu po zakończeniu wystawy początkowo nie rozebrano, był wykorzystywany na potrzeby późniejszych wystaw. Rozmontowany został najpewniej w 1899 r. w związku z budową gmachów Politechniki Warszawskiej (mniej więcej w tym miejscu znajduje się obecnie gmach Wydziału Fizyki).

Funkcję użyteczności publicznej, ale tym razem w trwalszym wydaniu, w dorobku Edwarda Goldberga prezentował **gmach Szkoły Zgromadzenia Kupców**⁷⁵. Zgromadzenie Kupców miasta stołecznego Warszawy zostało powołane dekretem Namiestnika Królestwa Polskiego 11 stycznia 1817 roku⁷⁶. W polu

⁷¹ „Tygodnik Illustrowany”, 1896, nr 18, s. 346.

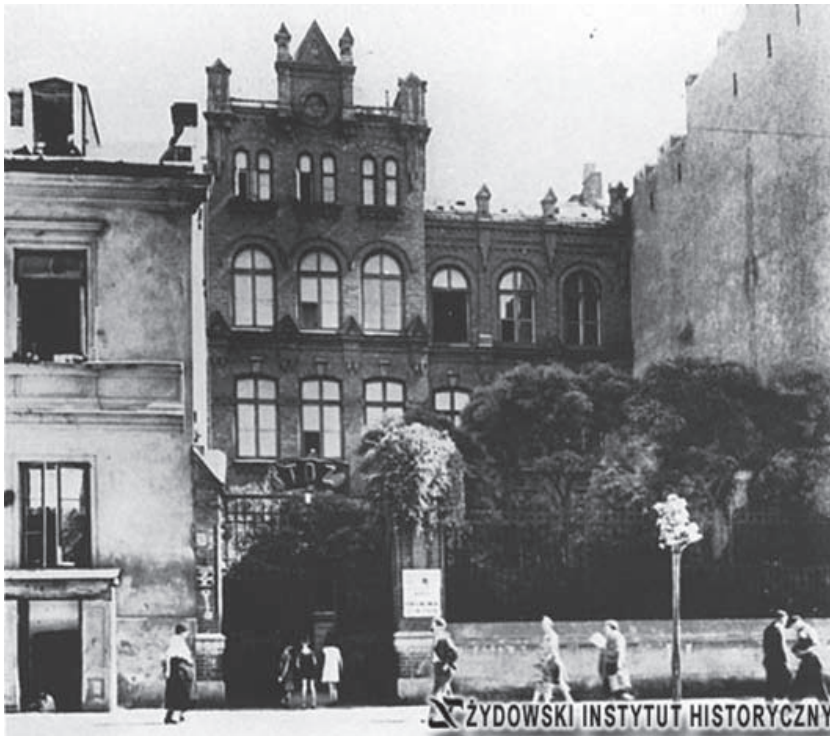
⁷² A.A. Wagner, *Czas i miejsce. Architektura Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 2015, s. 15.

⁷³ „Tygodnik Illustrowany”, 1895, nr 29, s. 46; „Przegląd Techniczny”, 1896, nr 3, s. 77.

⁷⁴ „Przegląd Techniczny”, 1896, op. cit.

⁷⁵ Więcej na temat tego obiektu: I. Szustakiewicz, *Budynek Szkoły Handlowej Zgromadzenia Kupców m. st. Warszawy z początku XX wieku – utracone dziedzictwo a współczesne działania konserwatorskie*, w: *Dziedzictwo. Architektura historyczna współcześnie: studia, badania, wnioski: prace naukowe Zakładu Dziedzictwa Architektonicznego i Sztuki Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 2018, s. 137–146.

⁷⁶ *Statut Zgromadzenia Kupców m.st. Warszawy*, Warszawa 1930, [brak numeracji stron].

38.

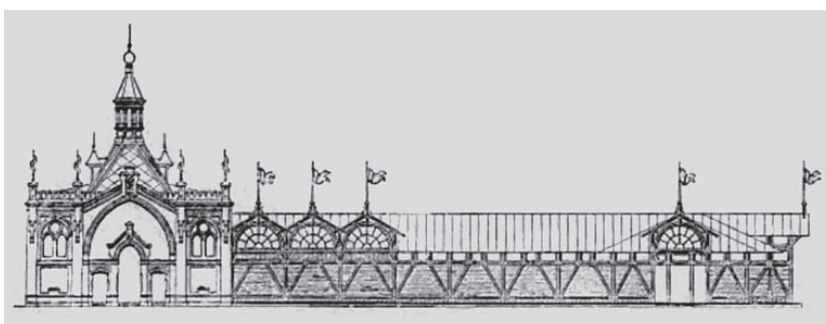
40. Plan II Wystawy Higienicznej w Warszawie. Źródło: „Przegląd Techniczny”, 1896, tabl. II
40. Plan of the 2nd Hygienic Exhibition in Warsaw. Source: „Przegląd Techniczny”, 1896, table II

41. Główny pawilon na II Wystawie Higienicznej w Warszawie. Źródło: „Tygodnik Ilustrowany”, 1895, nr 29, s. 45

41. The main pavilion at the 2nd Hygienic Exhibition in Warsaw. Source: „Tygodnik Ilustrowany”, 1895, no. 29, p. 45

40.

41.

42. Główny pawilon na II Wystawie Higienicznej w Warszawie. Źródło: „Tygodnik Illustrowany”, 1896, nr 22, s. 437

42. The main pavilion at the 2nd Hygienic Exhibition in Warsaw. Source: „Tygodnik Illustrowany”, 1896, no. 22, p. 437

zainteresowań stowarzyszenia było między innymi zapewnienie przyszłym pracownikom należytej edukacji. W 1855 roku pod egidą Zgromadzenia otwarta została niedzielna szkoła o profilu ekonomicznym – początkowo w pomieszczeniach Pałacu Kazimierzowskiego. W 1896 roku car Mikołaj II zatwierdził ustawę o szkolnictwie handlowym, która statuowała różne typy szkół o tym profilu. Zgodnie z ustawą Zgromadzenie Kupców m. st. Warszawy w 1900 roku stworzyło dwie nowe placówki: siedmioklasową Szkołę Handlową i trzyklasową Szkołę Kupiecką – obie męskie. Szkoły cechował rozbudowany program i wysoki poziom nauczania⁷⁷.

Początkowo szkoły działały w wynajętym budynku przy ul. Złotej 51. Jednocześnie Zgromadzenie dążyło do realizacji nowego gmachu. Rozbudowany program, z mieszkaniami dla kadry pedagogicznej, które w tym czasie były jeszcze lokalizowane w budynkach szkolnych, wymagał obszernego placu i skłonił do rezygnacji z działki położonej w centrum miasta. W dniu 24 maja 1903 roku za sumę 14 000 rubli zakupiono grunt, należący do Gustawa Ulricha, położony u zbiegu ul. Prostej i Walicowa, o numerze hipotecznym 1117, o powierzchni ponad 21 000 łokci kwadratowych (czyli w przybliżeniu ok. 7000 m²). Edward Goldberg dostał zadanie sporządzenia projektu. Aby mu sprostać odbył podróż studialną do Szwajcarii, Austrii i Niemiec, gdzie zwiedzał nowo wzniesione szkoły, kontaktował się z projektującymi je architektami i użytkującymi nauczycielami⁷⁸.

Budowę rozpoczęto w czerwcu 1903 roku, prace prowadziło Towarzystwo Akcyjne Spółek Budowlanych Martens i Daab⁷⁹. W dniu 6 lipca 1905 roku szkoła została oddana do użytku⁸⁰. Zlecenie Zgromadzenia Kupców m.st. Warszawy obejm-

⁷⁷ J. Miąso, *Szkolnictwo handlowe w Królestwie Polskim (1855–1914)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1965, T. 8, nr 8, s. 133.

⁷⁸ E. Goldberg, [bez tytułu], „Architekt” 1906, z. 2, s. 39–40, tabl. VI.

⁷⁹ *Odkrywanie Warszawskiej Pragi*, Warszawa 2013, s. 117.

⁸⁰ *Sprawozdanie z działalności Zgromadzenia Kupców m. st. Warszawy za rok 1937*, Warszawa 1938, s. 4–6.

mowało dwa budynki: obszerny gmach szkolny, tak zaprojektowany, by dało się odzielić Szkołę Kupiecką od Handlowej, i niewielki dom nauczycielski z mieszkaniami dla dyrektora i części kadry pedagogicznej. Na potrzeby szkoły Goldberg zaprojektował budynek w kształcie podkowy, złożony z dwóch reprezentacyjnych skrzydeł przyulicznych oraz oficyny prostopadłej do ulicy Prostej, dzielącej działkę na dwie części. W północno-zachodnim narożniku parceli umieścił dom mieszkalny w kształcie litery L, z niewielkim, wydzielonym dziedzińcem (il. 43). Znaczne rozmiary działki pozwoliły na pozostawienie przestrzeni rekreacyjnych dla uczniów w postaci dwóch dziedzińców – wewnątrz podkowy i na tyłach oficyny. Architekt przewidywał możliwość rozbudowy gmachu od strony ulicy Prostej⁸¹, co jednak nigdy nie nastąpiło.

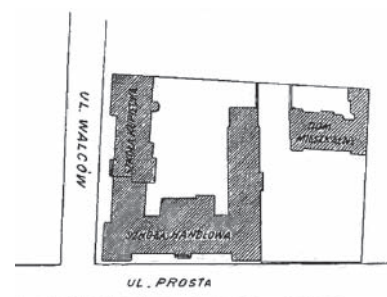
Dom nauczycielski zrealizowano jako trzypiętrowy, podpiwniczony. Znajdowały się w nim pięcio- i sześciopokojowe mieszkania dla dyrektora i kadry pedagogicznej „z wszelkimi wygodami”, dokładna liczba mieszkań nie jest znana. Część piwnic przeznaczono na lokale dla służby szkolnej. W prasie pisano wówczas, że „Dom mieszkalny nie przedstawia nic szczególnego, ani pod względem swego planu, ani też pod względem konstrukcji – jest on zwykłego typu tego rodzaju budynkiem warszawskim, można więc pominąć go milczeniem”⁸².

Budynek szkoły składał się z wysokich suterren, parteru i dwóch pięter, a w części skrzydła biegnącego wzdłuż ulicy Prostej – także piętra trzeciego (il. 44). We wszystkich skrzydłach Edward Goldberg zasadniczo zastosował dwutraktowy układ wewnątrz, z obszernymi korytarzami o szerokości 4 metrów, przeznaczonymi na rekreację dla uczniów w traktach, zlokalizowanych od strony dziedzińca. Był to schemat stosowany w nowoczesnych budynkach szkolnych⁸³. Kondygnacje były skomunikowane przez dwie reprezentacyjne klatki schodowe umieszczone na osiach środkowych skrzydeł przyulicznych i schody pomocnicze w oficynie.

Lekko zagłębione w ziemi sutereny pełniły rolę kondygnacji technicznej z pralnią, kotłownią, składem na węgiel, tutaj też znalazły się mieszkania dla palacza i woźnych. Jednak najwięcej miejsca przeznaczono dla uczniów, w suterenie mieściła się szkolna stołówka (il. 45) z zapleczem kuchennym, szatnie, natryski (il. 46), a także sale do nauki slöjdu – czyli robót ręcznych. Włączenie takich pomieszczeń do programu było wyrazem nowoczesnego podejścia do projektowania budynków szkolnych.

Większość klas została usytuowana na piętrach pierwszym i drugim. Ich powtarzalny układ i symetryczne położenie względem klatek schodowych przywodzą na myśl modułowe koncepcje Jeana Nicolasa Louisa Duranda. Każda sala miała w założeniu pomieścić 36 uczniów. Zajmowały powierzchnię 6,5×9 metrów, miały wysokość 4,20 metra. Były znakomicie oświetlone z jednej strony przez trzy wysokie okna, o powierzchni łącznej nie mniejszej niż 1/5 powierzchni podłogi (il. 47). Inaczej zaprojektowano położone na parterze i pierwszym piętrze sale wykładowe chemii i fizyki (il. 48–49): objęły one całą szerokość oficyny i zostały doświetlone

43.

43. Szkoła Zgromadzenia Kupców w Warszawie, plan sytuacyjny. Źródło: „Przegląd Techniczny”, 1906, nr 5, s. 41
43. School of the Merchants' Assembly in Warsaw, situational plan. Source: „Przegląd Techniczny”, 1906, no. 5, p. 41

⁸¹ Ibidem.

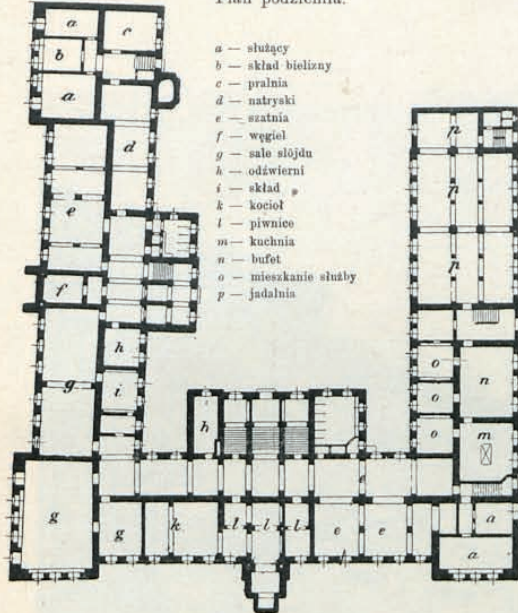
⁸² „Przegląd Techniczny”, 1906, op. cit.

⁸³ A.A. Wagner, op. cit., s. 327–353.

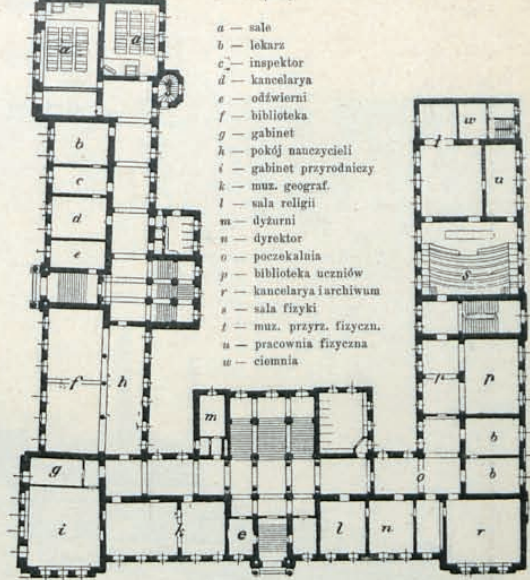
Szkoły Handlowe Warszawskiego Zgromadzenia Kupców.

Architekt: Edward Goldberg, w Warszawie.

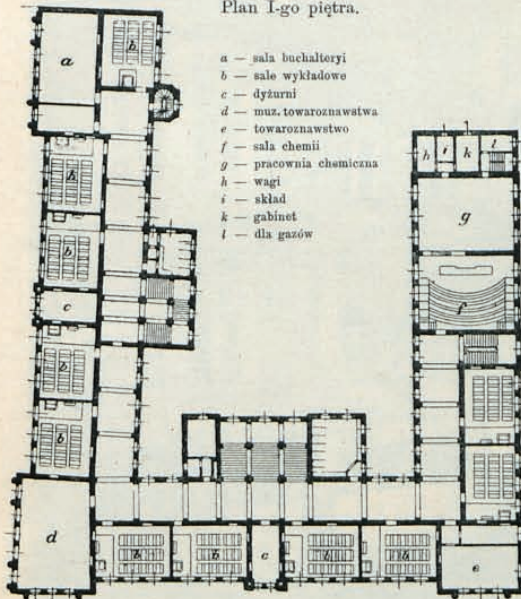
Plan podziemia.

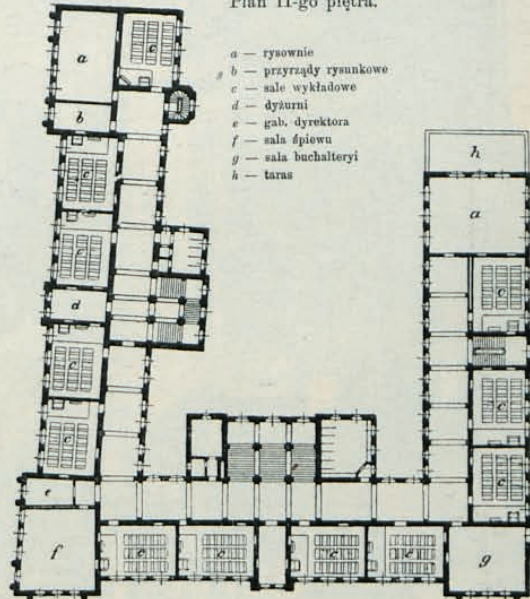
Plan przyziomu.

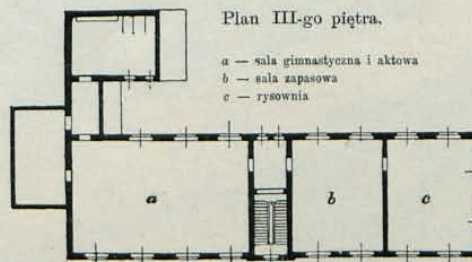
Plan I-go piętra.

Plan II-go piętra.

Plan III-go piętra.

Skala

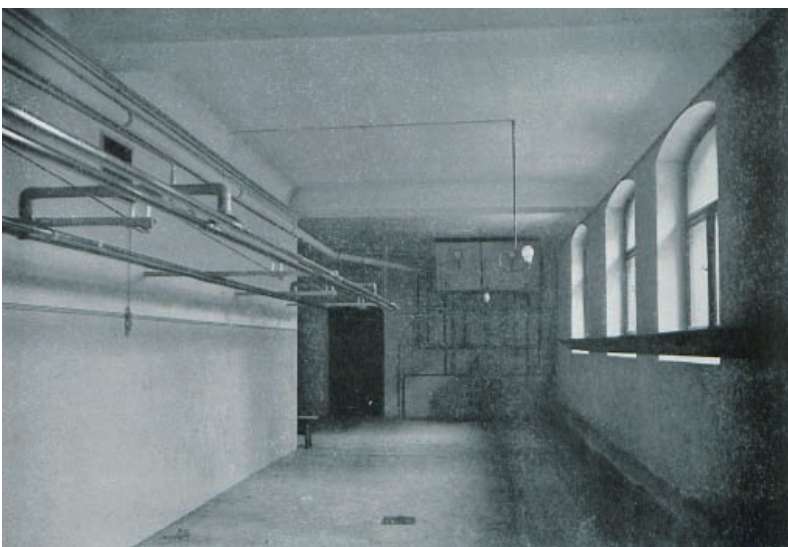
45.

44. Szkoła Zgromadzenia Kupców w Warszawie, rzuty.
Źródło: „Przegląd Techniczny”, 1906, tabl. XVI
44. School of the Merchants' Assembly in Warsaw,
floor plans. Source: „Przegląd Techniczny”, 1906,
table XVI

45. Stołówka Szkoły Zgromadzenia Kupców w Warszawie.
Źródło: „Przegląd Techniczny”, 1906, tabl. XV
45. Canteen of the Merchants' Assembly School
in Warsaw. Source: „Przegląd Techniczny”, 1906,
table XV

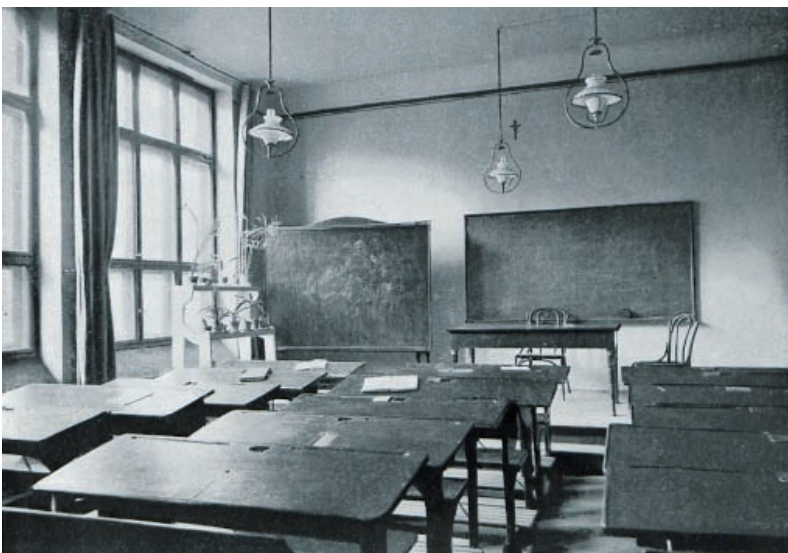
46. Natryski w Szkole Zgromadzenia Kupców
w Warszawie. Źródło: „Przegląd Techniczny”, 1906,
tabl. XIV

46. Showers at the Merchants' Assembly School
in Warsaw. Source: „Przegląd Techniczny”, 1906,
table XIV

46.

47. Sala wykładowa w Szkole Zgromadzenia Kupców
w Warszawie. Źródło: „Przegląd Techniczny”, 1906, tabl. XI
47. Lecture hall at the Merchants' Assembly School
in Warsaw. Source: „Przegląd Techniczny”, 1906,
table XI

47.

48. Sala wykładowa fizyki w Szkole Zgromadzenia Kupców w Warszawie. Źródło: „Przegląd Techniczny”, 1906, tabl. XII

48. Physics lecture hall at the Merchants' Assembly School in Warsaw. Source: „Przegląd Techniczny”, 1906, table XII

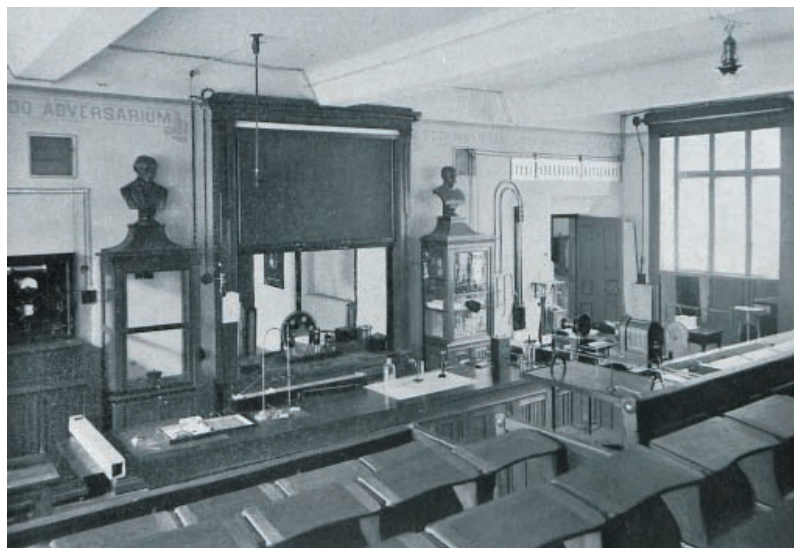
49. Pracownia fizyczna w Szkole Zgromadzenia Kupców w Warszawie. Źródło: „Przegląd Techniczny”, 1906, tabl. XIII

49. Physics laboratory at the Merchants' Assembly School in Warsaw. Source: „Przegląd Techniczny”, 1906, table XIII

50. Sala gimnastyczna w Szkole Zgromadzenia Kupców w Warszawie. Źródło: „Przegląd Techniczny”, 1906, tabl. XIV

50. Gymnasium at the Merchants' Assembly School in Warsaw. Source: „Przegląd Techniczny”, 1906, tabl. XIV

48.

49.

50.

z dwóch stron. Wyposażone zostały w pomieszczenia na zapleczu, w których urządzono laboratoria i magazyny na przyrządy. Sala rysunku na drugim piętrze połączona została z tarasem, gdzie uczniowie mogli odbywać zajęcia. W sposób indywidualny potraktowano też sale towaroznawstwa, zapewniające możliwość doświadczonego badania właściwości rozmaitych substancji oraz tzw. sale buchalteryi, gdzie przyszli kupcy i bankowcy uczyli się w sposób praktyczny, prowadząc fikcyjne przedsiębiorstwa. Z czasem pojawiła się też pracownia maszynopisania, z maszynami zaopatrzonymi w ślepe klawiatury⁸⁴. Obszerna sala gimnastyczna została umieszczona na trzecim piętrze (il. 50), pełniła ona także rolę auli szkolnej. Niezbyt fortunną lokalizację sali gimnastycznej architekt tłumaczył koniecznością wprowadzenia wielu zróżnicowanych pomieszczeń na niższych kondygnacjach⁸⁵. Bogaty program szkoły został dopełniony przez bibliotekę, gabinet przyrodniczy i muzeum szkolne. Wystrój większości pomieszczeń prezentował się skromnie. Ściany zostały pomalowane farbą klejową na kolor jasnoszary, podłogi w klasach wykonano z sosnowych desek (z czasem wymieniono je na dębowy parkiet⁸⁶), w korytarzach, ustępach szatniach, stołówce z terakoty, salach do nauki slöjdu z ksyololitu, w pralni i pomieszczeniu z natryskami – z terazzo (lastrico). Pod podłogą sali gimnastycznej ułożony został torf dla izolacji akustycznej⁸⁷. Reprezentacyjny charakter Goldberg nadał tylko wielobiegowym klatkom schodowym skrzydeł przyulicznych, wprowadzając tam kolumny, ślaski granit na stopniach i kute balustrady (il. 51), a także w westybulach, bibliotece i jadalni, gdzie pojawiły się klasycyzujące kolumny lub filary.

Budynek został wyposażony w instalację wodociągową i kanalizacyjną. Na wszystkich kondygnacjach znajdowały się ustępy z waterkolozetami i pisuarami, a na korytarzach dodatkowo także zdroje z wodą pitną. W całym budynku działało

51. Szkoła Zgromadzenia Kupców w Warszawie, klatka schodowa w skrzydle od ulicy Prostej. Źródło: „Przegląd Techniczny”, 1906, tabl. X
51. School of the Merchants' Assembly in Warsaw, staircase in the wing from Prosta Street. Source: „Przegląd Techniczny”, 1906, table X

51.

⁸⁴ *Liceum Handlowe Męskie Zgromadzenia Kupców m.st. Warszawy. Rok założenia 1924*, Warszawa 1929, s. 10.

⁸⁵ E. Goldberg, op. cit.

⁸⁶ *Sprawozdanie z działalności...*, op. cit., s. 7.

⁸⁷ „Przegląd Techniczny”, 1906, op. cit.; E. Goldberg, op. cit.; „Gazeta Lekarska”, op. cit.

centralne ogrzewanie parowe z możliwością indywidualnego regulowania temperatury w klasach. Architekt zastosował tymczasowo wentylację naturalną, budynek został jednakże przystosowany do wprowadzenia wentylacji mechanicznej. Oświetlenie w gmachu zapewniała instalacja gazowa, miejskie oświetlenie elektryczne wprowadzono w pomieszczeniach do zajęć z chemii i fizyki, muzeum i bibliotecę⁸⁸. W całym budynku z wyjątkiem sali gimnastycznej zastosowano stropy ogniotrwałe: w pomieszczeniach o rozpiętości do 3,5 metra stropy Kleina, do 6,5 m żelazno-cementowe systemu Koenena, do 9 m systemu Hennebique'a⁸⁹. Zastosowanie belek żelbetowych na tak szeroką skalę było w owym czasie w zaborze rosyjskim rzadkością⁹⁰.

Edward Goldberg pisał, że w projekcie unikał podobieństwa do starych gmachów szkolnych, przypominających koszary, nie był też zwolennikiem form, określanych jako modernistyczne. Zdecydował się pozostać przy stylistyce historyzmu, łącząc klasycyzujący detal z barokową kompozycją bryły, dążąc do nadania budynkowi wyrazu koniecznej powagi (il. 52). Elewacje przyuliczne zaprojektował w sposób paralelny, ale nie identycznie. W bryle silnie zaakcentował wydatne skrajne ryzality – od ul. Waliców pięcioosiowe, od Prostej trzyosiowe. Słabiej natomiast wyróżnił nieznacznie tylko wysunięte przed lico muru osie środkowe z portykami wejściowymi. Bardzo wysoka partia cokołowa, obejmująca suteryny i parter, pokryta została rustyką. Oddzielał ją od wyższych kondygnacji wydatny gzyms. Piętro pierwsze i drugie spięto korynckimi kolumnami w wielkim porządku w ryzalitach i lizenami, oddzielającymi prostokątne okna, zgrupowane po trzy, w ścianach. Pomiędzy oknami wprowadzone zostały ponadto toskańskie pilastry. Całość zwieńczył gzyms na kroksztynach, ponad ryzalitami pojawiły się pełne attyki, w ryzalitach bocznych od ul. Prostej zastąpione przez trójkątne szczyty. Dość konwencjonalne fasady, które w XIX wieku mogłyby skrywać praktycznie każdą funkcję, w dwóch ostatnich kondygnacjach odzwierciedlały jednak układ wewnętrzny: lizeny zostały umieszczone tam, gdzie ściany poprzeczne oddzielały klasy, podwójne okna w środkowych osiach doświetlały klatki schodowe. Wygląd elewacji wewnętrznych nie jest znany, nie sposób określić, czy zostały opracowane w tym samym duchu, co frontowe. Inny charakter miała natomiast oficyna, prostopadła do ul. Prostej, której Goldberg nadał znacznie skromniejszy wystrój, kojarzący się z północnym renesansem⁹¹. Jasny detal został tu skontrastowany z ciemniejszymi partiami ścian, najprawdopodobniej w kolorze ceglany. Dekorację ograniczono do odcinkowych łuków z kluczem ponad oknami na parterze i pierwszym piętrze i skromnych opasek z prostokątnymi zgrubieniami wokół okien.

Budynek szkoły, obleczony w monumentalną, historyzującą szatę, zawierał niezwykle rozbudowany i nowoczesny program funkcjonalny. Swoją klasą wyróżniał się na tle stosunkowo skromnej architektury warszawskiej Woli, a zarazem odzwierciedlał rozwój architektury budynków szkolnych na terenie Królestwa Polskiego.

⁸⁸ „Przegląd Techniczny”, 1906, op. cit.; E. Goldberg, op. cit.

⁸⁹ E. Goldberg, op. cit.

⁹⁰ M. Gutowski, *Architektura szkół średnich w okresie zaborów*, Białystok 1991, s. 181.

⁹¹ R. Marcinkowski, *Ilustrowany Atlas Dawnej Warszawy*, Warszawa 2013, s. 167.

52.

52. Szkoła Zgromadzenia Kupców w Warszawie, róg ulic Waliców i Prostej. Źródło: „Przegląd Techniczny”, 1906, T. XLIV, tabl. VIII

52. Merchants' Assembly School in Warsaw, corner of Waliców and Prosta Streets. Source: „Przegląd Techniczny”, 1906, T. XLIV, table VIII

Szczegółowo opisany w prasie fachowej – architektonicznej i medycznej⁹², mimo osadzonej w tradycji szaty zewnętrznej, przyczyniał się do popularyzacji nowoczesnych idei w architekturze szkół.

W 1912 roku kompleks został wzbogacony o nowy budynek Szkoły Handlowej, położony wzdłuż północnej granicy działki⁹³. Pawilon składał się z obszernej suteryny, w której zlokalizowano stołówki dla uczniów i nauczycieli, oraz trzech pięter, zawierających sale lekcyjne i salę gimnastyczną⁹⁴. Autor planów nie jest znany. W latach 30. XX wieku zespół ponownie zaczął wymagać rozbudowy, co skłoniło Zarząd Zgromadzenia do decyzji o jej realizacji. Plany zostały sporządzone przez architekta Stefana Kraskowskiego, roboty budowlane na drodze przetargu powierzono firmie T. Czosnowski i S-ka. Prace przebiegały bardzo szybko, od maja do listopada 1937 roku. Nadbudowa rozszerzyła przestrzeń użytkową o około 800 m²⁹⁵, objęła całe skrzydło od ulicy Prostej i oficynę⁹⁶.

Projekt szkoły warszawskiej nie był jedynym planem budynku o przeznaczeniu edukacyjnym w dorobku Edwarda Goldberga. Na początku XX wieku łódzkie Zgromadzenie Kupców postanowiło pójść w ślady warszawskiego i otworzyć szkołę. W 1904 roku Rada Opiekuńcza Szkoły Zgromadzenia Kupców m. Łodzi ogłosiła

⁹² „Przegląd Techniczny”, 1906, op. cit., s. 41–42, tabl. VIII–XVI; E. Goldberg, op. cit.; „Gazeta Lekarska”, op. cit., s. 127–128.

⁹³ Plan Warszawy, APW, sygn. 124/S₁W₁.

⁹⁴ *Sprawozdanie z działalności...*, op. cit., s. 5.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ L. Sempoliński, E. Borecka, *Warszawa 1945*, Warszawa 1985, s. 31.

konkurs na jej gmach, który nie przyniósł zadowalających rezultatów, toteż w 1906 roku nadal poszukiwano projektanta. Jednym ze zgłaszających się był Goldberg, który zaproponował budowlę w kształcie litery V z salą gimnastyczną na drugim piętrze. Projekt nie zyskał jednak aprobaty Rady Opiekuńczej⁹⁷.

3. Prace konkursowe

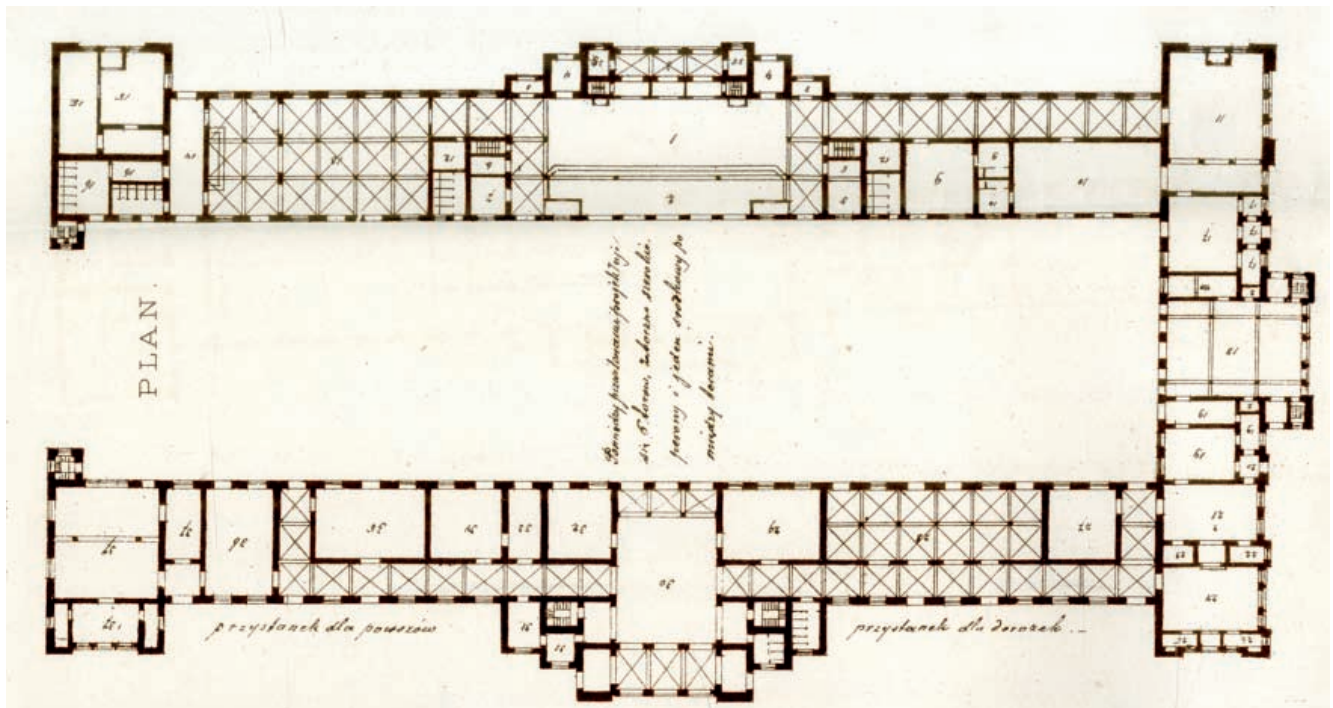
W biograficznych wzmiankach dotyczących Edwarda Goldberga znaleźć można informacje o zakończonym zwycięsko udziale w konkursach architektonicznych. Już jako student w latach 1865–1866 wykonał projekt **domu zdrojowe-**

⁹⁷ A. Szczerba, *Szkoła Zgromadzenia Kupców miasta Łodzi, Łódź 2015.*

53.

54.

go w Warmbrunn (Cieplice Śląskie), za który otrzymał I nagrodę⁹⁸. Docenione zostały też jego koncepcje gimnazjum w **Kerczu na Krymie**, **dworca centralnego w Brześciu Litewskim** oraz **klubu angielskiego w Jekaterynosławiu**⁹⁹. W 1888 roku wzmiankowany jest udział E. Goldberga w konkursie na projekt **Teatru Miejskiego dla Miasta Krakowa**¹⁰⁰. Żadna z tych prac się nie zachowała. Znane są tylko dwa konkursowe projekty architekta, opublikowane w prasie warszawskiej. Pierwszy to nie przedstawiony do oceny sądu konkursowego, ale wystawiony publicznie w gmachu Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych szkic **warszawskiego dworca kolejowego** z 1892 roku (il. 53–54), opatrzony przychylną recenzją Józefa Dziekońskiego w „Przeglądzie Tygodniowym”, który docenił wykonalność projektu, harmonijną kompozycję poszczególnych części, logikę i funkcjonalność planu, a także sposób podania w postaci rysunku perspektywicznego¹⁰¹. Dziekoński zauważył pokrewieństwo szkicowanej budowli z dworcem we Frankfurcie, jednak, jak się wydaje, w istocie było ono odległe. Neobarokowa budowla zaproponowana przez Goldberga znacznie przewyższa dekoracyjnością domniemany pierwowzór z licznymi partiami krytymi kopułowo i nagromadzeniem detalu. W planie architekt zaproponował dość typowe dla dworców czołowych rozwiązanie z dwoma wydłużonymi skrzydłami biegnącymi wzdłuż torów, spiętymi członem poprzecznym.

Pierwszą nagrodą, której towarzyszyła kwota 600 rubli został uhonorowa-

53. Projekt konkursowy dworca kolejowego. Źródło: „Przegląd Techniczny”, 1892, tabl. VIII

53. Railway station competition design. Source: „Przegląd Techniczny”, 1892, table VIII

54. Projekt konkursowy dworca kolejowego, plan. Źródło: „Przegląd Techniczny”, 1892, tabl. VIII

54. Railway station competition design, plan. Source: „Przegląd Techniczny”, 1892, table VIII

55. Projekt ratusza w Pfortsheim. Źródło: „Tygodnik Illustrowany”, 1894, nr 4, s. 52

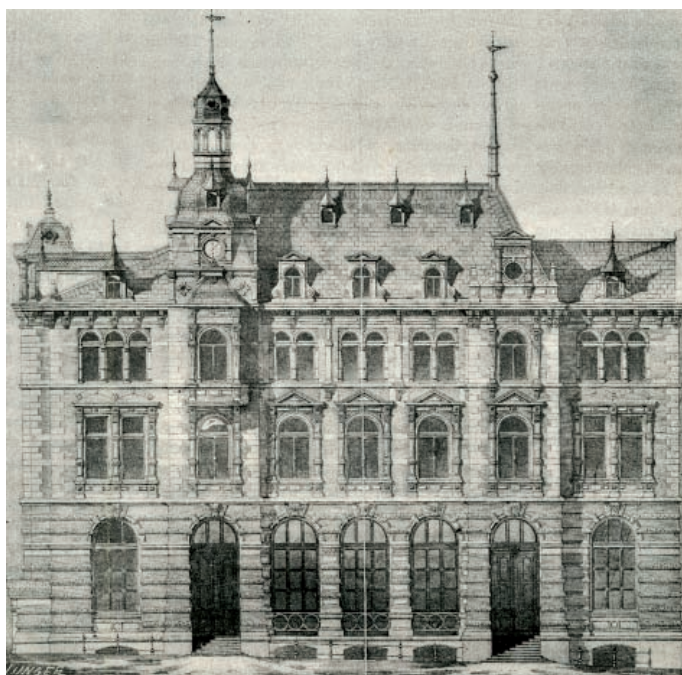
55. Pfortsheim town hall design. Source: „Tygodnik Illustrowany”, 1894, no. 4, p. 52

⁹⁸ „Przegląd Techniczny”, 1906, op. cit.

⁹⁹ „Przegląd Techniczny”, 1906, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., s. 288.

¹⁰⁰ J. Purchla, *Teatr i jego architekt / Das Theater und sein Architekt*, Kraków 1993, s. 42.

¹⁰¹ J. Dziekoński, *Szkic do projektu dworca drogi żelaznej*, „Przegląd Tygodniowy”, 1892, nr 9, s. 162. Według innego źródła E. Goldberg wygrał konkurs na gmach dworca: *Ilustrowany przewodnik po Warszawie: wraz z treściwym opisem okolic miasta*, Warszawa 1893, s. 44.

55.

ny eklektyczny **projekt ratusza** (il. 55) – doceniono go wraz z całokształtem dorobku architekta¹⁰². Recenzent, w tym przypadku Wojciech Gerson, był dla tego całokształtu mniej przychylny i zarzucał autorowi nadmierne upodobanie do barokowej dekoracyjności i nie zawsze umiejętne dopasowanie się do przeznaczenia budowli¹⁰³.

4. Praca dydaktyczna w Szkole Wawelberga i Rotwanda

Represyjna polityka władz zaboru rosyjskiego w stosunku do Polaków obejmowała między innymi sferę edukacji. Jednym z tego skutków na ziemiach polskich był znaczny niedostatek pracowników o szeroko pojętym wykształceniu technicznym. Starania o utworzenie politechniki bardzo długo nie przynosiły rezultatów. Za to 19 marca 1888 roku zatwierdzona została „Ustawa o szkołach przemysłowych” pozwalająca na organizowanie szkół technicznych na poziomie średnim i niższym oraz szkół rzemieślniczych, przy czym władze nie zapewniały środków na ten cel. Jedynym sposobem na powoływanie tego typu placówek stała się ofiarność prywatna¹⁰⁴. To jej zasługą stało się stworzenie Średniej Szkoły Mechaniczno-Technicznej w Warszawie. Hipolit Wawelberg i Stanisław Rotwand, chcąc uczcić pamięć ojca i teścia, bankiera Henryka Wawelberga w 1891 roku przeznaczyci na ten cel 100 tysięcy rubli, licząc na społeczne wsparcie inicjatywy, bowiem zapewnione przez nich środki pokrywały jedynie początkowe zapotrzebowanie. Ponieważ takowe wsparcie nie nastąpiło, wzięli na siebie całkowity koszt i trud organizacji szkoły. Otwarto ją 4 września 1895 roku w pomieszczeniach wynajmowanych od Muzeum Przemysłu i Rolnictwa przy ulicy Składowej¹⁰⁵.

Nauka w szkole obejmowała cztery lata. Zgodnie z zapisami Ustawy z 1888 roku w programie znalazły się również przedmioty związane z budownictwem i architekturą: 3 godziny wykładów tygodniowo z budownictwa w klasie drugiej, a w trzeciej rysunki budowlane realizowane w tym samym wymiarze godzin. Zgodnie z zapisami ustawy „Budownictwo obejmuje szczegółowe zasady ważniejszych robót i konstrukcyj budowlanych w zakresie fabrycznym, a zarazem ocenia własności i gatunki rozmaitych materiałów używanych w budownictwie (...) Rysunki budowlane polegają na kopiowaniu rysunków architektonicznych i na zrobieniu całkowitego projektu budynku drewnianego i murowanego, ze stosownymi obliczeniami i rysunkami”¹⁰⁶. W 1895 roku szkoła miała jeden Wydział Matematyczno-Techniczny, w 1898 r. utworzono Wydział

¹⁰² „Tygodnik Illustrowany”, 1894, nr 4, s. 52.

¹⁰³ W. Gerson, *Konkurs architektoniczny Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych*, „Tygodnik Illustrowany”, 1894, nr 5, s. 66.

¹⁰⁴ J. Miąso, *Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1966, s. 191–201; R. Jakubów, *Pierwsze dziesięciolecie Szkoły Technicznej Wawelberga i Rotwanda (1895–1905)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1991, nr 34, s. 75.

¹⁰⁵ T.J. Eytner, *Monografia Szkoły Mechaniczno-Technicznej H. Wawelberga i S. Rotwanda*, Warszawa 1909, s. 2–3; T.U. Szmigielska, *Szkoła Wawelberga i Rotwanda*, Warszawa 1980, s. 3–4; R. Jakubów, op. cit., s. 76–77; *To była wspaniała szkoła. Z dziejów Szkoły im. H. Wawelberga i S. Rotwanda w Warszawie (1895–1951)*, Warszawa 1995, s. 10. W pierwszym roku placówka działała jako Średnia Szkoła Mechaniczno-Techniczna M. Mittego, bowiem założyciele początkowo nie otrzymali koncesji ze względu na brak stosownego wykształcenia. Te bez trudu otrzymał profesor Instytutu Górniczego w Petersburgu Maurycy Mitte – sytuacja uległa zmianie rok później i nazwę szkoły zmieniono.

¹⁰⁶ *Wyjątki z Ustawy dla średnich szkół mechaniczno-technicznych, zatwierdzonych przez Ministerium Oświaty*, „Przegląd Techniczny”, 1895, nr 7, s. 167–168.

Budowlany. Przyjęto na niego 32 uczniów, w kolejnym roku 50 (a 12 było drugorocznych). Niestety, wkrótce, bo już w 1900 roku, Wydział trzeba było zamknąć, ponieważ placówka nie uzyskała praw szkół rządowych, a tym samym absolwenci nie uzyskiwali uprawnień umożliwiających im przystąpienie do pracy¹⁰⁷. Niemniej elementy nauczania architektonicznego w programie szkolnym pozostawiono.

Już w pierwszym roku działania Szkoły Mechaniczno-Technicznej zainteresowanie ze strony uczniów było tak duże, że przystąpiono do prac nad własną siedzibą. Wtedy właśnie rozpoczęła się współpraca Edwarda Goldberga ze szkołą – został członkiem komitetu budowy nowego gmachu (na czele stanął Jan Hinz, to według jego projektu wzniesiono budynek przy ul. Mokotowskiej)¹⁰⁸. W 1897 roku wszedł do grona rady pedagogicznej jako nauczyciel budownictwa i kreślenia budowlanego, od 1898 roku prowadził też projekt budowlany¹⁰⁹. W źródłach z początku wieku XX określany był jako nauczyciel konstrukcji budowlanej i kierujący projektowaniem architektonicznym¹¹⁰. W szkole pracował do 1908 roku¹¹¹. Niestety, poza programami nauczania nie zachowały się żadne materiały, pozwalające scharakteryzować metody dydaktyczne, jakimi się posługiwał. Domyślać się jednak można, iż mógł czerpać z własnych, bogatych doświadczeń zawodowych.

5. Działalność publicystyczna

Listę publikacji Edwarda Goldberga otwiera artykuł *W sprawie konserwatorskiej*, zamieszczony w 1910 roku w „Przeglądzie Technicznym”¹¹². Był on reakcją na emocjonalną wypowiedź H. St. (Henryka Stifelmana) na łamach tegoż pisma, który, zachwycony architekturą wiejskiego kościoła w Ruścu, określił sąsiednią świątynię neogotycką mianem „nieuctwa”¹¹³. Odpowiedź Goldberga to z jednej strony głos w toczącej się właśnie dyskusji na temat konserwacji zabytków¹¹⁴, z drugiej zaś – obrona architektury XIX wieku. Edward Goldberg wyraził przekonanie o niesłuszności uznania za zabytkową i objęcia ochroną każdej budowli starej. Uważał, że tak ortodoksyjne podejście może zaszkodzić idei konserwacji, skutkując „zabalsamowaniem” wsi i miast i wywołując sprzeciw w obliczu niemożności dokonywania przekształceń, koniecznych choćby ze względów użytkowych. Postulował, by poddawać ochronie obiekty o „wartości cywilizacyjnej” – ustalonej w trakcie badań naukowych, indywidualnie dla każdej budowli. Wyraził także opinię na temat odbudów i rekonstrukcji. Wskazywał na możli-

¹⁰⁷ T.U. Szmigielska, op. cit., s. 12; R. Jakubów, op. cit., s. 86.

¹⁰⁸ T.J. Eytner, op. cit., s. 4; T.U. Szmigielska, op. cit., s. 4; R. Jakubów, op. cit., s. 81: Ryszard Jakubów uważa, że Goldberg był autorem planów budynku.

¹⁰⁹ T.J. Eytner, op. cit., s. 36 i 109; *To była wspaniała szkoła (...)*, op. cit., s. 8.

¹¹⁰ „Przegląd Techniczny”, 1906, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., s. 288.

¹¹¹ *To była wspaniała szkoła (...)*, op. cit., s. 8.

¹¹² E. Goldberg, *W sprawie konserwatorskiej*, „Przegląd Techniczny”, 1910, nr 9, s. 117, nr 10, s. 129–130.

¹¹³ H. St. (H. Stifelman), *Do rysunków w tekście i na tablicach*, „Przegląd Techniczny”, 1910, nr 5, s. 65. Za zwrócenie uwagi na tę polemikę dziękuję dr. Piotrowi Kilanowskiemu z Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej.

¹¹⁴ W. Tatarkiewicz, *O założeniu Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, „Ochrona Zabytków”, 1958, nr 3–4, s. 156.

wości stosowania zarówno stylistyki zgodnej z epoką, w której prace budowlane mają miejsce, jak również używania form charakterystycznych dla czasu powstania budowli. To drugie rozwiązanie dopuszczał jako reprezentant historyzmu w architekturze, zdecydowanie sprzeciwiając się pogładowi, jakoby sztuka XIX wieku była martwa, a „artyści z XIX wieku tworzyli dawniejszym, a nie własnym natchnieniem i że raczej nie tworzyli a kombinowali...”¹¹⁵. Edward Goldberg zauważył, że relacja pomiędzy historyzmem a stylami dawnymi podobna była do stosunku renesansu do antyku, co w żadnym z tych przypadków nie stanowiło przeszkody dla wznoszenia cennych budowli. Przewidywał, jakże słusznie, iż z czasem i te dziewiętnastowieczne zostaną docenione¹¹⁶.

Do napisania kolejnego tekstu, poświęconego podobnej tematyce, o tytule *Ochrona swojskiego charakteru miast*¹¹⁷ skłoniła Edwarda Goldberga lektura artykułu Józefa Dziekońskiego *Zagrożone budowle*¹¹⁸. Dziekoński wzywał w nim opinię publiczną do protestów przeciw wyburzeniom i przekształceniom zabytkowych gmachów publicznych w Warszawie. E. Goldberg tym razem nie polemizował z autorem, a rozszerzył jego refleksję do obszaru całych miast. Zauważył, że wzrost zaludnienia w miastach musiał zaowocować także intensyfikacją ruchu budowlanego. Nowe dzielnice, zaopatrzone w wodociągi, skanalizowane, oświetlone, są wygodniejsze dla mieszkańców. Jednak pod względem artystycznym zawodzą i skłaniają poszukiwaczy estetycznych wrażeń do kierowania się raczej ku krętym uliczkom i starym rynkom. Przyczyn monotonii i bezduszności nowo zabudowanych części miast Goldberg doszukiwał się w przepisach budowlano-policyjnych, określających rozmiary budynków oraz planach regulacyjnych, tworzonych przez inżynierów i geometrów bez uwzględniania lokalnych tradycji budowlanych i kwestii estetycznych. Część odpowiedzialności spadała też, w jego mniemaniu, na właścicieli kamienic czynszowych, którzy w swych inwestycjach kierowali się wyłącznie względami ekonomicznymi oraz na architektów, nie biorących pod uwagę w projektach form lokalnych. Wśród negatywnych zjawisk wymieniał, w jego opinii niefortunne, przekształcenia parterów starych domów na potrzeby handlu, z wielkimi przeszkleniami witryn sklepowych. Edward Goldberg postulował, by uregulowania prawne nie ograniczały się do zapewnienia bezpieczeństwa pożarowego, trwałości konstrukcji czy zapewnienia mieszkańcom światła i powietrza, ale uwzględniały także aspekty estetyczne i ochronę zabudowań historycznych. Zalecał studia nad historycznymi układami miejskimi, pozwalające ustalić tkwiące w nich wartości i wyprowadzić z nich zasady dla projektowania nowych dzielnic oraz harmonijnego zestawiania nowych budynków z dawną zabudową, z uwzględnieniem zarówno form, jak materiałów. Tu wielkie nadzieje pokładał w wyższych uczelniach i powstających na nich katedrach budowy miast. Takie studia, jego zdaniem, mogły nie tylko pogłębić wiedzę na temat dawnej architektury, ale

¹¹⁵ E. Goldberg, *W sprawie konserwatorskiej*, „Przegląd Techniczny”, 1910, nr 10, s. 129.

¹¹⁶ W odpowiedzi Henryk Stifelman wskazywał na zmienność kryteriów i zalecał zachowanie zabytku, nawet jeśli ze współczesnego punktu widzenia wydaje się on bez wartości. Natomiast sztuce XIX wieku zdecydowanie odmówił twórczego charakteru: H. St. (H. Stifelman), *W sprawie konserwatorskiej. (Odpowiedź p. Edw. Goldbergowi)*, „Przegląd Techniczny”, 1910, nr 11, s. 141–142.

¹¹⁷ E. Goldberg, *Ochrona swojskiego charakteru miast*, „Przegląd Techniczny”, 1911, nr 16, s. 209, nr 17, s. 227–228, nr 19, s. 251.

¹¹⁸ J. Dziekoński, *Zagrożone budowle*, „Przegląd Techniczny”, 1911, nr 10, s. 125–126.

i zrównoważyć skłonność architektów do nadmiernego ulegania nowoczesnym prądom. Upodobanie, szczególnie młodych twórców, do form nowoczesnych, uważał za kolejne niebezpieczeństwo dla swojskiego charakteru miast.

Wyrazem zainteresowania Edwarda Goldberga historią architektury jest artykuł *O baroku*¹¹⁹. Architekt opisał w nim próby zdefiniowania tej epoki oraz zmiany, zachodzące w jej ocenie na przestrzeni drugiej połowy XIX wieku w publikacjach historyków sztuki – m.in. Jacoba Burckhardta, Corneliusa Gurlitta, Augusta Schmarsowa, Heinricha Wölfflina. E. Goldberg pisał, że w jego czasach, mimo badań i obfitości literatury, czytelnik wciąż nie był w stanie wyrobić sobie ścisłego pojęcia, czym był opisywany styl – w istocie niezwykle bogaty i zróżnicowany. Wskazywane przez przywoływanych autorów cechy, tak trudne do zdefiniowania jak malowniczość lub tak nieswoiste jak „silne efekty cieniowe”, nie stanowiły dostatecznie precyzyjnych kryteriów do jednoznacznego zaliczenia (bądź nie) poszczególnych obiektów do budowli barokowych. Nie udało się też jednoznacznie wyznaczyć cezury czasowej pomiędzy renesansem i barokiem. W opinii Edwarda Goldberga tym, co odróżniało budowle renesansowe od barokowych, a co dobrze było widoczne na przykładzie kościołów włoskich, był fakt, że w okresie renesansu budowano dla idealnego piękna, w czasie baroku zaś – dla celu, jakim było podtrzymanie autorytetu państwa. I to właśnie prymat celu był dla architekta wyznacznikiem stylu barokowego, a początek takiego podejścia widział we francuskim budownictwie XVII-wieku. Istnieniu innych rozgraniczeń zaprzeczył. Tak swoisty pogląd odniósł do praktyki zawodowej architekta, dla którego nie jest ważne zakwalifikowanie danej budowli do określonego stylu, a jej zrozumienie. Służyć temu miało zbadanie podstawowych czynników – właściciela budowli, programu funkcjonalnego i architekta, którego zadaniem jest sprostać celom, sformułowanym przez zlecającego projekt.

Przykłady historyczne posłużyły Edwardowi Goldbergowi do zilustrowania głównej tezy artykułu pt. *O przekroczeniach sum kosztorysowych*¹²⁰, a mianowicie twierdzenia, że skargi na powyższe są ze wszech miar niesłuszne i uwłaczające kierownikowi budowy. Wzrost kosztów wynika bowiem najczęściej z późniejszych zmian, zaproponowanych przez samych właścicieli, rozszerzenia programu, przekształceń konstrukcji bądź podwyżki cen materiałów budowlanych i robót. A akceptacja tego, często nieuchronnego, faktu to wyraz szacunku dla mozolnej pracy architekta. Goldberg napisał m.in., że Bernardo Rosellino, pracujący w Pienzy na zlecenie papieża Piusa II przekroczył pierwotny kosztorys pięciokrotnie, mimo to zleceniodawca, zachwycony doskonałością budowli, nie skarcił go, lecz dodatkowo wynagrodził. Współcześnie zaś rada miasta Moguncji doceniła wysiłek architekta Geliusa¹²¹ przy przebudowie teatru miejskiego mimo zwyczajki pierwotnej kwoty, przeznaczonej na budowę, o ponad 12%. Takie podejście Edward Goldberg postulował na rodzimym gruncie.

Ostatni artykuł, opublikowany w 1916 roku pod tytułem *Architektura*

¹¹⁹ E. Goldberg, *O baroku*, „Przegląd Techniczny”, 1912, nr 2, s. 23, nr 3, s. 35–36.

¹²⁰ E. Goldberg, *O przekroczeniach sum kosztorysowych*, „Przegląd Techniczny”, 1912, nr 13, s. 177.

¹²¹ Mowa o Adolffie Geliusie (1863–1945): <https://rpb.lbz-rlp.de/cgi-bin/wwwalleg/srchrnam.pl?db=rnam&recnums=0009646> (dostęp 12.12.2021).

*jako sztuka przestrzeni*¹²², także dotyczył praktycznych aspektów projektowania. E. Goldberg rozpoczął go stwierdzeniem, iż w czasie ostatnich 25–30 lat nastąpił wzrost twórczości architektonicznej w kierunku estetycznego udoskonalania bryły, przeciwny architekturze, którą określił mianem „pozornej”, to jest ograniczonej tylko do dekorowania elewacji. Wzrost ten był powolny, bowiem podejście do architektury jako sztuki przestrzeni wymaga bogatej wyobraźni artysty i jednoczesnego uwzględnienia wielu aspektów – rozmiarów, kształtów, proporcji, właściwości materiałów i oświetlenia. Wbrew temu wprowadzeniu, które sugerowało tematykę ogólnego ukształtowania zewnętrznej bryły budowli, architekt skupił się na wnętrzach. Postulował, by nie koncentrować uwagi wyłącznie na pomieszczeniach reprezentacyjnych, ale zadbać także o te uznawane za podrzędne, jak klatki schodowe i korytarze. Tu również wskazywał, by architekt rozpoczynał swą pracę od analizy celów i potrzeb, jakie spełniać miała budowla. Przestrzegał przed rutyną i zalecał każdy projekt rozwiązywać indywidualnie, dostosowując się do potrzeb mieszkańców i zmieniających się warunków życia. Zdaniem Edwarda Goldberga mieszkanie nie było tylko miejscem pobytu ludzi, ale też przybytkiem spokoju i współżycia z rodziną, to „miejsce wzbudzania dobrych i szlachetnych usposobień”¹²³. Wskazując zasady projektowania wnętrz architekt skupił się na czterech aspektach: kształcie, materiałach, oświetleniu i kolorze. Dla zwykłych pokoi, jak bawialnie, jadalnie czy sypialnie, zalecał plan prostokąta, ułatwiający umeblowanie i pozwalający na stworzenie przyjemnej przestrzeni, a zarazem, poprzez zmianę proporcji – dokonywanie modyfikacji kształtu. W pomieszczeniach reprezentacyjnych, o specjalnym przeznaczeniu (np. pokój muzyczny, bilardowy gabinet pana domu, sale zebrań publicznych) radził wzbogacanie planu prostokąta o dodatkowe elementy: półkole, elipsę, wielokąty. Te przekształcenia, wraz z różnorodnymi sposobami przekrywania pomieszczeń, stwarzały nieograniczone pole dla rozwoju wyobraźni budowniczego. Wiele możliwości dawał też niemalże nieograniczony wybór materiałów. Goldberg przestrzegał przed korzystaniem z tego bogactwa bez umiaru i radził skupienie się raczej na właściwościach, ogólnym wrażeniu i wzajemnemu oddziaływaniu na siebie różnych tworzyw. Dużą rolę w kształtowaniu nastroju we wnętrzach przypisał oświetleniu, zarówno naturalnemu, wynikającemu z rozmiarów i rozmieszczenia okien, jak sztucznemu, w którym istotna była przede wszystkim lokalizacja źródeł światła. Radził tworzenie wnętrz jasnych, ale za niewłaściwe uważał oświetlenie nadmierne, jego zdaniem odbierające wnętrzom przytulność. Był też przeciwnikiem wprowadzania dużej liczby witraży z kolorowymi szybami, uniemożliwiających wyglądanie przez okno i wprowadzających do wnętrza światło kolorowe. W opinii Goldberga główną bolączką współczesnych architektów było tworzenie w pomieszczeniach nastroju kolorystycznego, bowiem nie byli oni do tego przygotowani. W uczelniach technicznych kładziono nacisk raczej na formę, aniżeli na kolor, uważany za domenę malarzy. To podejście Edward Goldberg uważał za błędne.

Podsumowanie

¹²² E. Goldberg, *Architektura jako sztuka przestrzeni*, „Przegląd Techniczny”, 1916, nr 1–2, s. 12–15.

¹²³ *Ibidem*, s. 13.

Działalność projektowa Edwarda Goldberga była obszerna i różnorodna, obejmowała zarówno budynki mieszkalne, jak rozmaite obiekty użyteczności publicznej. Mimo dość częstej krytyki w prasie, dotyczącej twórczości architekta, zatrudniano go chętnie i często. Nieprzychylnie opinie nie odstręczały od niego inwestorów, niewykluczone, że to właśnie, co nie podobało się krytykom, przyciągało zamawiających. Umiał zresztą połączyć zachowawcze formy z nowatorskim ukształtowaniem planu, wykorzystując stosowane za granicą rozwiązania. Warto też zauważyć, że gdy charakter bądź lokalizacja budowli nie sprzyjały dekoracji, wyrzekał się eklektycznej bujności. Popularność sprawiła, że Goldberg stał się jednym z architektów silnie kształtujących architektoniczny pejzaż Warszawy doby późnego historyzmu. Brał również czynny udział w życiu publicznym. Jego współpraca z czasopiśmie „Zdrowie” wskazuje, że istotne były dla niego kwestie związane z szeroko pojętą higieną – czemu zresztą dawał wyraz także w swoich projektach architektonicznych, wyposażając budynki w nowoczesne urządzenia. Praca dydaktyczna w Szkole Wawelberga i Rotwanda dowodzi, iż kształcenie młodych adeptów architektury miało dla Edwarda Goldberga duże znaczenie. Zaś jego działalność publicystyczna, aczkolwiek niewybitna, ukazuje rozległość jego zainteresowań i dążenie do pogłębiania wiedzy poprzez liczne lektury. Jest ona też świadectwem poglądów przedstawiciela epoki na szereg kwestii, związanych z projektowaniem architektonicznym i urbanistycznym oraz konserwacją zabytków i toczących się wokół tych zagadnień dyskusji.

Bibliografia

„Gazeta Lekarska”, 1905, T. 25, nr 5

„Kurjer Warszawski”, 1869, nr 10

„Przegląd Techniczny”, 1896, nr 3

„Przegląd Techniczny”, 1906, nr 5

„Tygodnik Illustrowany”, 1894, nr 4

„Tygodnik Illustrowany”, 1895, nr 29

„Tygodnik Illustrowany”, 1896, nr 18

Brunner J., Szokalski K., *Instytucja tanich mieszkań Hipolita i Ludwiki małż. Wawelberg*, Warszawa 1904

Dumała K., *Najstarsze osiedle społeczne w Warszawie. „Tanie Mieszkania im. Wawelbergów” z końca XIX wieku przy ul. Górczewskiej*, „Mazowsze”, 1995, z. 1

Dziekoński J., *Szkic do projektu dworca drogi żelaznej*, „Przegląd Tygodniowy”, 1892, nr 9

Dziekoński J., *Zagrożone budowle*, „Przegląd Techniczny”, 1911, nr 10

Eytner T.J., *Monografia Szkoły Mechaniczno-Technicznej H. Wawelberga i S. Rotwanda*, Warszawa 1909

Gerson W., *Konkurs architektoniczny Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych*, „Tygodnik Illustrowany”, 1894, nr 5

Goldberg E., *O przekroczeniach sum kosztorysowych*, „Przegląd Techniczny”, 1912, nr 13

Goldberg E., [bez tytułu], „Architekt” 1906, z. 2

- Goldberg E., *Architektura jako sztuka przestrzeni*, „Przegląd Techniczny”, 1916, nr 1 i 2
- Goldberg E., *O baroku*, „Przegląd Techniczny”, 1912, nr 2 i 3
- Goldberg E., *Ochrona swojskiego charakteru miast*, „Przegląd Techniczny”, 1911, nr 16, 17 i 19
- Goldberg E., *W sprawie konserwatorskiej*, „Przegląd Techniczny”, 1910, nr 9 i 10
- Gutowski M., *Architektura szkół średnich w okresie zaborów*, Białystok 1991
- H. St. (Stifelman H.), *Do rysunków w tekście i na tablicach*, „Przegląd Techniczny”, 1910, nr 5
- H. St. (Stifelman H.), *W sprawie konserwatorskiej. (Odpowiedź p. Edw. Goldbergowi)*, „Przegląd Techniczny”, 1910, nr 11
- Ilustrowany przewodnik po Warszawie: wraz z treściwym opisem okolic miasta*, Warszawa 1893
- Jakubów R., *Pierwsze dziesięciolecie Szkoły Technicznej Wawelberga i Rotwanda (1895–1905)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1991, nr 34
- Kondakov S.N., *Spisok russkich hudożnikov k Ūbilejnomu spravočniku Imperatorskoj Akademii hudożestw*, Moskwa 2002 (reprint wydania z 1914 roku)
- Książka informacyjno-adresowa „Cała Warszawa” 1930*, Warszawa 1930
- Księga Pamiątkowa Zjazdu b. wychowaućców b. Szkoły Główniej Warszawskiej w 40ą rocznicę jej założenia*, Warszawa 1905
- Kwiatkowska M.I., *Rzeźbiarze warszawscy XIX wieku*, Warszawa 1995
- Liceum Handlowe Męskie Zgromadzenia Kupców m.st. Warszawy. Rok założenia 1924*, Warszawa 1929
- Łoza, S., *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954
- Marcinkowski R., *Ilustrowany Atlas Dawnej Warszawy*, Warszawa 2013
- Mazur E., *Dobroczynność w Warszawie XIX wieku*, Warszawa 1999
- Miąso J., *Szkolnictwo handlowe w Królestwie Polskim (1855–1914)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1965, T. 8, nr 8
- Miąso J., *Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1966
- Nalepiński K., *Rys Historyczno-Statystyczny Ochrony 9-ej Imienia Księdza Piotra Gabryela Badouina*, Warszawa 1901
- Odkrywanie Warszawskiej Pragi*, Warszawa 2013
- Okolski A., *Wykład Prawa Administracyjnego*, T. 1, Warszawa 1880
- Omilanowska M., *Działalność polskich architektów w cesarstwie rosyjskim w XIX i pocz. XX wieku*, „Pinakothekę”, 2005
- Omilanowska M., *Polscy architekci w petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych w latach 1814–1918*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 2004, nr 3–4
- Polski Słownik Biograficzny*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stanislaw-rotwand>
- Purchla J., *Teatr i jego architekt / Das Theater und sein Architekt*, Kraków 1993
- Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905*, Warszawa 1905
- Roguska J., *Architekci polscy w kręgu petersburskich neoklasycystów, w: Przed wielkim Jutrem. Sztuka 1905–1918, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki Warszawa, październik 1990*, Warszawa 1993
- Roguska J., *Architektura i budownictwo mieszkaniowe w Warszawie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Zabudowa mieszkaniowa dzielnic przemysłowych i peryferii. Domy robotnicze*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1986, z. 2
- Roguska J., *Neogotyck w architekturze warszawskich kamienic*, „Kronika Warszawy”, 1986, z. 2
- Rozbicka M., *Małe mieszkanie z ogrodem w tle*, Warszawa 2007
- Schrever R., *John Cockerill (1790–1840) – Brits-Belgische staalmaganaat*, <https://historiek.net/john-cockerill-brits-belgische-staalmaganaat/73664/>

Sempoliński L., Borecka E., *Warszawa 1945*, Warszawa 1985

Sprawozdanie z działalności Zgromadzenia Kupców m. st. Warszawy za rok 1937, Warszawa 1938

Statut Zgromadzenia Kupców m.st. Warszawy, Warszawa 1930

Szczerba A., *Szkoła Zgromadzenia Kupców miasta Łodzi*, Łódź 2015

Szmiągalska T.U., *Szkoła Wawelberga i Rotwanda*, Warszawa 1980

Szustakiewicz I., *Budynek Szkoły Handlowej Zgromadzenia Kupców m. st. Warszawy z początku XX wieku – utracone dziedzictwo a współczesne działania konserwatorskie*, w: *Dziedzictwo. Architektura historyczna współcześnie: studia, badania, wnioski: prace naukowe Zakładu Dziedzictwa Architektonicznego i Sztuki Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 2018

Taryfa domów Miasta Warszawy i Przedmieścia Pragi, w: *Premiowy Kalendarz Ilustrowany Echa dla wsi i miasta na rok zwyczajny 1883*, Warszawa 1883

Tatarkiewicz W., *O założeniu Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, „Ochrona Zabytków”, 1958, nr 3–4

To była wspaniała szkoła. Z dziejów Szkoły im. H. Wawelberga i S. Rotwanda w Warszawie (1895–1951), Warszawa 1995

Wagner A.A., *Czas i miejsce. Architektura Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 2015

Wyjątki z Ustawy dla średnich szkół mechaniczno-technicznych, zatwierdzonych przez Ministerium Oświaty, „Przegląd Techniczny”, 1895, nr 7

Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Komunikacyj Lądowych i Wodnych, T. 1. R. 1866

Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, Warszawa od 1995

Дача генерала Милютин в Алупке, <http://www.bigyalta.net/blog/dacha-general-a-milyutina-v-alupke/>

Иенсен Давид Иванович <https://artinvestment.ru/auctions/49300/biography.html>

Петроградский район. Часовня Александра Невского при казармах Лейб-гвардии гренадерского полка, <http://sobory.ru/article/?object=35417>)

Экштут С., Защитить генерал-фельдмаршала! <https://rg.ru/2016/07/26/rodina-dom-miliutina.html>

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Kartograficzny, sygn. 35–10

Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Kartograficzny, sygn. 35–11 i 12

Archiwum Państwowe w Warszawie, Akta stanu cywilnego parafii ewangelicko-reformowanej w Warszawie, sygn. 182/0/9

Archiwum Państwowe w Warszawie, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Krzyża w Warszawie, sygn. 158/0/36

Archiwum Państwowe w Warszawie, Plan Lindleya, 1897, Zarząd Budowy Kanalizacji i Wodociągów w Warszawie, sygn. 785

Archiwum Państwowe w Warszawie, Plan Warszawy, 1936-1941, Kolekcja I map i planów Warszawy, sygn. K I 124

Archiwum Państwowe w Warszawie, Referat Gabarytów

Archiwum Państwowe w Warszawie, Zbiór Przyborowskiego, sygn. 2674

The professional activity of architect Edward Goldberg (1842–1928)

Abstract

The work of many Warsaw architects, active in the nineteenth and early twentieth centuries, is still little known. Thus, there is insufficient knowledge about the Warsaw buildings from that period, which to a large extent have not survived due to the destruction of World War II and the doctrinal assumptions of the post-war reconstruction. Its reconstruction, along with scientific reflection, is not only due to the need – even if only virtually – to save the lost architectural heritage, but also due to the conservation works carried out on the existing objects. The article presents the professional profile of Edward Goldberg, an architect working in the indicated period mainly in Warsaw. His work has not been the subject of comprehensive studies so far. The analyses carried out in the article allowed for the presentation of many typical solutions characteristic of Warsaw architecture at the turn of the 19th and 20th centuries, especially residential – from luxurious tenement houses to workers' housing and public buildings. The text focuses not only on stylistic solutions, but also on functional and sometimes technical aspects.

Keywords Edward Goldberg | Warsaw architecture | historicism | eclecticism

The work of many Warsaw architects, active in the nineteenth and early twentieth centuries, is still very poorly researched¹. Thus, there is insufficient knowledge about the Warsaw buildings from that period, which to a large extent have not survived due to the destruction of World War II and the doctrinal assumptions of the post-war reconstruction. Its reconstruction, along with scientific reflection, is not only due to the need – even if only virtually – to save the lost architectural heritage, but also due to the conservation works carried out on the existing objects. Recognition and a synthetic approach to the characteristic features of Warsaw architecture may, and even should, precede design work in this area.

The aim of this work is to present the profile of a successful builder of the late historicism era, Edward Goldberg, an architect, designer of

¹ However, monographic studies that have already been prepared significantly enrich the knowledge of the builders active at that time: J. Roguska, *Karol Jankowski, architekt warszawski początku XX w., życie i twórczość*, Warszawa 1978; G. Jonkajtys-Luba, *Czesław Przybylski*, Warszawa 1996; M. Brykowska, *Katalog projektów i dzieł Oskara Sosnowskiego*, in: *Oskara Sosnowskiego świat architektury. Twórczość i dzieła*, Warsaw 2004; M. Rozbicka, *Oskar Sosnowski – naukowiec architekt*, in: *ibidem*; H. Faryna-Paszkiwicz, *Edward Zachariasz Eber*, „Kwartalnik Historii Żydów”, 2011, vol.1 (237); M. Rozbicka, *Józef Handzelewicz (1880–1963): architekt, inżynier-ceramik i przemysłowiec*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2011, no. 1; eadem, *Architekt Władysław Marconi jako miłośnik i konserwator zabytków przeszłości*, in: *Przyszłość rzeczy minionych. Studia do dziejów architektury i urbanistyki w Polsce*, vol. 2, Warszawa 2019; A. Lis, *Feliks Michalski (1879–1946). Meandry Mazowieckiej Architektury*, Warszawa 2012; A. Szmítowska, *Architekt Zdzisław Mączyński 1878–1961*, Białystok 2014; M. Tomiczek, *Juliusz Nagórski 1887–1944, monografia architekta*, Warszawa 2015; P. Kilanowski, *Arthur E. Gurney – brytyjski architekt czynny w Warszawie i na dawnych ziemiach Rzeczypospolitej od 1899 do 1915 roku*, „Ochrona Zabytków”, 2019, no. 2; idem, *Józef Napoleon Czerwiński (1870–1940) i Wacław Heppen (1866–1939) – sylwetki twórcze, indywidualna działalność oraz współpraca architektoniczno-budowlana w latach 1909–1914*, „Ochrona Zabytków” (in preparation).

numerous buildings, especially residential architecture, and educator, teacher at the Wawelberg and Rotwand Technical School. So far, the most complete source of knowledge about it has been the biography in Stanisław Łoza's *Dictionary of Architects and Builders of Poles and Working in Poland (Słownik architektów i budowniczych Polaków oraz w Polsce pracujących)*², inevitably shortened, based only on a few of the available sources – those themselves being very modest³. Contrary to many other architects, Goldberg was not honored with a biographical note even after his death – probably because at the end of the 1920s, the historicizing / eclectic stylistics characteristic of this architect's work, close to his convictions, were no longer recognized and understood by the professional community. Information on individual buildings by the architect can be found in the subsequent volumes of Jarosław Zieliński's *Atlas of the Old Architecture of Warsaw's Streets and Squares (Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy)*, but there is no study that would broadly describe this work, symptomatic of its time. The intention of the author is to fill this void as fully as possible.

1. Biographical information

Edward Jan Wawrzyniec Goldberg (Fig. 1) was born in Warsaw on January 26, 1842 in the family of Wilhelm Goldberg, a private teacher, and Marianna Styczyńska⁴. He graduated from a real gymnasium in Warsaw, and then entered the Construction Department of the School of Fine Arts in Warsaw. In the years 1862–1864 he was also a student of the Physics and Mathematics Faculty of Szkoła Główna Warszawska⁵. We also know that on November 19, 1863, he married Marianna Rychter, the daughter of Frydrych

Rychter and Maria née Janicki⁶. After receiving the rank of builder of the 1st class, he went to Berlin and started studying at the Royal Academy of Construction, his teachers there were, among others architect, archaeologist and art historian Karl Bötticher and architect, archaeologist, and antiquity researcher Friedrich Adler⁷. As a student of the Academy, Edward Goldberg received the first prize for the design of the spa house in Bad Warmbrunn (today Cieplice Śląskie) from 1855–1856, he was also an assistant to Carl Ferdinand Langhans in the construction of the Neues Theater in Leipzig. After returning to Warsaw, he worked under the direction of Julian Ankiewicz in the construction of houses at Instytutowa Street (today Matejki Street)⁸. He made two attempts to obtain the class II builder license. He took the exam for the first time on December 29, 1866, the title of the task was “Kassino nad źródłem wód mineralnych” (Cassino over mineral waters springs) (Fig. 2). However, by decision of January 9, 1867, the General Construction Council did not accept the project⁹. The justification of the decision, drawn up by Wojciech Bobiński, noted on the examination board, has not survived, so it is impossible to say what was the reason for its rejection. Presumably this was due to the apparent nonchalance with which Goldberg drew up the drawings. The second exam took place on April 13, 1867, the task was to design a circus for equestrian shows (Fig. 3). This time the commission gave a positive opinion on the work on May 14th¹⁰.

In accordance with the regulations governing the professional career of architects, after obtaining the 2nd class qualifications, Edward Goldberg was obliged to work for three years before taking another test before the Construction Council¹¹. However, as part of the repression af-

² S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, p. 96.

³ „Przegląd Techniczny”, 1906, no. 5, p. 40; *Księga Pamiątkowa Zjazdu b. wychowanców b. Szkoły Głównej Warszawskiej w 40° rocznicę jej założenia*, Warszawa 1905, p. 87–88; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905*, Warszawa 1905, p. 287–288.

⁴ State Archives in Warsaw (hereinafter APW), Files of civil status of the Evangelical Reformed parish in Warszawa, ref. 182/0/9.

⁵ *Księga Pamiątkowa Zjazdu b. wychowanców b. Szkoły Głównej Warszawskiej w 40° rocznicę jej założenia*, op. cit., p. 87.

⁶ APW, Files of civil status of the Roman Catholic parish of St. Cross in Warsaw, ref. 158/0/36.

⁷ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905*, op. cit., p. 287.

⁸ S. Łoza, op. cit.

⁹ Central Archives of Historical Records (hereinafter AGAD), Cartographic Collection, ref. 35–10.

¹⁰ AGAD, Cartographic Collection, ref. no. 35–11 and 12.

¹¹ *Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Komunikacyj Lądowych i Wodnych*, Vol. 1, 1866, p. 349–357.

ter the January Uprising, by the decree of July 20, 1867, the above law was abolished, and the decisions on the qualifications of builders were to be made by the Ministry of the Interior in St. Petersburg¹². Goldberg took advantage of the legislative confusion associated with the changes and in the same year applied to the St. Petersburg Academy of Fine Arts for an extramural diploma, presenting the design of a railway station. As a result, he obtained his diploma in 1868¹³, which in practice meant obtaining the highest design qualifications and allowed him to start a professional career throughout the Russian Empire.

After obtaining the qualifications, Edward Goldberg moved to St. Petersburg, where he took the office of builder of the customs department of the Ministry of Finance¹⁴, and then the Technical and Construction Committee of the Ministry of Internal Affairs, he also ran a private construction practice¹⁵. At the turn of the 1880s and 1890s, he returned to Warsaw¹⁶, where he received numerous commissions from private investors and became famous as a designer of mainly residential architecture¹⁷. Particularly fruitful for the professional achievements of Edward Goldberg was the cooperation with the banker and active philanthropist Hipolit Wawelberg¹⁸ and Wawelberg's brother-in-law Stanisław Rotwand, a lawyer, financier, industrialist, member

of the Russian Council of State¹⁹, which brought not only design commissions, but also the opportunity to work at the Mechanical and Technical School of H. Wawelberg and S. Rotwand

After 1906, Goldberg gave up his active design activities, but took up his pen several times to express his views on various issues related to architecture in the periodical "Przegląd Techniczny"²⁰.

Edward Goldberg died in Warsaw on April 10, 1928²¹.

2. Commissions

Edward Goldberg's works from before 1883 can be defined mainly on the basis of laconic references in publications from the turn of the 19th and 20th centuries²². It is known that in 1868 he designed a neo-Gothic tomb for the Grossé family, which was erected in Warsaw's Powązki cemetery. The project was carried out by Ewaryst Zbąski, a sculptor, who made an angel figure for it²³. The work has not survived. As an official in the customs department, Goldberg designed the customs chambers in Sevastopol and Yalta²⁴ and the building of the customs museum in St. Petersburg²⁵.

¹² A. Okolski, *Wykład Prawa Administracyjnego*, Vol. 1, Warsaw 1880, p. 129.

¹³ S.N. Kondakov, *Spisok russkich hudożnikov k Ūbilejnomu sprawoĉniku Imperatorskoj Akademii hudożestw*, Moscow 2002 (reprint of the issue from 1914), p. 333; M. Omilanowska, *Polscy architekci w petersburskiej Akademii Sztuk Pięknyc w latach 1814–1918*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 2004, no. 3–4, p. 365.

¹⁴ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Księga Pamiątkowa (...)*, op. cit., p. 87; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., p. 287; M. Omilanowska, *Działalność polskich architektów w cesarstwie rosyjskim w XIX i pocz. XX wieku*, „Pina-kotheke”, 2005, p. 83.

¹⁵ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., p. 287.

¹⁶ In 1883 or 1892 – there is a discrepancy in the sources: ibidem.

¹⁷ The return to Warsaw, despite professional successes in Russia, was not an isolated phenomenon – similarly did Miłkołaj Tołwiński, Marian Lalewicz, and Kazimierz Skórewicz: J. Roguska, *Architekci polscy w kręgu petersburskich neoklasyków*, in: *Przed wielkim Jutrem. Sztuka 1905–1918*, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki Warszawa, październik 1990, Warszawa 1993, p. 61.

¹⁸ APW, Przyborowski Collection, ref. 2674.

¹⁹ *Polski Słownik Biograficzny*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stanislaw-rotwand> (access 24.04.2018).

²⁰ E. Goldberg, *W sprawie konserwatorskiej*, „Przegląd Techniczny”, 1910, no. 9, p. 117, no. 10, p. 129–130; idem, *Ochrona swojskiego charakteru miast*, „Przegląd Techniczny”, 1911, no. 16, p. 209, no. 17, p. 227–228, no. 19, p. 251; idem, *O baroku*, „Przegląd Techniczny”, 1912, no. 2, p. 23, no. 3, p. 35–36; idem, *O przekroczeniach sum kosztorysowych*, „Przegląd Techniczny”, 1912, no. 13, p. 177; idem, *Architektura jako sztuka przestrzemi*, „Przegląd Techniczny”, 1916, no. 1–2, p. 12–15.

²¹ S. Łoza, op. cit.

²² Which means that these references were made during Goldberg's lifetime and he was probably the source of information, unfortunately they are not very precise, which makes it impossible to define the selected projects and implementations more precisely.

²³ „Kurjer Warszawski”, 1869, no. 10, p. 3; M.I. Kwiatkowska, *Rzeźbiarze warszawscy XIX wieku*, Warszawa 1995, p. 215.

²⁴ *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit.; S. Łoza, op. cit. Other sources say that the building in Sevastopol was built by the engineer Fiedor Nikolaevich Eranceev (Федор Николаевич Еранцев), later mayor of the city: *Istoria Sevastopola*, <https://ok.ru/yuzhnyforp/topic/66006896438206> (access 12.10.2018).

²⁵ *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit.; S. Łoza, op. cit.

Parallel to his work as a clerk, he ran a private practice in the capital of the Russian Empire, where he built rental houses, and outside St. Petersburg he was also a designer of residential buildings. The latter include palaces near Liège: Cockerilla – which does not seem likely, because the industrialist John Cokerill died two years before Goldberg's birth, and his enterprise became property of the state²⁶ 1 – and a person known only by the name Charlier²⁷. On the other hand, there is still **the villa of Dimitri Milutin**, the Russian field marshal and minister of war, mentioned as the work of Goldberg²⁸, erected near Alupka (Алупка) and Simeiz (Симеиз) in the Crimea. Milutin bought the property in 1873, the house was ready three years later²⁹. The architect proposed a Gothic-style structure with two floors, balconies and round towers in the corners, but the minister of war asked for the plan to be simplified³⁰. As a result, a building on a rectangular plan was created, with irregularly arranged avant-corps, enriched with smaller blocks with flat, gable roofs (Fig. 4). The picturesque quality of the building was emphasized by the tower that has not been preserved until today, as well as roofed terraces and balconies in the southern and northern elevations – allowing the observation of the sea and the mountains. The entrance openings were covered with segmental arches with the introduction of window frames with a rectangular view. The detail was developed relatively modestly: some parts of the building were emphasized with rustic character, profiled / earthen frames were placed around the doors, some windows received window sills with flat pilasters, others – window cornices (Fig. 5)³¹.

The interiors were characterized by simplicity (Fig. 6). The house was surrounded by a large garden with a fountain. The most likely inspiration for the villa of Dimitri Milutin was the House of the Gardener in Potsdam, known to Goldberg from the period of his studies in Berlin, designed by Karl Friedrich Schinkel, referring to early Renaissance, irregular Italian villas. Unfortunately, at present Milutin's house is deteriorating and is in danger of demolition³².

In the period preceding Edward Goldberg's move to Warsaw, his creative output was also enriched by a sacred building, namely **the chapel of Alexander Nevsky in St. Petersburg** (Fig. 7). This building was erected in the years 1882–1883 near the barracks of the Lejb-Guard Grenadier Regiment on the Karpowki wharf at 27 Czapałewa Street³³. The small building, built on a square plan, received a rich, eclectic interior with a distinct Ruthenian-Byzantine decor. On each of the elevations, the architect designed a semicircular arcade supported on sculpted plinths, decorated with panels and friezes, on prominent impostes there are low columns that form the corners. One of the arcades led to the interior, while the others featured images of saints. The whole is topped with two rows of arches in the shape of a donkey back and covered with an octagonal, tower roof with a bulbous, gilded dome and an Orthodox cross. The author of the stucco decorations was David Jensen, a Danish sculptor, a student of Bertel Thorvaldsen, who settled permanently in St. Petersburg³⁴. The chapel has not survived to modern times, it was destroyed around 1930.

After returning to Warsaw, Edward Goldberg was primarily involved in designing residential buildings. This included numerous tenement houses. Goldberg's earliest realization was probably **the Polakiewicz brothers' tenement house** at 19 Zielna Street, mortgage no. 1412a³⁵. Unfortunately, we know very little about the commission. The Polakiewicz brothers, owners of a tobacco factory, owned a plot of land with the aforementioned

²⁶ R. Schreier, *John Cockerill (1790–1840) – Brits-Belgische staalmagenaar*, <https://historiek.net/john-cockerill-brits-belgische-staalmagenaar/73664/> (access 15.09. 2018).

²⁷ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit.

²⁸ *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit.; Russian-language websites mention the name of the builder Golikov: eg. <http://www.bigyalta.net/blog/dacha-generalamilyutina-v-alupke/> (access 26.06.2018).

²⁹ <https://rg.ru/2016/07/26/rodina-dom-miliutina.html> (access 26.06.2018).

³⁰ <http://www.bigyalta.net/blog/dacha-generalamilyutina-v-alupke/> (access 26.06.2018).

³¹ More photos at: <https://rg.ru/2016/07/26/rodina-dom-miliutina.html> and <http://alupka24.ru/2018/02/dom-milyutina-v-alupke/> (access 26.06.2018).

³² *Защитить генерал-фельдмаршала!*, „Родина”, <https://rg.ru/2016/07/26/rodina-dom-miliutina.html> (access 26.06.2018).

³³ <http://sobory.ru/article/?object=35417> (access 26.06.2018).

³⁴ <https://artinvestment.ru/auctions/49300/biography.html> (access 26.06.2018).

³⁵ Mentioned in: „Przegląd Techniczny”, op. cit.

mortgage number as early as 1883³⁶. The existence of a rental property is confirmed by the so-called Lindley's plan from 1897, which suggests that it was created in the period of the previous dozen or so years. The plan shows that it was a tenement house typical for the last decades of the 19th century, with a two-bay front house and three single-bay outbuildings, surrounding a quadrilateral courtyard on all sides. The indentations between the individual parts of the building allowed for the introduction of windows and lighting in the corner rooms (Fig. 8). A photo from the collection of the Dimensions Department of the State Archives in Warsaw shows an eleven-axis building with a basement, five storeys and a façade, completely devoid of any architectural decorations (Fig. 9). It is highly doubtful that the state documented in 1942 mirrored Goldberg's design. The changes were probably made in the interwar period, recovering the shape of the original façade, due to the lack of appropriate sources, remains impossible so far.

Maria Tabenhaus's tenement house at the intersection of Al. Ujazdowskie 18 and ul. Instytutowa 9³⁷, mortgage no. 5622 was built in 1893³⁸. Both street-facing parts of had a two-bay layout, while the outbuildings enclosing the yard were constructed as one-bay (Fig. 10). The front side facing Aleje Ujazdowskie has been moved back so that a small garden could be introduced in front of the house - emphasizing the residential character of the tenement house. A lawn was also established in the middle of the inner courtyard. The house had a basement, it consisted of the ground floor and three floors. While the tenement house itself has not survived to the present day³⁹, its archival photos allow for a more precise identification of the facade from the side of Aleje Ujazdowskie (Fig. 11, 12). The aforementioned photographs indicate that Edward Goldberg shaped the tenement house in a spirit reminiscent of the Middle Ages, combining Romanesque

and Gothic forms. The facades were lined with red veneers. The ground floor with semicircular openings was separated from the upper storeys by a prominent cornice. The outermost parts of the thirteen-axis (fifteen-axis on the upper floors) façade were accentuated with huge bay windows on three corbels, spanning the floors and topped with triangular gables with arcaded decorations. With a narrower bay window placed one floor lower, the architect emphasized the central axis - where he retracted the triangular gable in the finial. On the level of the first floor, he placed balconies in the bay windows, the wider ones on the sides divided by a column in the middle. Above the balconies, he placed flat niches, topped with traceries, in the extreme bay windows on the second and third floors, he changed the rhythm of the openings, introducing three narrower windows, which gave the tenement a picturesque character. The windows between the bays had an arcade pattern, while in the level of the upper part of the first and the lower part of the second, they were separated by corbels, on which were placed slender statues by Jan Woydyga⁴⁰, and pilasters on the last floor. Decorated dormers illuminated the attic.

The free combination of Romanesque and Gothic forms confirms the eclectic approach of Edward Goldberg to medieval forms. This attitude was also characterized, among others, by the tendency to transform historical patterns, change their scale, as well as considerable freedom in using elements taken from the past without taking into account their original location and role⁴¹. This attitude was the reason for severe criticism of the architecture of the Tabenhaus tenement house in the press. Konstanty Wojciechowski in "Przegląd Tygodniowy" accused Goldberg of, among others, mixing ornaments and features from the Byzantine, Romanism, Gothic and Renaissance periods, and also of "sedentary proportions (...) combining small and light ornaments with heavy masses", to finally compare the building to an old fashionista who wears whatever she can get her hands on⁴².

The spacious tenement house of Doba Nowińska at 6-10 Krasińskich Square, mortgage

³⁶ *Taryfa domów Miasta Warszawy i Przedmieścia Pragi*, in: *Przemysłowy Kalendarz Ilustrowany Echa dla wsi i miasta na rok zwyczajny 1883*, Warszawa 1883.

³⁷ Mentioned in: „Przegląd Techniczny”, op. cit.

³⁸ J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, Vol. 1, Warszawa 1995, p. 68; Vol. 10, Warszawa 2004, p. 258-259.

³⁹ Destroyed during World War II, the remains were dismantled in 1949.

⁴⁰ M.I. Kwiatkowska, op. cit., p. 291.

⁴¹ J. Roguska, *Neogotyckie w architekturze warszawskich kamienic*, „Kronika Warszawy”, 1986, no. 2, p. 105.

⁴² *Ibidem*, p. 113.

no. 547bc–5761 is dated 1896⁴³. The narrow plot allowed for the construction of only a two-bay building, without a yard, its rear façade overlooked Nowiniarska Street, from which the architect located two rectangular indentations – cortilettos, allowing for better lighting of the interior (Fig. 13). The staircases were accessible directly through the entrances in the front elevation. The building consisted of a basement, ground floor and three floors. The location in front of the Krasiński Palace was undoubtedly a factor that determined the use of neo-baroque forms (Fig. 14), however, in the composition of the façade, the principles adopted earlier in the Tabenhaus tenement house can be observed. Here also the ground floor was distinguished from the upper parts by covering the entire flat wall with rustication and a relatively homogeneous shape of the openings, most of which had a rectangular shape, only in the extreme parts there were arcaded openings. On the other hand, the higher parts of the walls were divided by the architect with bay windows, of which there were as many as five in this long, symmetrical, thirty-four-axis façade. The outermost semicircular and rectangular central ones were prominent, covering the first and second floors, those spanning the ninth to eleventh and twenty-fourth to twenty-six axes respectively – flat, in fact they could be described as pseudo-bay windows. They were all supported on corbels, supported on the ground floor by the figures of atlases, carved by Jan Woydyga⁴⁴. In the finial they were emphasized by the arched curve of the cornice, the exception was the central bay, over which the architect placed a baroque gable. All the openings of the floors were decorated with triangular gables with broken sides, filled with floral ornaments, harmonizing with the delicate detail of the palace across the street. The windows of the piano nobile had an arcaded shape set on pseudobalustrades framed by pedestals, on the second floor rectangular openings were given ornamental window sills, the windows of the third floor were located directly on the cordon cornice. The façade was enriched with balconies equipped with balustrades: made of stone on the first floor, and made

of iron on the second; sophisticated and delicate. The side elevations had five axes, the middle one was distinguished by a flat bay window or avant-corps, ending at the top with a semicircularly curved cornice. According to archival photos⁴⁵, the building suffered severe damage at the beginning of World War II; the design was not recreated after the war.

The neo-baroque forms were also used by Goldberg when he transformed **Stefanowicz's tenement house** situated at the corner of 20 Aleje Ujazdowskie and 12 Matejki Street, mortgage no. 1726 F⁴⁶. The tenement house was built in 1863 by Leon Rakowski as a two-story building with flat, horizontal façades in the early Renaissance style (it is visible in Fig. 11 – second from the right). At the beginning of the 20th century, Edward Goldberg raised the building by adding a floor and a residential mansard, at the same time giving it a new decor. It can be concluded from the plan that he did not transform the outbuildings, which did not completely surround the inner courtyard – which was typical of Warsaw's buildings in the 1860s (Fig. 15). The thirteen-axis façade was symmetrically shaped, with flat avant-corps, crowned semicircular gables, including two side axes. The central axis with a semicircular entrance to the property is topped with a triangular gable. The ground floor and the first floor were treated as a pedestal, they were covered with strip rustication, and rectangular openings were given simple frames. The upper parts of the wall were smooth, the openings were separated by carefully ordered pilasters. The windows of the second floor, crowned with plant festoons and sections of the cornice, and in the avant-corps finished with triangular gables with a delicate ornament, were set on a wide inter-story strip with balustrades and pedestals, there are also balconies within it. The architect used similar gables on the second floor, only in the avant-corps, where instead of two openings he used three, at the same time introducing a cornice with a semicircular gable in the center. The balconies of this storey had iron balustrades. The mansard was illu-

⁴³ Mentioned in: „Przegląd Techniczny”, op. cit.; more in J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, Vol. 8, Warszawa 2002, p. 14.

⁴⁴ M.I. Kwiatkowska, op. cit.

⁴⁵ APW, Dimensions Department, ref. 4156.

⁴⁶ Mentioned in: „Przegląd Techniczny”, op. cit.; J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, Vol. 1, Warszawa 1995, p. 68; tome 10, Warszawa 2004, p. 259; <http://www.warszawa1939.pl/obiekt/ujazdowskie-20> (access 11.11.2018).

minated by dormers with curvilinear frames, and in the parts of the breaks there were double, arched windows, separated by a column (Fig. 16). The house was destroyed during the World War II, after the war the ruins were taken apart.

The year 1898 is the time of the construction of a number of buildings again in the neo-Gothic style, with only faint references to other trends. These tenement houses were characterized by a simplified decoration compared to the one previously used in the house at Aleje Ujazdowskie, with a noticeable reference to the so-called Vistula-Baltic Gothic style. In the second half of the 19th century, this style was developed as one of the responses to the then emerging need to create a nationwide style. It was characterized by references to forms developed in Pomerania and northern Mazovia, with heavy proportions, massive frames, brick walls and applications in plaster⁴⁷. The **Mathias Tabenhaus's tenements** were formally twin buildings that were erected at the intersection of Marszałkowska and Sadowa Streets (today Skorupki), at no. 68–70, mortgage register no. 5956 and 72, mortgage register no. 5955⁴⁸ (Fig. 17). Both buildings received two-bay street sections and one-bay outbuildings surrounding inner courtyards. The elevations spanning three floors up from the ground floor were characterized by emphasizing vertical lines by introducing flat avant-corps in the extreme axes, ending with triangular gables protruding above the level of crowning cornices and three-story bay windows with slender cupolas in the cut corners. The ground floors in both houses received openings topped with a segmental arch, separated by plastered Corinthian capitals. The gate passages leading to the courtyards were treated differently, they were decorated with pointed arches and underlined with stepped gables. The ground floor was separated from the upper storeys by a profiled cornice with a frieze decorated with a trefoil motif. The windows of the first floor ended with a Tudor arch, under them the architect placed panels with circles, decorated with four-leaves. On the second floor, the openings, set on a cordon cornice, were

topped in sections, in the unprotected parts they were inserted into shallow recesses with the outline of a trefoil arch. Above the windows, they had a pointed shape, here, in turn, three-leaf recesses appeared in the breaks. Some axes of the buildings were emphasized by Goldberg by stacking balconies - with brick balustrades with a horseshoe arch motif on the first and second floors and iron balustrades on the third. The elevations were covered with orange veneers, some elements were made of red fittings, strip decorations of the ground floor and the first floor - of white ones (Fig. 18–22). The house at No. 68–70 was not rebuilt after the war, the tenement house No. 72 survived and underwent a complete renovation and partial reconstruction at the turn of the 20th and 21st centuries.

Edward Goldberg used similar forms in a tenement house at 36 Nowogrodzka Street from 1898, mortgage no. 5988⁴⁹ (Fig. 23). The preserved photo from the 1920s shows fragments of the ground floor and the first floor with a uniaxial bay window with balconies and a windscreen, probably above the entrance to the tenement house. The windows of the ground floor and first floor, embedded in shallow recesses, were crowned with segmental arches, the storeys were separated by stripes, above the ground floor with brick balustrades, above the first floor - with quad-foil wheels. The brick façade was orange with red stripes. The house was built as a two-bay, with one-bay outbuildings closing off the courtyard (Fig. 24).

Usually, the architect's own house may provide an interpretation of personal preferences in the field of shaping the facade. However, in the case of Edward Goldberg, a closer recognition of this realization is not possible. We know that the **architect's own house** was built at 45 Koszykowa Street, mortgage register no. 5263, after 1897 and before 1900, however, it did not survive the military operations in 1939–1945, as well as there were surviving or preserved iconographic sources enabling the study of its architecture⁵⁰. The plan (Fig. 25) shows that the plot had a shape similar to

⁴⁷ J. Roguska, *Neogotyki (...)*, op. cit., pp. 99 and 110.

⁴⁸ Mentioned in: „Przegląd Techniczny”, op. cit.; more: J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, Vol. 10, pp. 149–150 and 247–254.

⁴⁹ Mentioned in: „Przegląd Techniczny”, op. cit.; J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, Vol. 13, Warszawa 2007, p. 13.

⁵⁰ Mentioned in: „Przegląd Techniczny”, op. cit.; J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, Vol. 6, Warszawa 2000, p. 160.

a trapezoid, yet by appropriately shaping the outbuildings, the architect obtained a regular, almost rectangular courtyard.

The only known villa in the achievements of Edward Goldberg was the **villa of the Olszewicz family** at 5 Aleja Szucha, mortgage register no. 5444⁵¹ – where the architect rebuilt an existing building. The house was built before 1870 for the eminent chemist Napoleon Milicer, the author of the design is not known. It was a one-story mansion, set with its shorter side to the street, with an entrance from the street in an asymmetrically added extension. The façade from the garden side was diversified by a triangular gable. The buildings were completed by a street-facing outbuilding, detached from the villa (Fig. 26). Before 1897, Goldberg carried out the transformations. The building was extended toward the garden and raised by a second floor, its body was enriched by an octagonal tower added from the south, crowned with a dome with a lantern and a mansard with a triangular gable above the avant-corps placed asymmetrically from the street, repeating the size of the original building. The entrance is located in the first axis from the south. The building was decorated in the spirit of classicist baroque. The facades were covered with strip rustication, while the storeys were separated with smooth stripes. The decor was limited to simple framing of window openings and slightly more decorative framing of windows within the tower and mansard – with semicircular ends, with a key in the arch, in the tower doubled with a pilaster in the middle and accentuated by triangular gables (Fig. 27). Opposite the house, from the south, there was a separate outbuilding with avant-corps on the sides, and a tiny garden at the back of the plot (Fig. 28).

In addition to luxurious tenement houses with high-standard apartments, Edward Goldberg also designed cheap houses for workers⁵². The problem of housing for the poorest sections of the population became more and more urgent in the second half of the nineteenth century: in the years 1864–1914, the number of Warsaw residents increased from 223,000 to over 884,000. The majority of the newcomers were villagers who joined the

group of physical laborers⁵³. The disastrous conditions in which they lived were noticed by both social activists and hygienists who responded with numerous press appearances, as well as the owners of industrial plants, who were the main investors in the construction of workers' housing. Social initiatives in this area were less common. In the second half of the 1890s, at the request of the editorial office of the "Zdrowie" magazine, Goldberg designed a colony of one-, two- and four-family brick one-story houses surrounded by greenery. The project was presented at the convention of doctors in Lviv, but was never implemented⁵⁴. The only charity initiative implemented before Poland regained independence was **the housing estate of the workers' colony named after the Wawelbergs** in Warsaw at 15 Górczewska Street⁵⁵. The aim of the implementation was broadly understood: in line with the philanthropy at the time, it was not only about economic reasons, but also educational or even civilization ones, aimed at raising health awareness, and thus maintaining health for the longest time, and finally social, so that the beneficiaries of the program could earn money for themselves as long as possible, without being a burden to anyone. Apart from improving the housing conditions, it was assumed that nurseries and shelters, workshops, cheap eateries, shops, etc. would be established there. The pretext for establishing the foundation was the 50th jubilee of the Wawelberg banking house, Hipolit and Ludwika Wawelberg donated 300,000 rubles for the implementation of the project⁵⁶.

The house building committee met for the first time on November 6, 1897, Edward Goldberg

⁵³ J. Roguska, *Architektura i budownictwo mieszkaniowe w Warszawie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Zabudowa mieszkaniowa dzielnic przemysłowych i peryferii. Domy robotnicze*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1986, no. 2, p. 151.

⁵⁴ M. Rozbicka, *Małe mieszkanie z ogrodem w tle*, Warszawa 2007, p. 187.

⁵⁵ Mentioned in: „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., p. 288. More: J. Brunner, K. Szokalski, *Instytucja tanich mieszkań Hipolita i Ludwika małż. Wawelberg*, Warszawa 1904; J. Roguska, *Architektura i budownictwo mieszkaniowe*, op. cit., p. 166–168; K. Dumala, *Najstarsze osiedle społeczne w Warszawie. „Tanie Mieszkania im. Wawelbergów” z końca XIX wieku przy ul. Górczewskiej*, „Mazowsze”, 1995, Vol. 1, p. 29–32.

⁵⁶ J. Brunner, K. Szokalski, *Instytucja tanich mieszkań Hipolita i Ludwika małż. Wawelberg*, Warszawa 1904, p. 59–60.

⁵¹ Mentioned in: „Przegląd Techniczny”, op. cit.

⁵² „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., p. 288.

was among those invited by Hipolit Wawelberg. Financial considerations prompted the members of the committee to give up the idea of building small houses with a garden; it was decided to go for cheaper barracks-type buildings⁵⁷. The peripheral location of the selected plot 15 Górczewska Street allowed the purchase of a relatively large plot of land with an area of 31,000 cubits (over 10,000 m²). Goldberg's design, innovative for Warsaw conditions, was adopted for implementation, assuming the abandonment of the peripheral layout, loosening of buildings, occupying only 33% of the plot (while downtown buildings could reach up to 80%) and the creation of an additional social program in separate buildings⁵⁸. The works started in the spring of 1898 and were conducted by Warsaw entrepreneurs Z. Frumkin and I. Rothberg⁵⁹. Ultimately, a complex of three five-storey residential buildings was raised, arranged almost parallel, but not connected with each other and set apart far enough to create two spacious courtyards. The proposed solution allowed for good lighting and ventilation of the apartments. The complex was enriched by three service buildings: a laundry room with baths and a shelter for children on the sides of the second courtyard, and a funeral home with a third residential house on the far side (Fig. 29). The service program was supplemented by 6 shops in the front house, two elementary schools for girls and boys, and flats for the teachers in the second house. The comfort of the estate's inhabitants was to be additionally strengthened by the greenery: the square in front of the house and plantings in the courtyards. The original project involved the construction of three-staircase, two-bay houses with four apartments on each landing, with taps and sinks in each apartment. This option turned out to be too expensive for the workers' pockets, so the architect cut the costs and, consequently, lowered the standard. Houses were built in a stairwell-corridor system, with seven apartments accessible from the landings and service corridors, equipped with a common tap, sink, trash chutes (the first such solution in Warsaw),

a urinal and two toilets⁶⁰. The first house housed 88 apartments, including 37 one-room apartments, the rest consisted of a room with a kitchen, the second house had 90 apartments, including 36 one-room apartments, 54 two-room apartments, and in the third house, due to the difficulties of workers in paying for apartments with two rooms, 111 single room flats were introduced and only twenty with two rooms⁶¹. Despite many innovative solutions introduced in the colony, the complex was not enthusiastically received by Warsaw social activists. At the meeting of the Hygiene Department of the City and Housing of Warsaw Hygiene Society, apart from praise for the spacious courtyards, good light, sufficient room size, sewage system, water supply, gas, sinks, a nursery for children, a laundry and three bathrooms, the excessive corridor system in the buildings was criticized, the lack of elevators, as many as seven doors that open on each landing, smoke-making stoves, urinals and toilets that proved too slim and the faulty solution of garbage chutes, which in the opinion of the evaluators should have outlets to external tanks, not reservoirs located in insufficiently ventilated basements⁶².

Buildings developed in raw brick received a modest decor in the form of sparing details: strip rustication in the ground floor, friezes made of alternately protruding and retracted bricks or shaped by their diagonal arrangement, crowning the cornice on corbels, diagonal grates in the sill sections (Fig. 30–34). Krzysztof Dumala argues that the brick walls were originally supposed to be plastered⁶³. The first and second houses were designed in a mirrored manner: the facades facing Górczewska Street, and the facades facing the inner courtyard, were decorated with flat breaks, cornices separating the first floor and an arcaded frieze at the finial. The façades from the side of the first courtyard were divided with prominent avant-corps containing staircases: they were placed in the extreme and middle parts – the middle ones were shaped in a stepped manner. The third building was divided with flat breaks

⁵⁷ Ibidem, p. 61–63.

⁵⁸ J. Roguska, *Architektura i budownictwo mieszkaniowe*, op. cit.

⁵⁹ J. Brunner, K. Szokalski, op. cit., p. 65.

⁶⁰ J. Roguska, *Architektura i budownictwo mieszkaniowe*, op. cit.

⁶¹ J. Brunner, K. Szokalski, op. cit., p. 67.

⁶² M. Rozbicka, op. cit., pp. 187–188.

⁶³ K. Dumala, op. cit., p. 31.

on both sides. Originally, the windows were ended with a segmental arch, today they are rectangular, and the old layout has been crowned with brickwork. The shelter and the laundry room with baths, which have not survived to this day, were different. The shelter was shaped symmetrically, with two outer axes broken and crowned with triangular gables with stepped panels. The windows in the ground floor and breaks had segmented ends, the remaining openings in the first floor were topped with a semicircle, with decorations in the connections. The picturesque shape of the laundry and bath, consisting of several parts of different heights, covered with a separate gable roofs, resulted from utilitarian needs.

Houses of the workers in the Wawelberg colony were not the only housing estate of this type built by Goldberg. He also allegedly erected houses for Jewish (or working class) families in Vilnius, about which, however, nothing more is known⁶⁴.

Tenement house at 85 Sienna Street, mortgage register 11483 (in the 1930s it was no.87⁶⁵) was built in 1894 by Edward Goldberg at the request of Stanisław Rotwand for philanthropic purposes. In this way, the founder wanted to commemorate his deceased wife Maria née Wawelberg⁶⁶. The buildings housed a nursery for the children of working mothers, a playroom, a bathhouse with bathtubs and a cloakroom, a sewing room for girls, a library, and at the back of the plot there was a garden. In 1900, the house was given at the disposal of the Warsaw Charity Society, which transferred there one of its orphanages from Leszno Street⁶⁷. The Lindley's Plan (Fig. 35) shows that initially the plot was occupied by a two-bay front house and two detached brick single-bay annexes: one at the western border of the plot and the other, closing the property from the south. Over the next decades, the expansive property was enriched by adding two two-bay buildings across the plot, sep-

arating it into two yards and a one-bay outbuilding from the east (Fig. 36). The three-story, seven-axis tenement house received a modest interior in the spirit of the early Italian Renaissance, appropriate to its intended use and in line with the décor of the surrounding buildings (Fig. 37). The ground floor above the plinth was covered with strip rustication. The gate passage located on the central axis with an opening crowned with a full arch was accentuated with a segmented gable, the entrances to the building were also finished in arcades, leading straight from the street, located in the extreme axes. The remaining openings were rectangular in shape. On the first floor, the architect gave the windows the form of an edict and crowned them with triangular gables, the windows of the second floor and the openings of the last floor on the cordon cornice were decorated with segmental cornices. The façade composition was closed with a relatively prominent cornice crowning on the consoles.

A building erected around 1901 at 43 Gęsia Street, land and mortgage register no. 5637, referred to as **Zakłady Wychowawcze im. Markusa Krolla (Markus Kroll's Educational Facilities)**⁶⁸ – a banker from Warsaw founded a nursery, orphanage and religious school for children from poor Jewish families⁶⁹. The preserved archival photograph shows a building composed of two three-axis sections, one is adjacent to the street, the other recessed, preceded by greenery (Fig. 38). The shape of the buildings on the plot was presented differently on the map from 1936–1945 (Fig. 39) – it shows a deep front section entirely erected in the frontage of the street and a two-part outbuilding closing the plot from the south. Discrepancy in the solution of the building line from the side of Gęsia Street could have been caused by the later addition of the building with a street-facing section. The building was shaped in the medieval, Romanesque-Gothic spirit. On the first floor there were openings with window sills on the consoles, closed with a segmental arch with a key, on the second floor there were arcaded windows mounted on the inter-story cornice. Between the windows, partly on the ground floor and partly on

⁶⁴ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., p. 288.

⁶⁵ *Książka informacyjno-adresowa „Cała Warszawa” 1930*, Warszawa 1930.

⁶⁶ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., p. 288; *Polski Słownik Biograficzny*, op. cit.

⁶⁷ K. Nalepiński, *Rys Historyczno-Statystyczny Ochrony 9^{ej} Imienia Księżdz Piotra Gabryela Badouina*, Warszawa 1901, p. 40.

⁶⁸ „Przegląd Techniczny”, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., p. 288.

⁶⁹ E. Mazur, *Dobroczynność w Warszawie XIX wieku*, Warszawa 1999, p. 29.

the first floor, the architect planned short pilaster strips finished with a triangular detail. The street-facing part also had a third façade with bifurcated openings and a gable with a rosette, framed by pinnacles. The vertical character of the façade was also emphasized by narrow turrets on the sides.

Edward Goldberg's social involvement also resulted in participation in the 2nd Hygienic Exhibition in Warsaw, which took place in 1896 (the first was organized eight years earlier) - he was both a member of the organizing committee, but not in the construction section, but as one of the representatives of the "Zdrowie" (Health) Magazine⁷⁰, and the designer of **the main pavilion**. The aim of the hygiene exhibitions was to promote the broadly understood issues of healthy life, from occupational hygiene in factories, through treatment, physical culture to avoiding parasites. The second exhibition was organized on a large, trapezoidal square, limited by the streets: Przedokopowa, Polna, Topolowa and Koszykowa, intended for the future university of technology (Fig. 40)⁷¹. The pavilion erected by Goldberg took a central place in the area planned by the garden designer Franciszek Szanior. It was established on the plan of a very elongated rectangle with an area of 2000 m² with prominent avant-corps at the ends and flat in the middle of the longer sides. The central projections are made of unplastered brick, the side parts are made of wood. The wooden structure was also visible inside. Originally, the central hall was to be covered with a tall four-sided roof with a structure visible inside, on which it was planned to have electric lighting. The roof was not built however, instead a dome appeared, which was criticized in the "Przegląd Techniczny" as "slump"⁷². The brick breaks were shaped in a fairly broadly understood medieval style (Fig. 41–42). The facades were divided into three parts with pilaster strips, topped with slender towers. The wider and higher central part, ended triangularly and topped with a small chapel, had three entrance openings in the ogival recess – the middle ogival, framed by a triangular frame, and two side ones, ended with a segmental

arch. There were tracery windows in the side parts. The pavilion was decorated with polychromes made by Warsaw painters: Wojciech Gerson, Kazimierz Alchimowicz, Władysław Wasilkowski, Franciszek Żmurka and Henryk Piątkowski⁷³. After the end of the exhibition, the pavilion was not initially dismantled, it was used for the purposes of later exhibitions. It was probably dismantled in 1899 in connection with the construction of the buildings of the Warsaw University of Technology (more or less this is where the building of the Faculty of Physics is now located).

The public utility function, but this time in a more permanent version, was presented by Edward Goldberg in the building of **Szkoła Zgromadzenia Kupców (the Merchants' Assembly School)**⁷⁴. The Merchants' Assembly of the Capital City of Warsaw was established by a decree of the Governor of the Kingdom of Poland on January 11, 1817⁷⁵. The association was interested, among other things, in providing future employees with proper education. In 1855, under the aegis of the Assembly, a Sunday school with an economic profile was opened – initially in the premises of the Kazimierzowski Palace. In 1896, Tsar Nicholas II approved the law on commercial education, which established various types of schools with this profile. Pursuant to the Act, the Merchants' Assembly of the Capital City of Warsaw in 1900 created two new institutions: a seven-class Trade School and a three-class Merchant School – both for men. The schools were characterized by an extensive program and a high level of education⁷⁶.

Initially, the schools operated in a rented building at 51 Złota Street. At the same time, the Assembly was aiming to build a new building. An extensive program, with flats for teachers, which at that time were still located in the school build-

⁷⁰ „Tygodnik Ilustrowany”, 1896, no. 18, p. 346.

⁷¹ A.A. Wagner, *Czas i miejsce. Architektura Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 2015, p. 15.

⁷² „Tygodnik Ilustrowany”, 1895, no. 29, p. 46; „Przegląd Techniczny”, 1896, no. 3, p. 77.

⁷³ „Przegląd Techniczny”, 1896, op. cit.

⁷⁴ More about this facility: I. Szustakiewicz, *Budynek Szkoły Handlowej Zgromadzenia Kupców m. st. Warszawy z początku XX wieku – utracone dziedzictwo a współczesne działania konserwatorskie*, in: *Dziedzictwo. Architektura historyczna współcześnie: studia, badania, wnioski: prace naukowe Zakładu Dziedzictwa Architektonicznego i Sztuki Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 2018, pp. 137–146.

⁷⁵ *Statut Zgromadzenia Kupców m.st. Warszawy*, Warszawa 1930, [no page numbering].

⁷⁶ J. Miąso, *Szkolnictwo handlowe w Królestwie Polskim (1855-1914)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1965, Vol. 8, no. 8, p. 133.

ings, required a large plot and prompted the abandonment of a smaller one located in the city center. On May 24, 1903, land was purchased for the sum of 14,000 rubles, belonging to Gustaw Ulrich, located at the intersection of ul. Prosta and Wali-cowa, with mortgage number 1117, with an area of over 21,000 cubits (approximately 7,000 m²). Edward Goldberg was tasked with drawing up a design. To cope with it, he made a study trip to Switzerland, Austria and Germany, where he visited the newly built schools, contacted architects who designed them and teachers who used them⁷⁷.

Construction began in June 1903, the works were carried out by the Martens and Daab Joint-Stock Society of Construction Companies⁷⁸. On July 6, 1905, the school was opened⁷⁹. The commission of the Merchants' Assembly of the Capital City of Warsaw included two buildings: a spacious school building, designed to be able to separate the Merchant School from the Trade School, and a small teacher's house with apartments for the headmaster and some of the teaching staff. For the purposes of the school, Goldberg designed a horseshoe-shaped building, consisting of two representative street wings and an outbuilding perpendicular to Prosta Street, dividing the plot into two parts. In the north-west corner of the plot, he placed an L-shaped residential house with a small, separate courtyard (Fig. 43). The considerable size of the plot allowed for recreational space for students in the form of two courtyards – inside the horseshoe and at the back of the outbuilding. The architect provided for the possibility of extending the building from the side of Prosta Street⁸⁰, however this never happened.

The teachers' house was built as a three-story house with a basement. There were five- and six-room apartments for the headmaster and teaching staff "with all comforts", the exact number of apartments is unknown. Some of the cellars were designated as premises for the school staff. The press wrote then that "The residential house does not present anything special, neither in terms

of its plan, nor in terms of construction – it is an ordinary type of this kind of Warsaw building, so it can be ignored in silence"⁸¹.

The school building consisted of high basements, the ground floor and two floors, and in part of the wing running along Prosta Street – also the third floor (Fig. 44). In all wings, Edward Goldberg essentially used a two-bay interior layout, with spacious corridors 4 meters wide, intended for recreation for students in the bays located on the courtyard side. It was the design used in modern school buildings⁸². The storeys were connected by two representative staircases located on the central axes of the street wings and by auxiliary stairs in the outbuilding.

The basements, slightly sunken into the ground, served as a technical storey with a laundry room, boiler room, coal storage room, and there were also apartments for the boiler room operator and school janitors. However, the most space was devoted to students, in the basement there was a school canteen (Fig. 45) with kitchen facilities, cloakrooms, showers (Fig. 46), as well as rooms for learning slöjd – i.e. handwork. Including such rooms in the program was an expression of a modern approach to designing school buildings.

Most of the classrooms are situated on the first and second floors. Their repeatable layout and symmetrical location in relation to the staircases bring to mind the modular concepts of Jean Nicolas Louis Durand. Each room was designed to accommodate 36 students. They covered an area of 6.5×9 meters and were 4.20 meters high. They were brilliantly lit on one side by three tall windows, with a total area of not less than 1/5 of the floor area (Fig. 47). The chemistry and physics lecture halls located on the ground and first floors were designed differently (Fig. 48–49): they covered the entire width of the outbuilding and were lit from both sides. They were equipped with rooms in the back, where laboratories and warehouses for instruments were arranged. The drawing room on the second floor was connected to the terrace where students could take classes. The commodity science rooms were also treated individually, providing the possibility of experimen-

⁷⁷ E. Goldberg, [no title], „Architekt” 1906, no. 2, p. 39–40, tab. VI.

⁷⁸ *Odkrywanie Warszawskiej Pragi*, Warszawa 2013, p. 117.

⁷⁹ *Sprawozdanie z działalności Zgromadzenia Kupców m. st. Warszawy za rok 1937*, Warszawa 1938, p. 4–6.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ „Przegląd Techniczny”, 1906, op. cit.

⁸² A.A. Wagner, op. cit., p. 327–353.

tally testing the properties of various substances and the so-called book-keeping rooms, where future merchants and bankers learned in a practical way by running fictitious businesses. With time, a typing workshop also appeared, with machines equipped with blind keyboards⁸³. A spacious gymnasium was located on the third floor (Fig. 50), it also served as a school lecture hall. The architect explained the unfortunate location of the gymnasium with the need to introduce many different rooms on the lower floors⁸⁴. The rich program of the school was complemented by the library, the science office and the school museum.

Most of the rooms were decorated modestly. The walls were painted light gray with glue paint, the floors in the classrooms were made of pine boards (with time they were replaced with oak parquet⁸⁵), in corridors, toilets, cloakrooms, and the canteen there was terracotta, workshops were floored with xylolite and the laundry and showers with terrazzo. Peat was placed under the floor of the gymnasium for acoustic insulation⁸⁶. Goldberg gave a representative character only to the multi-flight staircases of the street wings, introducing columns, Silesian granite on the steps and wrought balustrades (Fig. 51), as well as in the vestibules, the library and the dining room, where classicist columns or pillars appeared.

The building has been equipped with a water and sewage system. On all floors there were bathrooms with toilets and urinals, and in the corridors, there were also springs with drinking water. There was central steam heating in the entire building with the possibility of individual temperature control in the classrooms. The architect temporarily used natural ventilation, but the building was adapted to the introduction of mechanical ventilation. The lighting in the building was provided by a gas installation, municipal electric lighting was introduced in rooms for chemistry and physics classes, the museum and the library⁸⁷. In the entire building, except for the gym-

nasium, refractory ceilings were used: in rooms with a span of up to 3,5 meters, Klein ceilings, up to 6,5 m of iron-cement Koenen system, up to 9 m of Hennebique system⁸⁸. The use of reinforced concrete beams on such a large scale was a rarity in the Russian partition at that time⁸⁹.

Edward Goldberg wrote that in the design he avoided similarities with old school buildings resembling barracks, and he was not a supporter of forms defined as modernist. He decided to stick to the style of historicism, combining classicising detail with a baroque composition of the body, striving to give the building the necessary seriousness (Fig. 52). He designed the street façades in a parallel, but not identical manner. In the block, he strongly accentuated the prominent extreme projections, Five-axis from Waliców Street and three-axis from Prosta Street. On the other hand, he distinguished less clearly only the central axes protruding in front of the face of the wall with entrance porticoes. The very high plinth part, including the basement and the ground floor, was covered with rustication. It was separated from the upper storeys by a prominent cornice. The first and second floors are connected with Corinthian columns in great order in the avant-corps and pilaster strips, separating rectangular windows in the walls, grouped in three. There are also Tuscan pilasters between the windows. The whole was crowned with a cornice on corbels, full attics appeared above the avant-corps, in the sides from Prosta Street replaced by triangular gables. Quite conventional facades, which in the nineteenth century could conceal virtually any function, in the last two floors, however, reflected the internal layout: pilaster strips were placed where the transverse walls separated the classrooms, double windows in the middle axes illuminated the staircases. The appearance of the internal façades is unknown, it is impossible to determine whether they were developed in the same spirit as the front ones. The outbuilding, perpendicular to Prosta Street, was given by Goldberg a much more modest decor, reminiscent of the Northern

⁸³ *Liceum Handlowe Męskie Zgromadzenia Kupców m.st. Warszawy. Rok założenia 1924*, Warszawa 1929, p. 10.

⁸⁴ E. Goldberg, op. cit.

⁸⁵ *Sprawozdanie z działalności...*, op. cit., p. 7.

⁸⁶ „Przegląd Techniczny”, 1906, op. cit.; E. Goldberg, op. cit.; „Gazeta Lekarska”, op. cit.

⁸⁷ „Przegląd Techniczny”, 1906, op. cit.; E. Goldberg, op. cit.

⁸⁸ E. Goldberg, op. cit.

⁸⁹ M. Gutowski, *Architektura szkół średnich w okresie zaborów*, Białystok 1991, p. 181.

Renaissance⁹⁰. Here, the bright detail is contrasted with the darker parts of the walls, most likely brick-colored. The decoration was limited to segmented arches with a key above the windows on the ground and first floors and modest bands with rectangular beadings around the windows.

The school building, clad in a monumental, historicizing appearance, contained an extremely extensive and modern functional program. It distinguished itself with its class from the relatively modest architecture of Warsaw's Wola district, and at the same time reflected the development of the architecture of school buildings in the Kingdom of Poland. Described in detail in the professional architectural and medical press⁹¹, despite the external appearance embedded in the tradition, it contributed to the popularization of modern ideas in the architecture of schools.

In 1912, the complex was enriched with a new building of the Commercial School, located along the northern border of the plot⁹². The pavilion consisted of a spacious basement with canteens for students and teachers, and three floors containing classrooms and a gym⁹³. The author of the design is unknown. In the 1930s, the facility again began to require expansion, which prompted the Board of the Assembly to decide on its implementation. The designs were prepared by the architect Stefan Kraskowski, the construction works were entrusted by tender to the company T. Czosnowski i S-ka. The work was carried out very quickly, from May to November 1937. The superstructure extended the usable space by about 800 m²⁹⁴, covered the entire wing from Prosta Street and the outbuilding⁹⁵.

The project of the Warsaw school was not the only educational purpose design in the achievements of Edward Goldberg. At the beginning of the 20th century, the Lodz Merchants' As-

sembly decided to follow in the footsteps of the Warsaw district and open a school. In 1904, the Guardianship Council of the School of the Merchants' Assembly in Łódź announced a competition for its construction, which did not bring satisfactory results, so in 1906 a designer was still being sought. One of the applicants was Goldberg, who proposed a V-shaped structure with a gymnasium on the second floor. However, the project was not approved by the Guardianship Council⁹⁶.

3. Competition entries

In biographical references to Edward Goldberg, one can find information about the victorious participation in architectural competitions. As a student, in the years 1865-1866 he made a design of a **spa house in Warmbrunn (Cieplice Śląskie)**, for which he received the first prize⁹⁷. His concepts of a **gymnasium in Kerch in the Crimea**, **the central station in Brest-Litovsk** and **the English club in Yekaterinoslav** were also appreciated⁹⁸. In 1888, E. Goldberg is said to have participated in the competition for the design of **the City Theater for the City of Krakow**⁹⁹. None of these works survived. Only two of the architect's competition designs, published in the Warsaw press, are known. The first is a sketch of the **Warsaw railway station** from 1892 (Fig. 53-54), not submitted for evaluation to the competition jury, but publicly displayed in the building of the Society for the Encouragement of Fine Arts (Fig. 53-54), with a favorable review by Józef Dziekoński in the "Przegląd Tygodniowy", who appreciated the feasibility of the project, harmonious composition of individual parts, the logic and functionality of the plan, as well as the manner of presentation in the form of a perspective drawing¹⁰⁰. Dziekoński noticed the relationship between the building and the

⁹⁰ R. Marcinkowski, *Ilustrowany Atlas Dawnej Warszawy*, Warszawa 2013, p. 167.

⁹¹ „Przegląd Techniczny”, 1906, op. cit., p. 41-42, table VIII-XVI; E. Goldberg, op. cit.; „Gazeta Lekarska”, op. cit., pp. 127-128.

⁹² Plan Warszawy, APW, ref. 124/S₁W₁.

⁹³ *Sprawozdanie z działalności...*, op. cit., p. 5.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ L. Sempoliński, E. Borecka, *Warszawa 1945*, Warszawa 1985, p. 31.

⁹⁶ A. Szczerba, *Szkoła Zgromadzenia Kupców miasta Łodzi*, Łódź 2015.

⁹⁷ „Przegląd Techniczny”, 1906, op. cit.

⁹⁸ „Przegląd Techniczny”, 1906, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., p. 288.

⁹⁹ J. Purchla, *Teatr i jego architekt / Das Theater und sein Architekt*, Kraków 1993, p. 42.

¹⁰⁰ J. Dziekoński, *Szkic do projektu dworca drogi żelaznej*, „Przegląd Tygodniowy”, 1892, no. 9, p. 162. According to another source, E. Goldberg won the competition for the station building; *Ilustrowany przewodnik po Warszawie: wraz z treściwym opisem okolic miasta*, Warszawa 1893, p. 44.

train station in Frankfurt, but it seems that it was in fact distant. The neo-baroque building proposed by Goldberg is much more decorative than the supposed prototype with numerous domed parts and an accumulation of details. In the plan, the architect proposed a solution that is quite typical for railway stations, with two elongated wings running along the tracks, fastened by a transverse section.

The first prize, accompanied by cash award of 600 rubles, was awarded to the eclectic design of the **town hall** (Fig. 55) – it was appreciated along with the entirety of the architect's achievements¹⁰¹. The reviewer, in this case Wojciech Gerson, was less favorable to the whole and accused the author of an excessive liking for baroque decorativeness and not always skillfully adapting to the purpose of the building¹⁰².

4. Didactic work at the Wawelberg and Rotwand School

The repressive policy of the authorities of the Russian partition towards Poles included, inter alia, the sphere of education. One of the consequences in Poland was a significant shortage of workers with a broadly understood technical education. Efforts to establish a polytechnic were unsuccessful for a long time. On March 19, 1888, the "Law on Industrial Schools" was approved, allowing the organization of technical schools at secondary and lower levels, and craft schools, but the authorities did not provide funds for this purpose. Private donation has become the only way to establish such institutions¹⁰³. It prompted the creation of the Secondary School of Mechanics and Technology in Warsaw. Hipolit Wawelberg and Stanisław Rotwand, wanting to honor the memory of their father and father-in-law, banker Henryk Wawelberg, in 1891 allocated 100,000 rubles for this purpose, counting on social support for the initiative, because the funds provided by them covered only the initial demand. As such support did not follow, they took on the entire cost and effort of organiz-

ing the school. It was opened on September 4, 1895 in rooms rented from the Museum of Industry and Agriculture at Składowa Street¹⁰⁴.

School education lasted four years. In accordance with the provisions of the Act of 1888, the program also included subjects related to construction and architecture: 3 hours of lectures a week on construction in the second grade, and in the third, construction drawings carried out in the same number of hours. According to the provisions of the Act, "Construction includes detailed principles of major works and building structures in the field of factories, and at the same time assesses the properties and types of various materials used in construction (...) Construction drawings consist in copying architectural drawings and making a complete design of a wooden and brick building, with appropriate calculations and blueprints"¹⁰⁵. In 1895, the school had one Faculty of Mathematics and Technology, in 1898 the Faculty of Construction was established. 32 students were enrolled for it, 50 in the following year (and 12 were second-years). Unfortunately, soon, in 1900, the Faculty had to be closed, because the facility did not obtain the rights of government schools, and thus the graduates did not obtain the rights enabling them to start work¹⁰⁶. Nevertheless, elements of architectural teaching remained in the school curriculum.

Already in the first year of operation of the Mechanical and Technical School, the interest on the part of students was so great that work began on its own headquarters. It was then that Edward Goldberg's cooperation with the school began – he became a member of the building committee

¹⁰¹ „Tygodnik Ilustrowany”, 1894, no. 4, p. 52.

¹⁰² W. Gerson, *Konkurs architektoniczny Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1894, no. 5, p. 66.

¹⁰³ J. Miąso, *Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1966, pp. 191–201; R. Jakubów, *Pierwsze dziesięciolecie Szkoły Technicznej Wawelberga i Rotwanda (1895–1905)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1991, no. 34, p. 75.

¹⁰⁴ T.J. Eytner, *Monografia Szkoły Mechaniczno-Technicznej H. Wawelberga i S. Rotwanda*, Warszawa 1909, pp. 2–3; T.U. Szmigielska, *Szkoła Wawelberga i Rotwanda*, Warszawa 1980, pp. 3–4; R. Jakubów, op. cit., pp. 76–77; *To była wspaniała szkoła. Z dziejów Szkoły im. H. Wawelberga i S. Rotwanda w Warszawie (1895–1951)*, Warszawa 1995, p. 10. In the first year, the facility operated as the M. Mitte Secondary School of Mechanics and Technology, because its founders initially did not receive a license due to the lack of appropriate education, which was easily received by Maurycy Mitte, a professor of the Mining Institute in St. Petersburg - this situation changed a year later and the name of the school was changed.

¹⁰⁵ *Wyjątki z Ustawy dla średnich szkół mechaniczno-technicznych, zatwierdzonych przez Ministerium Oświaty*, „Przeгляд Techniczny”, 1895, no. 7, p. 167–168.

¹⁰⁶ T.U. Szmigielska, op. cit., p. 12; R. Jakubów, op. cit., p. 86.

for the new building (Jan Hinz was the head, and the building at Mokotowska Street was erected according to his design)¹⁰⁷. In 1897, he joined the group of teachers as a teacher of construction and construction drafting, and from 1898 he also ran construction project classes¹⁰⁸. In sources from the beginning of the 20th century, he was described as a teacher of building construction and head of architectural design¹⁰⁹. He worked at the school until 1908¹¹⁰. Unfortunately, apart from the curricula, no materials have survived to characterize the teaching methods he used. You can guess, however, that he could draw on his own rich professional experience.

5. Publicist activity

The list of Edward Goldberg's publications begins with the article **On conservation**, published in 1910 in "Przegląd Techniczny"¹¹¹. It was a reaction to the emotional statement of H. St. (Henryk Stifelman) in the pages of this magazine, which, delighted with the architecture of the village church in Rusiec, described the neighboring neo-gothic temple as "ignorance"¹¹². Goldberg's answer is, on the one hand, a voice in the ongoing discussion on the conservation of monuments¹¹³, and on the other – a defense of 19th-century architecture. Edward Goldberg expressed his conviction that it was wrong to recognize as historic and protect every old building with conservation. He believed that such an orthodox approach could harm the idea of conservation, resulting in "embalming" villages and towns and causing opposition in the

face of the inability to make transformations, even necessary for utility reasons. He postulated to protect objects with "civilization value" – determined in the course of scientific research, individually for each building. He also expressed his opinion on the rebuilding and reconstruction. He pointed to the possibility of using both the stylistics in line with the era in which the construction works took place, as well as the use of forms characteristic of the time when the building was erected. He allowed the latter solution as a representative of historicism in architecture, strongly opposing the view that the art of the nineteenth century was dead, and that "artists of the nineteenth century created earlier, and not with their own inspiration, and that they did not create, but improvised..."¹¹⁴. Edward Goldberg noticed that the relationship between historicism and ancient styles was similar to the relationship between the Renaissance and antiquity, which in any of these cases was not an obstacle to the construction of valuable buildings. How rightly he predicted that with time the nineteenth-century ones would also be appreciated¹¹⁵.

Edward Goldberg was prompted to write another text on a similar subject, entitled *Protection of the homely character of cities*¹¹⁶, by reading the article by Józef Dziekoński, entitled *Endangered Buildings*¹¹⁷. In it, Dziekoński called on the public to protest against the demolition and transformation of historic public buildings in Warsaw. This time E. Goldberg did not argue with the author, but extended his reflection to the area of entire cities. He noticed that the increase in population in the cities must have resulted in the intensification of the construction movement. New districts with water supply, sewage systems and lighting are more con-

¹⁰⁷ T.J. Eytner, op. cit., p. 4; T.U. Szmigieliska, op. cit., p. 4; R. Jakubów, op. cit., p. 81: Ryszard Jakubów believes that Goldberg was the author of the plans for the building.

¹⁰⁸ T.J. Eytner, op. cit., pp. 36 and 109; *To była wspaniała szkoła (...)*, op. cit., p. 8.

¹⁰⁹ „Przegląd Techniczny”, 1906, op. cit.; *Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (...)*, op. cit., p. 288.

¹¹⁰ *To była wspaniała szkoła (...)*, op. cit., p. 8.

¹¹¹ E. Goldberg, *W sprawie konserwatorskiej*, „Przegląd Techniczny”, 1910, no. 9, p. 117, no. 10, pp. 129–130.

¹¹² H. St. (H. Stifelman), *Do rysunków w tekście i na tablicach*, „Przegląd Techniczny”, 1910, no. 5, p. 65. For drawing attention to this polemic, I would like to thank Dr. Piotr Kilanowski from the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology.

¹¹³ W. Tatariewicz, *O założeniu Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, „Ochrona Zabytków”, 1958, no. 3–4, p. 156.

¹¹⁴ E. Goldberg, *W sprawie konserwatorskiej*, „Przegląd Techniczny”, 1910, no. 10, p. 129.

¹¹⁵ In response, Henryk Stifelman pointed to the changeability of criteria and recommended preserving the monument, even if it seems to be worthless from a contemporary point of view. On the other hand, he definitely rejected the art of the 19th century as creative: H. St. (H. Stifelman), *W sprawie konserwatorskiej. (Odpowiedź p. Edw. Goldbergowi)*, „Przegląd Techniczny”, 1910, no. 11, pp. 141–142.

¹¹⁶ E. Goldberg, *Ochrona swojskiego charakteru miast*, „Przegląd Techniczny”, 1911, no. 16, p. 209, no. 17, p.p. 227–228, no. 19, p. 251.

¹¹⁷ J. Dziekoński, *Zagrożone budowle*, „Przegląd Techniczny”, 1911, no. 10, p. 125–126.

venient for the residents. However, in artistic terms, they fail and induce seekers of aesthetic sensations to head towards winding streets and old markets. The reasons for the monotony and heartlessness of the newly built-up parts of cities, Goldberg found in the building and police regulations specifying the sizes of buildings and regulatory plans created by engineers and geometers without taking into account local building traditions and aesthetic issues. In his opinion, part of the responsibility fell also on the owners of tenement houses, who in their investments were guided solely by economic considerations, and on architects who did not take into account local forms in their projects. Among the negative phenomena, he mentioned, in his opinion, the unfortunate transformations of the ground floors of old houses for the purposes of trade, with large glazed shop windows. Edward Goldberg postulated that legal regulations should not be limited to ensuring fire safety, durability of structures or providing residents with light and air, but also take into account aesthetic aspects and protection of historical buildings. He recommended studies on historical urban layouts, allowing to determine the values inherent in them and derive from them principles for the design of new districts and a harmonious combination of new buildings with old buildings, taking into account both forms and materials. Here he pinned great hopes on universities and the urbanistic departments that were established there. Such studies, in his opinion, could not only deepen the knowledge of old architecture, but also balance the tendency of architects to excessively succumb to modern trends. He considered the liking, especially of young artists, to modern forms as another danger to the familiar character of cities.

Edward Goldberg's interest in the history of architecture is reflected in the article *On Baroque*¹¹⁸. The architect described in it attempts to define this era and the changes that took place in its assessment over the second half of the 19th century in the publications of art historians – including Jacob Burckhardt, Cornelius Gurlitt, August Schmarsow, Heinrich Wölfflin. E. Goldberg wrote that in his time, despite the research and abundance of literature, the reader was still unable to come up with a precise idea of what the described style was – in fact, extremely

rich and varied. The features indicated by the authors cited, as difficult to define as picturesque or as non-specific as “strong shadow effects”, did not constitute sufficiently precise criteria for unambiguously including (or not) individual objects as baroque buildings. It was also not possible to clearly determine the time limit between the Renaissance and the Baroque. In the opinion of Edward Goldberg, what distinguished Renaissance buildings from Baroque ones, and what was clearly visible in the case of Italian churches, was the fact that during the Renaissance they were built for perfect beauty, and during the Baroque – for the purpose of upholding the authority of the papacy. And it was the primacy of the goal that determined the baroque style for the architect, and he saw the beginning of such an approach in the French construction of the 17th century. He denied the existence of other demarcations. He applied such a peculiar view to the professional practice of an architect, for whom it is not important to classify a building for a specific style, but to understand it. This was to be achieved by examining the basic factors - the owner of the building, the functional program and the architect, whose task is to meet the goals defined by the person commissioning the project.

Historical examples were used by Edward Goldberg to illustrate the main thesis of the article entitled *On exceeding the cost estimates*¹¹⁹, namely the claims that the complaints about the above are by all means unfair and derogatory to the site manager. The increase in costs most often results from later changes proposed by the owners themselves, program extensions, structural transformations or an increase in the prices of building materials and labor. And the acceptance of this, often inevitable, fact is an expression of respect for the architect's painstaking work. Goldberg wrote, inter alia, that Bernardo Rosellino, working in Pienza on the order of Pope Pius II, exceeded the original cost estimate five times, but the client, delighted with the perfection of the building, did not rebuke him, but additionally rewarded him. At that time, the city council of Mainz appreciated the efforts of the architect Gelius¹²⁰ in the reconstruction of the

¹¹⁸ E. Goldberg, *O baroku*, „Przegląd Techniczny”, 1912, no. 2, p. 23, no. 3, pp. 35–36.

¹¹⁹ E. Goldberg, *O przekroczeniach sum kosztorysowych*, „Przegląd Techniczny”, 1912, no. 13, p. 177.

¹²⁰ Adolf Gelius (1863–1945): <https://rpb.lbz-rlp.de/cgi-bin/wwwalleg/srchnam.pl?db=rnam&recnums=0009646> (access 12.12.2021).

municipal theater, despite more than 12% increase in costs compared to the initial amount intended for the construction. This approach was postulated by Edward Goldberg on his native soil.

The last article, published in 1916, entitled *Architecture as the Art of Space*¹²¹, also dealt with the practical aspects of design. E. Goldberg started it with the statement that in the last 25–30 years there has been an increase in architectural creativity towards the aesthetic improvement of the body, contrary to the architecture which he described as “apparent”, that is limited only to decorating the facade. This growth was slow, because approaching architecture as an art of space requires the artist’s rich imagination and simultaneous consideration of many aspects - sizes, shapes, proportions, material properties and lighting. Contrary to this introduction, which suggested the subject of the general shape of the external body of the building, the architect focused on the interiors. He postulated not to focus only on representative rooms, but also to take care of those considered to be subordinate, such as staircases and corridors. Here, he also indicated that the architect should begin his work with an analysis of the goals and needs of the building. He warned against routine and recommended that each project be solved individually, adapting to the needs of the inhabitants and changing living conditions. According to Edward Goldberg, the apartment was not only a place where people lived, but also a place of peace and coexistence with the family, it was “a place of arousing good and noble dispositions”¹²². When pointing to the principles of interior design, the architect focused on four aspects: shape, materials, lighting and color. For ordinary rooms, such as living rooms, dining rooms or bedrooms, he recommended a rectangular plan, facilitating furnishing and allowing to create a pleasant space, and at the same time, by changing the proportions – to modify the shape. In representative rooms with a special purposes (e.g. a music room, a house master’s billiard room, public meeting rooms), he advised enriching the rectangular plan with additional elements: a semi-circle, ellipse, polygons. These transformations, along with various ways of covering the rooms,

created an unlimited field for the development of the builder’s imagination. The almost unlimited choice of materials also offered many possibilities. Goldberg cautioned against using this wealth without moderation, and advised to focus on the properties, overall impression, and interaction of different materials. He assigned a large role in shaping the atmosphere in the interiors to lighting, both natural, resulting from the size and arrangement of windows, and artificial, where the location of the light sources was important. He advised creating bright interiors, but he considered excessive lighting to be inappropriate, in his opinion, making the interiors less cozy. He was also opposed to the introduction of a large number of stained glass with colored panes, making it impossible to look out the window and introducing colored light into the interior. In Goldberg’s opinion, the main problem of contemporary architects was creating a colorful mood in the rooms, because they were not prepared for it. In technical universities, the emphasis was on form rather than color, which is considered to be the painters’ domain. Edward Goldberg considered this approach to be wrong.

Summary

Edward Goldberg’s design activity was extensive and varied, ranging from residential buildings to various public utilities. Despite quite frequent criticism in the press regarding the architect’s work, he was hired willingly and often. Investors were not deterred by unfavorable opinions, it is possible that what the critics did not like attracted the clients. He was able to combine conservative forms with an innovative shape of the plan, using solutions applied abroad. It is also worth noting that when the nature or location of the building was not conducive to decoration, he renounced eclectic lushness. Its popularity made Goldberg one of the architects who strongly shaped the architectural landscape of Warsaw in the late historicist era. He also took an active part in public life. His cooperation with the magazine “Zdrowie” indicates that issues related to the broadly understood hygiene were important to him – which he also expressed in his architectural projects, equipping buildings with modern facilities. Teaching work at the Wawelberg and Rotwand School proves that educating young adepts of architecture was of great importance to Edward

¹²¹ E. Goldberg, *Architektura jako sztuka przestrzeni*, „Przełęcz Techniczny”, 1916, no. 1–2, pp. 12–15.

¹²² *Ibidem*, p. 13.

Goldberg. And his journalistic activity, albeit unremarkable, shows the breadth of his interests and the desire to deepen his knowledge through numerous readings. It is also a testimony to the views of a representative of the epoch on a number of issues related to architectural and urban design as well as the conservation of monuments and the discussions taking place around these issues.

Bibliography

- „Gazeta Lekarska”, 1905, vol. 25, no. 5
- „Kurjer Warszawski”, 1869, no. 10
- „Przegląd Techniczny”, 1896, no. 3
- „Przegląd Techniczny”, 1906, no. 5
- „Tygodnik Ilustrowany”, 1894, no. 4
- „Tygodnik Ilustrowany”, 1895, no. 29
- „Tygodnik Ilustrowany”, 1896, no. 18
- Brunner J., Szokalski K., *Instytucja tanich mieszkań Hipolita i Ludwika małż. Wawelberg*, Warszawa 1904
- Dumała K., *Najstarsze osiedle społeczne w Warszawie. „Tanie Mieszkania im. Wawelbergów” z końca XIX wieku przy ul. Górczewskiej*, „Mazowsze”, 1995, no. 1
- Dziekoński J., *Szkic do projektu dworca drogi żelaznej*, „Przegląd Tygodniowy”, 1892, no. 9
- Dziekoński J., *Zagrożone budowle*, „Przegląd Techniczny”, 1911, no. 10
- Eytner T.J., *Monografia Szkoły Mechaniczno-Technicznej H. Wawelberga i S. Rotwanda*, Warszawa 1909
- Gerson W., *Konkurs architektoniczny Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1894, no. 5
- Goldberg E., *O przekroczeniach sum kosztorysowych*, „Przegląd Techniczny”, 1912, no. 13
- Goldberg E., [no title], „Architekt” 1906, no. 2
- Goldberg E., *Architektura jako sztuka przestrzeni*, „Przegląd Techniczny”, 1916, no. 1 and 2
- Goldberg E., *O baroku*, „Przegląd Techniczny”, 1912, no. 2 and 3
- Goldberg E., *Ochrona swojskiego charakteru miast*, „Przegląd Techniczny”, 1911, no. 16, 17 and 19
- Goldberg E., *W sprawie konserwatorskiej*, „Przegląd Techniczny”, 1910, no. 9 and 10
- Gutowski M., *Architektura szkół średnich w okresie zaborów*, Białystok 1991
- H. St. (Stifelman H.), *Do rysunków w tekście i na tablicach*, „Przegląd Techniczny”, 1910, no. 5
- H. St. (Stifelman H.), *W sprawie konserwatorskiej. (Odpowiedź p. Edw. Goldbergowi)*, „Przegląd Techniczny”, 1910, no. 11
- Ilustrowany przewodnik po Warszawie: wraz z treściwym opisem okolic miasta*, Warszawa 1893
- Jakubów R., *Pierwsze dziesięciolecie Szkoły Technicznej Wawelberga i Rotwanda (1895–1905)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1991, no. 34
- Kondakov S.N., *Spisok russkich hudożnikov k Ūbilejnomu spravočniku Imperatorskoj Akademii hudożestw*, Moskwa 2002 (reprint of the issue from 1914)
- Książka informacyjno-adresowa „Cała Warszawa” 1930*, Warszawa 1930
- Księga Pamiątkowa Zjazdu b. wychowañców b. Szkoły Głównej Warszawskiej w 40q rocznicę jej założenia*, Warszawa 1905
- Kwiatkowska M.I., *Rzeźbiarze warszawscy XIX wieku*, Warszawa 1995
- Liceum Handlowe Męskie Zgromadzenia Kupców m.st. Warszawy. Rok założenia 1924*, Warszawa 1929
- Łoza S., *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954

- Marcinkowski R., *Ilustrowany Atlas Dawnej Warszawy*, Warszawa 2013
- Mazur E., *Dobroczynność w Warszawie XIX wieku*, Warszawa 1999
- Miąso J., *Szkolnictwo handlowe w Królestwie Polskim (1855–1914)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1965, Vol. 8, no 8
- Miąso J., *Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1966
- Nalepiński K., *Rys Historyczno-Statystyczny Ochrony 9-ej Imienia Księdza Piotra Gabryela Badouina*, Warszawa 1901
- Odkrywanie Warszawskiej Pragi*, Warszawa 2013
- Okolski A., *Wykład Prawa Administracyjnego*, Vol. 1, Warszawa 1880
- Omilanowska M., *Działalność polskich architektów w cesarstwie rosyjskim w XIX i pocz. XX wieku*, „Pinakothek”, 2005
- Omilanowska M., *Polscy architekci w petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych w latach 1814–1918*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 2004, no. 3–4
- Polski Słownik Biograficzny*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stanislaw-rotwand>
- Purchla J., *Teatr i jego architekt / Das Theater und sein Architekt*, Kraków 1993
- Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905*, Warszawa 1905
- Roguska J., *Architekci polscy w kręgu petersburskich neoklasycystów*, in: *Przed wielkim Jutrem. Sztuka 1905-1918*, Materiały Sejsji Stowarzyszenia Historyków Sztuki Warszawa, październik 1990, Warszawa 1993
- Roguska J., *Architektura i budownictwo mieszkaniowe w Warszawie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Zabudowa mieszkaniowa dzielnic przemysłowych i peryferii. Domy robotnicze*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1986, no. 2
- Roguska J., *Neogotyki w architekturze warszawskich kamienic*, „Kronika Warszawy”, 1986, no. 2
- Rozbicka M., *Małe mieszkanie z ogrodem w tle*, Warszawa 2007
- Schreuer R., *John Cockerill (1790–1840) – Brits-Belgische staalmaganaat*, <https://historiek.net/john-cockerill-brits-belgische-staalmaganaat/73664/>
- Sempoliński L., Borecka E., *Warszawa 1945*, Warszawa 1985
- Sprawozdanie z działalności Zgromadzenia Kupców m. st. Warszawy za rok 1937*, Warszawa 1938
- Statut Zgromadzenia Kupców m.st. Warszawy*, Warszawa 1930
- Szczerba A., *Szkoła Zgromadzenia Kupców miasta Łodzi*, Łódź 2015
- Szmięgielska T.U., *Szkoła Wawelberga i Rotwanda*, Warszawa 1980
- Szustakiewicz I., *Budynek Szkoły Handlowej Zgromadzenia Kupców m. st. Warszawy z początku XX wieku – utracone dziedzictwo a współczesne działania konserwatorskie*, in: *Dziedzictwo. Architektura historyczna współcześnie: studia, badania, wnioski: prace naukowe Zakładu Dziedzictwa Architekturalnego i Sztuki Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 2018
- Taryfa domów Miasta Warszawy i Przedmieścia Pragi*, in: *Premiowy Kalendarz Ilustrowany Echa dla wsi i miasta na rok zwyczajny 1883*, Warszawa 1883
- Tatarkiewicz W., *O założeniu Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, „Ochrona Zabytków”, 1958, no. 3–4
- To była wspaniała szkoła. Z dziejów Szkoły im. H. Wawelberga i S. Rotwanda w Warszawie (1895–1951)*, Warszawa 1995
- Wagner A.A., *Czas i miejsce. Architektura Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 2015
- Wyjątki z Ustawy dla średnich szkół mechaniczno-technicznych, zatwierdzonych przez Ministerium Oświaty*, „Przegląd Techniczny”, 1895, no. 7
- Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Komunikacyj Lądowych i Wodnych*, Vol. 1, 1866
- Zieliński J., *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, Warszawa since 1995
- Дача генерала Милютин в Алупке, <http://www.bigyalta.net/blog/dacha-general-a-milyutina-v-alupke/>
- Иенсен Давид Иванович <https://artinvestment.ru/auctions/49300/biography.html>
- Петроградский район. Часовня Александра Невского при казармах Лейб-гвардии гренадерского полка, <http://sobory.ru/article/?object=35417>
- Экштут С., Защитить генерал-фельдмаршала! <https://rg.ru/2016/07/26/rodina-dom-miliutina.html>

Archival sources

Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Kartograficzny, ref. 35-10

Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Kartograficzny, ref. 35-11 i 12

Archiwum Państwowe w Warszawie, Akta stanu cywilnego parafii ewangelicko-reformowanej w Warszawie, ref. 182/0/9

Archiwum Państwowe w Warszawie, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Krzyża w Warszawie, ref. 158/0/36

Archiwum Państwowe w Warszawie, Plan Lindleya, 1897, Zarząd Budowy Kanalizacji i Wodociągów w Warszawie, ref. 785

Archiwum Państwowe w Warszawie, Plan Warszawy, 1936–1941, Kolekcja I map i planów Warszawy, ref. K I 124

Archiwum Państwowe w Warszawie, Referat Gabarytów

Archiwum Państwowe w Warszawie, Zbiór Przyborowskiego, ref. 2674